

ДР. ЈОВАН СКЕРЛИЋ

ВАНРЕДНИ ПРОФЕСОР ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
НА УНИВЕРСИТЕТУ У БЕОГРАДУ

ИСТОРИЈА
НОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

С. Б. ЦВИЈАНОВИЋ — БЕОГРАД, 1912

ДР. ЈОВАН СКЕРЛИЋ

ВАНРЕДНИ ПРОФЕСОР ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
НА УНИВЕРСИТЕТУ У БЕОГРАДУ

ИСТОРИЈА
НОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Милоша

из VIII

Јовановићева

Н. С.

БЕОГРАД, 1912

ИЗДАЊЕ КЊИЖАРЕ С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА

16, Кнез Михаилова улица 16

ПРЕДГОВОР.

Ова *Историја нове српске књижевности* само је *извод* из знатно већег и потпунијег дела под истим насловом, које ће изићи идуће године, са илустрацијама, са нарочитим регистрима, са означавањем књига које треба читати и књижевних монографија и студија о појединим народима и писцима. Само главне чињенице и главне идеје налазе се у овом делу. Ипак и поводом овога издања потребно је учинити неколико општих напомена.

1) Ова књига обухвата само српску књижевност у ужем смислу речи, ону која се створила у току XVIII века код православних Срба у Угарској, и која се развила у главном код православнога дела нашега народа. О нашим локалним књижевностима XVIII века, о босанској и славонској, о новој хрватској књижевности, овде се не говори. Локалне књижевности су биле сасвим пролазне и усамљене појаве, без утицаја на стварање нове српске књижевности. Хрватска књижевност јавила се самостално и развила се у засебну књижевност. Срби и Хрвати су несумњиво један народ, али они имају две књижевности. То се може жалити, ваља тежити сједињавању те

две књижевности, али у овај мах то је чињеница која се не може обићи. И тек када се израде овакве историје појединих наших књижевности, моћи ће се прићи израђивању једне опште историје целокупне наше књижевности.

2) Новина је у овој књизи, израђеној на широј историјској основици, што је нарочита пажња поклоњена културном стању из кога се књижевност развијала и што су нарочито проучавани духовни покрети који су стварали и књижевне правце — тако да је поред историје књигâ овде дата и историја идеја. Зато је нарочита пажња поклоњена писцима који су започињали нове књижевне правце, као Доситеју Обрадовићу и Вуку Караџићу, и зато су помињани, каткада, опширније, старији писци који, строго узев, немају књижевне вредности, али који су карактеристични по једно књижевно доба.

Подела нове српске књижевности учињена је према књижевним правцима. Разлоге за то дао сам у предавању *Подела нове српске књижевности на периоде*, које је изишло у *Просветном Гласнику* за 1911.

3) Ова књига је намењена ученицима у вишим разредима средњих школа и широј читалачкој публици која хоће да се обавести о развоју и стању српске књижевности. Зато сам се трудио да излагање буде што јасније, прегледније и разумљивије, зато сам избегавао што више стручне изразе и естетичка развијања. Али у тој тежњи да књига буде

што приступачнија било је и граница. О књижевним стварима мора се књижевно писати; у једној историји књижевности треба да се учи и савременом књижевном стилу; као што је потребно да се књига спушта до публике, исто тако је потребно да се публика уздиже до књиге; најзад, ученици по вишим средњим школама, који су већ учили теорију књижевности, и који данас радо читају књижевну критику, толико су развијени да ће лако моћи разумети и она места у овој књизи где се говорило стручнијим језиком и где се улазило у ближа књижевна испитивања.

Ово *скраћено издање*, само је један извод, костур једне веће књиге. Ја сам се трудио да са што мање речи кажем што више ствари, зато је цела књига писана врло збијеним стилем, и зато су изостављене многе важне чињенице и појединости, и нема развијања идеја, примера и навода. И ко би хтео да критикује овај *извод* као научно дело ваља да причека велико и потпуно издање.

Ја нарочито молим наставнике који буду предавали по овој књизи да ми изволе учинити своје примедбе, нарочито по стеченом искуству у школи. Свака умесна примедба добро ће доћи да друго издање буде што потпуније и употребљивије.

Августа, 1912.

Ј. Скерлић.

Почетак нове српске књижевности.

Нова српска књижевност почиње међу српским пресељеницима у Угарској, у првој половини XVIII века.

Стара српска, средњевековна књижевност, коју су црквени људи радили, у црквеним идејама и за црквене потребе, није утицала на стварање нове српске књижевности, у толико мање што је остала у рукописима, све ређим и неприступачнијим. Од XVII века она се стала губити, и у XVIII веку је изумирала.

Исти такав случај био је са осталим локалним књижевностима српско-хрватскога језика. Далматинска, нарочито дубровачка књижевност од XV века до почетка XIX века, босанска књижевност XVII и XVIII века, славонска књижевност XVIII века, све те локалне и католичке књижевности наше — национално неопредељене, махом сталешке и црквене, готово редовно писане латиницом — биле су без икаквог утицаја на православни део нашега народа. Верски јаз између појединих делова нашег народа био је тако дубок, да готово икаквог духовног додира није било између православних и католика. Православни Срби, верски гањани у XVIII веку, присиљавани да приме католичанство, били су крајње неповерљиви према свима књигама штам-

панам латиницом. И само по изузетку, из католичких књижевности се „преводило“ на српски, као што је бивало и обратних случајева. То су биле разне књижевности једнога истога језика, које су се потпуно самостално развијале.

Нова српска књижевност развила се сасвим независно од раније средњевековне црквене књижевности и од сувремених локалних и католичких књижевности. Она се ствара код Срба у Угарској, досељених на крају XVII века, који су почели живети новим културним животом, прихватили западну културу и просвету, и код којих се, за неких сто и педесет година, мислило и писало за цео српски народ.

Та књижевност била је из почетка локална и верска, ограничена на Србе у Карловачкој Митрополији, створена ради црквених потреба и верске одбране. Тек поступно она се проширивала, прожимала се новим духом, постајала модернија, световна, „грађанска“, национална, општенародна. Она се природно јавила, развијала се са општим стањем културе у народу, одговарала стварним потребама народа, имала опредељена национална осећања, пуштала све дубљи корен, све се већма проширивала на цео српски народ. На крају XVIII века она је добила карактер једне световне и модерне књижевности; од прве половине XIX века, пренета у обновљену Србију, која постаје духовно средиште српског народа, та књижевност престаје бити локална, и постаје општенародна, српска, за све православне, за један део католика и муслимана у нашем народу. Искључиво из те књижевности створила се данашња српска књижевност.

Нова српска књижевност, у свом сталном и правилном развитуку, може се поделити на пет периода :

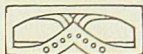
1) Рационализам, улажење у сувремене идеје, у западну културу, доба просвећивања које иде од почетка XVIII века па, од прилике, до 1810.

2) Прелазно доба : од рационализма на романтизму, које иде од 1810 до пред 1848, захвата готово целу прву половину XIX века.

3) Романтизам, доба маште, осећања, идеализма, које иде од 1848 па до 1870, од прилике.

4) Реализам, доба разума, позитивних погледа на живот и књижевност, ослањања на стварност и сувременост, — доба које иде од 1870 до 1900.

5) Данашње доба, које иде од почетка XX века.

РАЦИОНАЛИЗАМ.

Политичко и верско стање српскога народа у XVIII веку.

Сеоба Срба у
Угарску.

По културни живот српскога народа и по стварање нове српске књижевности од пресуднога значаја била је сеоба једнога дела српског народа са Балканског Полуострва у Угарску.

Још у Средњем Веку било је српских насеља по Угарској. Од почетка XV века, од како су Турци стали рушити стару српску државу, Срби су почели, у већим и мањим гомилама, исељавати се преко Саве и Дунава. Али главна српска сеоба извршена је на крају XVII века. Аустријски „Свети Рат“ противу Турака, који се био на српском земљишту, завршио се несрећно по Аустријанце. Када су Турци зауставили аустријско продирање на југ, и када је аустријска војска после неколико ратних неуспеха стала узмицати, Срби, остављени својој злој судбини, нашли су се у тешком положају. Они су се били побунили и придружили аустријској војсци, храбро се борили у њеним редовима, у нади да је турском господарству дошао крај. Али, када су Турци понова завладали Старом Србијом и данашњом

Србијом, побуњени Срби су имали да издрже велика гоњења и страдања. Шта су тада Срби имали да издрже, како су се тада осећали, лепо се види из једног старог записа из 1690 године: „Ох! ох! ох! уви мње! Љути страх и беда тогдa беше; матер од очесех раздвајаху, а от отца сина; младе робљаху, а старе секаху и дављаху. Тогдa на се чедовјеци смрт призиваху, а не живот, од проклетих Турака и Татара. Уви мње, љуте туге!“

У таквим тешким приликама, најистакнутији и најимућнији људи у народу, они који су били на челу народнога устанка, главари, свештеници, калуђери, становништво по варошима, равницама и крај великих друмова, реши да се склони испред турске освете. И тада, 1690 године, на 100.000 српских душа, под водством пећског патријарха Арсенија III Црнојевића, пређе у Угарску, у плодне и пусте равнице, са којих се раније било разбегло мађарско становништво. Аустријске војне власти свим силама су помагале ту сеобу, да би своју опустелу и незаштићену јужну границу обезбедиле једним ратоборним народом од турских упада.

Исте 1690 године, аустријски цар Леополд I званично је одредио положај српских пресељеника у својој држави. Србима је призната верска слобода и црквена самоуправа, и дата лепа обећања. Али још од првих дана, у Аустрији се са неповерењем гледало на Србе, ратоборне досељенике друге вере, који нису заборављали своју историјску прошлост, и који су могли зажелети јединство са осталим балканским Србима, распрострајим од Тимока па до Јадранског Мора. Зато се никако

није хтео испунити сталан захтев Срба : да се населе у једном крају, на простору између Саве и Дунава, и да ту уживају неку врсту политичке самоуправе. Срби су тако остајали растурени, у већим и мањим оазама, од Земуна до изнад Пеште, и од Ердеља до млетачке границе. Нешто збивенији били су на југу, у такозваној Војној Граници.

Политички положај српскога народа у новој домовини био је несређен, неизвестан и тежак. На јужној граници они су живели под строгим војним властима, чешће у рату но у миру ; на северу били су под влашћу мађарских жупанија, у туђој и непријатељски расположеној средини. Мађари нису хтели да признаду Србима никакав изузетан положај у својој земљи, сматрали их као незване госте и уљезе у својој кући, тражили да се Војна Граница укине и да слободни српски сељаци постану спахијско робље.

Поред свега тога, Срби су имали да издрже велика верска гоњења, и та стална опасност од насилног католичења утицала је више но ишта на духовни живот српскога народа у Угарској. У Аустрији се тада исповедало начело : *чија власт онога и вера*, а још од краја XVII века Срби су се стали прогонити и присиљавати да пређу у католичку веру. Насилно је прекинута веза између пећске патријаршије и карловачке митрополије, државне и војне власти свим силама помагале су унијаћење православних Срба, Срби су грубом силом нагоњени да празнују католичке празнике, сметано им је да подижу своје цркве и врше црквене обреде, православно свештенство било је кињено и гањано, манастири се силом отимали и предавали католи-

цима. Тај верски притисак био је нарочито јак за време царице Марије Терезије. За њене владе, православни Срби се стављају ван земаљских закона, у половини XVIII века војничком силом вршено је унијаћење Срба, и то је било доба када су Срби, по речима доцнијег карловачког митрополита Стевана Стратимировића, „очекивали блиску потпуну пропаст своје вере.“

Природно је што се у таквим приликама Срби нису добро осећали у новој домовини. По преласку у Аустрију, без сталног пребивалишта, неких петнаест година лутајући од места до места, живећи по земуницама, десетковани глађу и болестима, гањани од аустријских војних власти и мађарских жупанија, притешњени од језуита и католичких бискупа, они су горко жалили што су напустили своју стару домовину. 1705 писао је патријарх Арсеније III једном руском племићу: „Бежећи дан и ноћ са својим осиротелим народом, бацају тамо амо као лађа на пучини великог океана, очекујем када ће да гране сунце и покаже се дан, да узмакне тамна ноћ и хладна беда наше несреће.“

Та „времена тешка и усилна“ нису престајала. Стање српскога народа било је нешто сношљивије пред ратове и за време ратова које је Аустрија водила, где су српски и хрватски граничари сачињавали главни део царске војске. Али повластице из 1690 нису се поштовале, обећања су остајала само обећања, и у залуд су биле све представке и молбе српских црквено-народних сабора. У неколико махова Срби су се бунили, и од тих устанака био је најзнатнији устанак под капетаном Пером Сегединцем. У половини XVIII века положај срп-

ског народа постао је неиздржљив: слободни сељаци постајали су спахијски кметови, Србима по варошима стало се спречавати да раде трговину и занате и да купују непокретна добра, верска гоњења била су дошла до врхунца. И 1751 и 1752 велики број Срба, са својим официрима и свештеницима, крете се у Јужну Русију, на обале Дњепра, и оснује област „Нову Сербију“ или „Славено-Сербију“.

Политичко стање Срба у Угарској у неколико се поправило за време владе просвећеног цара Јосифа II. Цар је био слободоуман у верском погледу, нарочито му је било потребно да се у борби противу Мађара има у Угарској на кога наслонити, и зато је православним Србима чинио приличне уступке. Као и остали некатолици у Аустрији, и Срби за његове владе добијају слободу вероисповести, и верска гањања престају. Попуштање према Србима наставило се и на крају XVIII века, када је Аустрија имала велике и опасне ратове са Француском, и када су српски граничари били потребнији но икада. 1791 укидају се изузетни закони противу Срба, и они добијају грађанска права. Срби улазе у општинске власти, и добијају своје средње школе.

После стогодишње мучне борбе и тешких искушења, Срби у Угарској на крају XVIII века задобијају верску и грађанску равноправност. Из вековне борбе они изалазе нешто бројно окрњени, губљењем у мањим оазама у Горњој Угарској, унијаћењем у Жумберку и сеобом у Русију. Али они су у пуној мери успели да се одрже као целина, верски очувани, национално крепки, прилагођени условима новог живота, са организованом просветом, и са почетцима народне културе и књижевности.

Културно стање.

Прешавши у Угарску, српски досељеници до-
нели су извесну балканску културу, нешто средње-
вековне писмености, трговачке и занатлијске орга-
низације, руфете и еснафе. У новој домовини они
су затекли известан број раније досељених Срба,
који су већ у велико били потпали под утицај за-
падне, средње европске културе. Ти стари и нови
досељеници створили су једну јаку националну це-
лину, која се брзо и успешно прилагодила усло-
вима новог живота. Још у почетку XVIII века, Срби
у Угарској имају своју црквену и просветну ор-
ганизацију, имају своје црквене власти, своје школе,
своје занатлијске еснафе и трговачке руфете.

Српско друштво у Угарској раздeљено је у
сталеже, који у неједнакој мери учествују у народ-
ном животу. Оно мало српских племића, који су
за заслуге на бојном пољу добили аустријско плем-
ство, лако и брзо одрођавали су се, и само по изу-
зетку налазио се међу њима по неко који је са-
чувао живо народно осећање и учествовао у на-
родном раду. У почетку, српски официри су ишли
заједно са народом у свим борбама за верску сло-
боду и национална права, али у колико су више
постајали војници по занату, „царски људи“, у то-
лико су се издвајали из народне заједнице и по-
стајали национално равнодушни.

Грађанство.

У целом српском културном и на-
ционалном развиту у XVIII веку
прву реч су водили грађани, трговци и занатлије,

растурени по свим већим местима уз Дунав, од „сребробогатога Земуна“ до „царствујушчега града Вијене.“ Они су са Балкана дошли вични послу, са организацијама и са капиталом, и брзо су пустили корена у нерадној, војничкој и племићској Угарској. Српске занатлије у својим еснафима (цеховима) показују много економске и моралне снаге. Српски трговци у већим местима угарским крај Дунава, нарочито у Будиму и Сент-Андреји, предузимају у своје руке знатан део угарске трговине. Вредни, трезвени, предузимљиви, штедљиви, чувајући стари патријархални морал, снаже се и богате, и стварају јак грађански сталез, који ће за сто година бити главни носилац културе међу Србима и стајати на челу свију српских покрета. Они су представници новијих и напреднијих схватања, световне културе и модерне просвете; они се боре и са црквеним старешинама српским, са митрополитима и владикама, који често нису били у стању да изиђу из средњевековних идеја и код којих се није могао да искорени балкански калуђерски морал. Из редова тих српских грађана изишли су на крају XVIII века такозвани *националистџи*, поборници напредних и световних рефорама цара Јосифа II. Они су дизали прве српске школе, и извели целу просветну организацију код Срба; они су не само претплатници, но често и издавачи српских књига и мецене српских писаца. И без тих имућних, напредних и родољубивих грађана не може се замислити модерна просвета и световна књижевност српска у XVIII веку.

Сељаци.

Културно много ниже стајала је маса народа, полу-сељачко, полу-војничко становништво у Војној Граници, а још

горе спахијски кметови по мађарским жупанијама. Доста дуго они су живели по збеговима, лутајући од места до места, и тек када су видели да нема ништа од повратка у стару домовину, они су се стално настањивали и почели радити земљу. Они живе у незнању и огрезли су у празноверицама. Вера се свела на сујеверје : у години се 160 дана не ради но празнује, проводи у нераду и у пићу ; славе и свадбе окрећу се у оргије које трају неколико дана ; појаве двоженства доста су честе ; осећање својине слабо је развијено, крађе, отмице и хајдуковања не престају. Школа је мало, а њихов утицај се на селу и не осећа ; калуђери и свештеници, и сами неуки и запуштени, имају врло слабог утицаја на широке и тамне слојеве масе народа.

Духовни сталежи.

Духовни сталежи имали су великог значаја код Срба у XVIII веку. Срби су прешли у Угарску под водством свога патријарха, који им је био као нека врста и световног поглавара ; царске повластице издате су им више као једној вероисповести но као народу ; у новој домовини су се организовали на црквеном основу, као једна верска целина. Верска гоњења, којима су Срби све до краја XVIII века били изложени, појачавала су њихово и иначе јако верско, православно осећање, и они су се све више збијали око својих црквених поглавица. У српској цркви било је родољубивих и моралних, врло заслужних првосвештеника, који су се свим својим бићем залагали за народ и цркву, али било их је много који су ружно злоупотребљавали свој положај. На народним саборима редовно се дижу велике оптужбе про-

тиву митрополитâ и владика, који су прави деспоти према народу и млађима, који примају мито, ударају самовољне тешке намете на народ, продају црквена места и чинове, олако бацају анатеме на појединце и на целе општине. Грађански представници готово редовно траже да се власт црквених старешина ограничи, да се престане са њиховим великим злоупотребима, и да световњаци, сам народ, добију удела у вођењу унутрашњих послова српске цркве.

Калуђера и попова било је несразмерно много, и на њих се из народа дизала иста таква повика као и на епископе. Калуђери су били огрезли у нераду, богатели се на рачун манастира, живели често ружним и распусним животом. Попови, необразовани, слабо писмени, каткада сасвим неписмени, куповали су своја места од владика, и да би истерали трошак скупо су се наплаћивали од народа. Кроз цео XVIII век из грађанства и народа чују се жалбе и тужбе противу црквених људи, истиче се стална потреба да се њихова велика власт ограничи, њихови приходи одреде и њихово образовање подигне. У те сукобе између световних и духовних сталежа често се мешала и државна власт, на штету саме православне цркве.

Општи културни
напредак.

Али, поред свих злоупотреба, поред трења између појединих сталежа, осећао се знатан и сталан напредак у свима правцима народнога живота и у свима слојевима српскога народа у Угарској. Грађанство се богатило, јачало и цивилизовало, свештенство се стало стручно образовати и морално подизати, у народној маси

почео се oseћати utицај просвете, борављења у културнијој средини, народних школа и просветитељске народне књижевности. Српски пресељеници у Угарској у велико и брзо улазе у културни живот, постају најнапреднији део српскога народа, и носилац просвете и културе у осталим запуштеним крајевима српским.

Просветне установе.

Прве школе и
учитељи.

Одмах по своме доласку у Угарску, Срби су увидели потребу просвете и образовања. Црквене старешине и народни сабори стално траже да се подигну школе и друге просветне установе. Још од краја XVII века јављају се српске школе, и то по варошима, сасвим по типу грчких школа на Балкану, више верске но просветне установе, где се учило само писању и читању црквених књига. Први учитељи тих школа били су или свештеници без парохије, или ислужени подофицири, или црквени певци, — и све знање њихово било је у читању часловца и псалтира и певању црквених песама. Ти стари учитељи били су потпуно зависни од свештенства, и обично су у исто време били и црквењаци и звонари. Они су били бедно плаћени, често у натури, у житу, у воску, у оделу, у обући. У тим школама учило се писати на таблицама од воска или на крушковим дашчицама. Да се научи читати и писати требало је по две-три године, па да се све то исто тако лако заборави као што се тешко научило. Те српске школе су давале тако мало знања својим

ђацима да су грађани, који су своју децу хтели да спреме за трговину и живот, давали их у туђинске, нарочито протестантске школе.

У тежњи за што више просвете, Срби су се обраћали на Беч и на Русију. У Бечу се нерадо гледало на подизање просвете код Срба, и ако се што чинило за дизање школа међу Србима, то је чињено неискрено, на корист ширења католичанства. Прва просветна помоћ дошла је Србима из Русије. Српски митрополити су стали набављати из Русије и прквене и школске књиге, прве букваре и граматике; из Русије долазе први учитељи, који стварају стручне школе и припремају учитељско особље. У половини XVIII века, просветни рад код Срба се организује, установљава се један општенародни фонд за издржавање школа, сва већа места добијају школе и нешто боље учитеље.

Нарочито од 1770 у целој Аустрији отпочиње преуређење народних школа, и општа реформа захвата и српске школе. Старе „мештре“ замењују нови „магистри“, који пролазе кроз нарочите педагошке курсеве. Настава губи искључиво верски, а добија више светован карактер; у њој се поред прквених књига почиње учити рачун, историја, земљопис. Установљава се нарочит стручан надзор над свим тим школама. Пише се и издаје цео један низ уџбеника за прквене и световне предмете. Учитељи се боље плаћају и постају мање зависни од свештеника. Број школа се стално повећава, не само по варошима но и по већим селима. Крајем XVIII века Срби у Угарској долазе до приличних и доста многобројних основних школа.

Стручне и средње
школе.

Није се заустављало само на подизању основне наставе, но се прилази оснивању стручних и средњих школа. Још од почетка XVIII века Срби су безуспешно тражили нарочите школе где би се образовали њихови свештеници и учитељи. Митрополити су на своју руку чинили неколико покушаја, обично са руским наставницима: тако је постала школа Максима Суворова у Карловцима и Београду 1726—1730, тако „Латинско-Славенска Школа“ у Карловцима 1732, Школа Емануила Козачинског у истом месту од 1733—1737, „Духовна Колегија“ у Новом Саду од 1740. Све су то били покушаји, који су се тешко држали. Нешто дужег века било је „Покрово-Богородичина Школа“, основана 1749 у Карловцима, која се држала неких двадесетак година. У свим тим школама учили су се поглавито црквени предмети, нешто мало латински језик и световни предмети. Главни задатак тих школа био је спремање образованијега свештенства.

Али потреба за вишом наставом и за стручним образовањем свештенства и учитеља све више се осећала, и Срби су стално наваљивали да им се допусти оснивање стручних и средњих школа. Када се на крају XVIII века, из политичких разлога, стало Србима попуштати, дато је и допуштење за оснивање српске богословије и гимназије. 1791 основана је гимназија у Карловцима, прва српска гимназија, и 1794, у истом месту, богословија, прва српска богословија. То је био велики успех и значајна културна тековина. Најзад се било дошло до школе где су се српски свештеници и учитељи могли стручно образовати. Српска деца нису морала више

ићи у протестантске и католичке гимназије, где се предавало на латинском језику, но су могли стицати средње образовање у српској школи. Оснивање тих двеју школа значило је не само духовно и стручно подизање свештеничког и учитељског реда, но стварање повољнијих услова за развој народне културе и народне књижевности.

Штампарије.

Штампарска вештина дошла је Србима врло рано, још крајем XV века, и то из Венеције. Од XV до XVIII века постојале су српске штампарии у Венецији, на Цетињу, у Горажду, у Скадру, у Рујну, Грачаници, у манастиру Милешеву, код Мркшине Цркве, и у Београду. Доцније, од почетка XVII века па до половине XVIII века, српске православне црквене књиге штампају се у словенским штампаријама у Влашкој. Када су Срби прешли у Угарску, једина штампарија која је могла штампати српске књиге налазила се у Римнику, у Влашкој.

Још од почетка XVIII века српски исељеници у Угарској увиђали су потребу једне штампарии, нарочито од како је католичка пропаганда почела ћирилицом штампати књиге за ширење католичанства међу Србима. И митрополити и народни сабори у својим молбама и представкама царској власти, између осталог, траже право да у својој средини оснују једну штампарију, где би штампали црквене и школске књиге. Те молбе стално су одбијане, или су допуштане под тако тешким и по

православље опасним условима, да их ниједан српски митрополит није смео примати.

За све то време, кроз целу прву половину XVIII века, ретке српске књиге штампане су или у Римнику, или су у бакру резане. Иначе, српске цркве и школе снабдеване су књигама из Русије, из почетка слободно увоженим, а после забрана кријумчареним путем. 1758 године, један Грк из Јањине, Димитрије Теодози, пословођ у једној грчкој штампарији у Венецији, набави слова и типографе из Москве, и у Венецији оснује „Нову Типографију Греко-Православну.“ У тој штампарији, од 1761 до 1810, штампано је на 70 српских књига, црквене и световне садржине, међу осталима и поједина дела Захарије Орфелина, Јована Рајића, Доситеја Обрадовића и Павла Соларића.

Најзад, и у самој Аустрији долази се до српске штампарије. Да би се прекинула духовна веза између Срба и Русије, да знатан новац за купљене књиге не би излазио из земље, у Бечу се најзад решило да се учини по давнашњим захтевима српским. 1769 допуштено је бечком универзитетском књижду Јосифу Лоренцу Курцбеку, да, под непосредним надзором државне власти, оснује штампарију за штампање српских, румунских и грчких књига. Курцбекова штампарија отпочела је штампати српске књиге од 1771. Ту је штампан највећи део школских књига српских. Међу осталим књигама ту су штампана поједина дела: Павла Ђулинца, Јована Рајића, Захарије Орфелина, Алексија Везилића и Јована Мухкатириовића.

Срби нису били задовољни Курцбековим радом. Стари страх од католицизма био је код Срба

увек велики, и са крајњим неповерењем гледано је на црквене књиге штампане у Бечу, у једној католичкој и туђинској штампарији, док је строго било забрањено доносити књиге из Русије. То неповерење је нарочито порасло од 1785, када је Јосиф II донео одлуку да се ћирилица може употребљавати само у обредним књигама, и да се све књиге световног садржаја, рачунајући ту и уџбенике, морају штампати латиницом. Затим, Курцбеков штампарски рад био је рђав: хартија је била слаба, слова рђава, слог погрешан, цене књиге велике. Из свих тих разлога са српске стране навалјивало се да се дигне штампарија у српској средини и у српским рукама. Покушаји који су у том смислу чињени остајали су без успеха, шта више Курцбек је добио продужење своје штампарске повластице.

Почетком 1792, Стефан Новаковић, бивши секретар Митрополије у Карловцима, купи Курцбекову штампарију, заједно са свим стовариштем књига. То прелажење штампарије у српске руке било је поздрављено у српским редовима као један знатан националан успех. Новаковић је радио боље и савесније но Курцбек, није био само штампар но и издавач. Он је издавао 1792—1794 лист „Славенно-Сербскія Вѣдомости“ и издао велику историју Јована Рајића. Али у материјалном погледу Новаковић није имао успеха. 1796 штампарија је продата мађарској универзитетској штампарији и пренета у Будим, где ће се од тада па до тридесетих година XIX века штампати највећи део српских књига.

Поред Римника, Венеције, Беча и Будима, у

XVIII веку поједине српске књиге штампале су се и у Москви и у Лајпцигу.

Српско-словенски писци.

У сасвим новој културној средини, у којој су се Срби нашли у XVIII веку, јавља се једна сасвим нова књижевност.

Последњи изданци старе српске књижевности допиру до самога краја XVIII века. У другој половини тога века пишу се неколико карактеристичних родослова српских, врднички, пећски, трношки, чак из 1791 године. У почетку XVIII века, у Угарској јавља се неколико писаца који покушавају прилагођавање старе, средњовековне, калуђерске српске писмености новоме добу.

На крају XVII века прешао је у Угарску, са осталим народом, и приличан број калуђера, међу којима је било и преписача црквених књига. Око 1700 године помиње се цео један низ таквих преписача, који су се називали: *Рачани*. То име они су носили по манастиру Рачи крај Дрине, у Србији, који је био један од ретких заосталих расадника српске писмености, и чији калуђери су се нарочито бавили преписивањем црквених књига. Из реда тих Рачана, који су тако настављали стару писменост, изилазе неколико писаца који чине корак у напред, и означавају први прелаз ка новој књижевности. Такви су: Кипријан Рачанин, Јеротеј Рачанин, и, нарочито, Гаврило Стефановић-Венцловић.

Кипријан Рачанин.

У својој великој калуђерској скромности, Кипријан ништа о себи не говори, крије своје порекло и место рођења, и пише: „отчество ми земља, мати же гроб.“ Када је писао своја дела био је у дубокој старости. Прешавши из Србије у Угарску, он је са собом донео велики број рукописа и старих штампаних књига српских, србуља. Прво се задржао у Срему, потом је са патријархом Арсенијем III отишао у Сент-Андреју, где је био „общчи духовник“. Ту је прикупио око себе неколико добро писмених калуђера, и са њима отпочео преписивати црквене књиге за оскудне српске цркве и манастире. У исти мах поучавао је млађе калуђере писмености.

Од Кипријана Рачанина остао је велики број преписа. Али најзначајнији његов посао јесте „Букварь“, писан 1717 године, по угледу на руске букваре XVII века. Поред разноврсног црквеног штива, ту се налазе и поуке из стихотворства, и извештај број неправилних стихова. Стихови су без вредности, али су од значаја као један од најранијих покушаја уметничке поезије код православних Срба. Буквар није био штампан, но се њиме служило у преписима. И ако је Кипријан под утицајем руских књига, он се ипак држи старог српско-словенског језика. Правопис му је фонетичан, удешен према гласовним потребама српскога језика.

Јеротеј Рачанин.

Као о Кипријану Рачанину тако се исто мало зна и о његовом сабрату Јеротеју Рачанину. Сва је прилика да је прешао у Угарску приликом велике сеобе од 1690. 1704 године ишао је у Јерусалим, на хаџилук. Још 1721 живео је у фрушкогорском манастиру Великој Ремети.

И од њега се сачувало неколико преписа црквених књига, али нарочито је од значаја његов путопис у Свету Земљу. Тај рукопис, „Путашаствије кь граду Јерусалиму...“, путопис с хаџилука из 1704 године, нашао је у Карловцима руски словист О. М. Бођански и штампао га 1861. Јеротеј у том путопису, у крупним потезима, описује свој побожни одлазак преко Србије, Македоније и мора, и повратак преко Бугарске и Србије. Он је прост човек, празноверан калуђер, слаб писац, и цело дело је без књижевне вредности. Иначе, писано је доста добрим народним језиком, и од значаја је у толико што је то први путопис српске књижевности, и једино забавно дело које је дала српско-словенска школа у XVIII веку.

Гаврило Стефановић-Венцловић.

О животу овог најбољег и најплоднијег представника српско-словенске школе врло мало се зна. Чак ни његово порекло није извесно. Био је јеромонах, неко време живео је у Сент-Андреји, учио се код Кипријана Рачанина, око 1736 био је капелан

у Ђуру, 1739, познат као „славни проповедник“, био је код српских шајкаша у Коморану. Од 1747 губи му се траг.

Он је пре свега вешт и вредан преписач црквених књига, и од њега је остао велики број добрих преписа. Био је и добар цртач. Био је најобразованији српски калуђер свога времена, знао руски и пољски, и преводио са тих језика. Руска теологија била му је позната, и нарочито је ценио Лазара Барановича, руског богослова и црквеног полемичара из XVII века. У целости је превео његово велико дело „Мечь духовны.“

Венцловић јасно показује како је учена руска богословска књижевност почела да утиче на Србе. Али он више значи по језику којим је своја дела писао. Када даје дела за црквену употребу, нарочито када преводи руска теолошка дела, пише „по књижному“, црквеним српско-словенским језиком. Али када пише за народ, за „сељане и просте људе“, нарочито када саставља проповеди, он пише „по простому“, служи се чистим и лепим народним језиком. Његове беседе одликују се једром и живописном народном фразом, и показују велико познавање народнога живота и потреба. Он је први писац у српској књижевности који се обраћа народу и пише чистим српским језиком. У љубави за прост свет, у намери да народ поучава онако како он може разумети, Венцловић је у неку руку претеча Доситеја Обрадовића и Вука Караџића, и за читава пола века он стоји над својим мрачним добом. Како његова дела нису била штампана, то нису могла бити од непосредног утицаја на развитак српске књижевности. Али она нам показују „како би

се према староме српско-словенском књижевном језику, (да није било прекида), *српски народни* књижевни језик развијао.“

Ђорђе Бранковић.

Живот.

Једини световњак међу српским писцима из прве половине XVIII века био је Ђорђе Бранковић.

Бранковић је имао живот буран и пун догађаја. Рођен 1645 у Јенопољу, арадској жупанији, у Угарској, он је као младић ступио у дипломатску службу ердељског кнеза Апафија. По пословима путовао је по Турекој и у Русији, научио језике и познао људе. Напустивши Ердељ, отишао је у Влашку, на двор кнеза Кантакузена. Када је Аустрија заратила са Турском, он успе да увери у Бечу да је он потомак старе владалачке куће Бранковића, и да би као такав могао подићи Србе противу Турака. У Бечу му се потврди фалсификована диплома и грб, добије титулу угарског барона и римског грофа, пећски патријарх Арсеније III призна га за потомка српских владара. За време аустријско-турског рата, 1789, он се крене у Србију да диже устанак и да обнавља српску државу, којој би он био владалац, а аустријски цар заштитник.

Аустријским властима он је почео изгледати сумњив због веза са Русијом и Влашком, и опасан због своје мисли о васпостављању једне велике српске државе. Када је прешао у Србију, „ради царске користи“ буде ухапшен, и од тога

доба до саме смрти није више пуштен на слободу. Неко време проведе у затвору у Ердељу, затим буде спроведен у Беч. Он гледа да се ослободи и поврати своје титуле, пише молбе и жалбе на све стране, ступа у везу са представницима српских пресељеника, везује своју ствар са стварју српског народа, и Срби почињу у њему гледати световног господара српског, представника идеје о аутономији српској. Срби за њега моле и аустријског и руског цара, али Бранковић непрестано остаје у заточењу. 1703 буде послат у Хеб, у Чешку, да би се прекинуле његове везе са Србима. У оскудици, оптерећен дуговима, под строгим полицијским надзором, остарео и онемоћао, после толиких неуспеха да се ослободи, он умире у Хебу 1711 године.

О Ђорђу Бранковићу, „хебском сужњу“, створила се цела једна легенда. Он је постао мученик за народну идеју, „последњи деспот“ српски, и готово два века историчари, песници и беседници су га оплакивали и славили. Тек у последње време научна историја је доказала да он није био потомак Бранковића, да су његове повеле и грбови фалсификати, и да је он био „самозванац“, нека врста Димитрија Лажног у Русији и Шћепана Малог у Црној Гори. Он је почео као славољубив пустилов, али у заточењу у Бечу, дошавши у додир са представницима српског народа, искрено се загрејао за српску народну ствар, и радио за њу.

Историчар.

Ђорђе Бранковић је значајан и као писац. Он је био први радник на модерној историји српској, и као историчар више но ико утицао је на даљи развој српске историје.

За своје доба он је био учен човек, знао је, поред српског, латински, грчки, мађарски, румунски и турски језик. Још у Букурешту се почео бавити проучавањем историје, и написао на румунском језику једну кратку хронику, која је тек 1895 штампана у једном стручном румунском часопису. Када је допао затвора, у Бечу, на доколици, он је почео писати српску историју, али више са намером да историјски докаже основаност својих права на српски престо, но да изнесе прошлост српскога народа.

Започета у Бечу а довршена у Хебу, његова историја је врло велико дело, од преко 2000 страна, у којој се причају догађаји од створења света па до 1705. То дело чини прелаз између средњевековних хроника и модерне историје. Као средњевековни писци, Бранковић почиње од створења света, прича и црквену историју, даје много места „прсту Божјем“, групише сав историјски живот око владалаца, не проверава податке које код других писаца налази, ради у опште без критике, без одабирања и расуђивања. Али код њега има и новијих историјских схватања: он тражи обавештења са свију страна, служи се страним историчарима, грчким, мађарским, талијанским, пољским, као и старим српским родословима и биографијама; својој српској историји даје ширу основу, излажући упоредо историју осталих народа на Југо-Истоку Европе.

Као писац он је слаб. Рођен на периферији српског народа, одрастао међу туђинцима, он не зна добро српски. Хотећи да буде учен, он пише замршено, каткада неразумљиво. Али каква је да је, његова историја, и ако је остала у рукопису,

била је од великог утицаја на Србе. Она је често преписавана, доцнији српски историчари, Павле Ђулинац и Јован Рајић, обилно су се њоме служили, и за неких сто година она је била један од главних извора знања о прошлости српског народа.

Руско-словенски писци.

Први ступањ у прелажењу из средњевековне писмености у модерну књижевност представљају српско-словенски писци, који заузимају време од 1700 до 1740 године. То су, готово сви, калуђери, њихов посао је више преписачки но књижевни, служе се језиком старије српске писмености, али код њих већ има утицаја руске теологије, јављају се зачетци световне књижевности, и код њих су први покушаји да се за народ пише народним језиком. Други ступањ у стварању модерне српске књижевности представљају писци који својим радом испуњују доба од 1740 до 1780 године, али чији утицај прелази и у XIX век. Они су потпуно под руским утицајем, напуштају српско-словенски и усвајају руско-словенски, а каткада и руски књижевни језик.

Тај руски утицај на нову српску књижевност почео је пре XVIII века. Као што се југо-словенска писменост осећала у Русији Средњег Века, тако се од XVI века, од како се Русија почела политички дизати, осећа руски утицај на српску цркву и писменост. Српски калуђери иду у Русију, и одатле доносе помоћ у црквеним књигама и у утварима. Како више није било срп-

ских штампарија, доносе се руске књиге које потпуно сузбијају све ређе србуље. Од сјајне владавине Петра Великог, чије су победе одјекнуле и на Балкану, Срби упиру очи на Русију и у њу полагају сву своју наду. Нарочито од преласка у Аустрију, српски митрополити траже ослободилачку и потпору из православне Русије. Те везе постају све јаче. На захтев српскога карловачког митрополита, руски Синод шаље међу Србе свога чиновника Максима Суворова да уреди просветни рад међу Србима. Суворов 1726 године долази у Карловце, са знатним бројем примерака руских буквара и граматика, оснива „Славенску Школу“, у којој је спремао свештенике и учитеље. И ако та школа, услед разних препрека, није имала успеха који се од ње очекивао, ипак је из ње изишао цео један нараштај младих свештеника и учитеља, који су место старог српско-словенског језика, прихватили руско-словенски језик.

1731 школа се затворила, али покушаји са руским наставницима настављају се. Митрополит Вићентије Јовановић 1733 доводи из Русије 7 руских учитеља, од којих су 6 били студенти Духовне Академије у Кијеву, и међу којима је најважнији Емануило Козачински. Одмах после ових дошла су још 3 руска учитеља, и тако са тим приличним бројем руских наставника митрополит почиње смишљен просветни рад. Неки од тих Руса иду за учитеље по већим српским местима; неки, са Козачинским на челу, отварају у Карловцима „Латинско-Славенску Школу“, неку врсту богословско-учитељског училишта. Школа, која је дотерала до шест уређених разреда, имала је успеха, и у њој се

учио и изучио приличан број свештеника и учитеља. И ова школа, због раздора који су настали у српској цркви после смрти митрополита Јовановића, и зато што су је старији и непросвећени калуђери попреко гледали, морала је престати. Већина руских наставника 1738 вратила се у Русију, а ђаци, прича Јован Рајић, ученик те школе, „с плачем одлазише кућама својим, а добро устројени српски Парнас расу се, и красно цветајући врт би уништен“. Али и доцније, руски учитељи налазили су се по већим српским местима; руски трговци са књигама, „Москаљи“, долазили су међу Србе и продавали своју робу, и поред свих забрана, руске књиге шириле су се међу Србима. Срби у све већем броју почињу ићи у руске школе, нарочито у кијевску Духовну Академију. Српски официри ступају у руску војну службу и терају до великих чиновна и титула. Те везе нарочито су јаке после српске сеобе у Русију од 1751 године.

И ти доста многобројни Срби у Русији, војно племство, државни чиновници, калуђери, чували су своје српско национално осећање, и били жива веза између Срба и Руса. Кроз цео XVIII век осећа се утицај руске цркве, просвете и књижевности. У таквим приликама природно је што је српско-словенски језик међу Србима потиснут, и што је његово место заузео руско-словенски.

Победа руско-словенског језика.

Дошавши са Балкана у католичку Аустрију, Срби су имали да издрже велика верска гоњења.

Једини начин који им је остајао да сачувају своју веру, то је, што јаче везати се за православну и словенску Русију, која се од почетка XVIII века политички и културно нагло дизала. И зато српски митрополити траже и добијају из Русије помоћ за цркве, учитеље и књиге. Књиге су им биле нарочито потребне, јер српских штампарија није било, док је католичка пропаганда штампала ћирилицом књиге у духу свога учења. Једино књиге штампане у Русији Србима су изгледале верски сигурне, истински православне, и зато оне потискују старе србуље и рукописне књиге којих је бивало све мање. Руски учитељи, Максим Суворов, Емануило Козачински и његови другови, образују у својим школама и неколико нараштаја свештеника и учитеља, који су се школовали на руском језику и упутили у руској писмености. Митрополити наређују да се, у интересу православља, у школама учи и по црквама служи по руским књигама. Тако је руско-словенски језик продро врло брзо. У времену од петнаестак година, од 1725 до 1740, његова победа је потпуна, српско-словенски језик је потиснут, и руско-словенски језик постаје службени језик српске цркве и школе.

Са школским и књижевним напретком он све више завлађује. Српски писци, имајући пред собом неразвијен народни језик, без техничких и апстрактних израза, служили су се развијеним руско-словенским језиком, управо једном мешавином између руско-словенског и српског народног језика, која се називала „славјано-сербским“ језиком. Некоји од српских писаца ишли су у том правцу тако далеко да се нису задовољавали мешавином између

српског народног и руског црквеног језика, но су писали чистим руским књижевним језиком. Тај руско-словенски језик, којим се служило у цркви и предавало у школи, којим су се писале готово све српске књиге, прешао је и у обичан живот, и образованији грађани писали су њиме. У Угарској било је целих вароши српских где се „славјанствовало“, и доцније када је тај језик потиснут из школе и књижевности, задржавши се само у цркви, оставио је дубока и неизгладљива трага у књижевном језику српском.

Христифор Жефаровић.

Први писац у српској књижевности који се искључиво служио руско-словенским језиком, и први који је у том добу своје дело штампао, био је Христифор Жефаровић.

Изгледа да је био родом из Јужне Македоније, из грчке или цинцарске породице. Био је јеромонах и цртач, а трговао је са црквеним књигама и утварима. 1741 био је у Бечу; 1745—1746 ишао је на хаџилук у Јерусалим; 1750 као штампарски стручњак радио је у Бечу да се набави српска штампарија. Умро је 1753 године у Москви.

И ако страног порекла, Жефаровић је осећао и радио као Србин. Био је образован калуђер, и од њега је остало неколико дела. Најважнија му је „Стемматографија“, која је, у бакру резана, изишла у Бечу 1741. Поред слика српских и бугарских владалаца и архиепископа, у њој су грбови илирских и словенских земаља, чији је смисао у стиховима

објашњен. Стихови су у такозваном пољском тринаестерцу, којим су се најрадије служили први српски песници у XVIII веку.

„Стемматографија“ није оригинално дело. То је руско-словенски превод латинског дела хрватског писца Павла Ритера-Витезовића, које је 1701 изишло на латинском под насловом *Stemmatographia*. Жефаровићева књига за дуго време била је главни извор српске и бугарске хералдике. По грбовима у њој створен је грб Карловачке Митрополије и грбови данашње Србије и Бугарске. Поред тога књига је значајна што се у њој налазе први штампани покушаји уметничког стихотворства српског.

За Жефаровићево име везано је још неколико књига, махом црквене садржине, без већег значаја.

Василије Петровић.

Српски писци у XVIII веку живе у Угарској и Хрватској; једини који у том погледу чини изузетак то је Црногорац Василије Петровић.

Рођен 1709 у Његушима, синовац владике Данила, он је био намењен за владiku. Закалуђеривши се у млађим годинама, још 1750 постао је владика. Путовао је у Русију да тражи помоћ за Црну Гору у неколико махова, 1753—1754, и 1757—1758. Приликом трећег свог путовања у Русију, 1766, умро је у Петрограду.

Када је први пут био у Русији, 1754, штампао је у Москви своју књигу: „Исторія о Черной Горы.“ Ова најстарија штампана српска историја за дуго време сматрала се као поуздан историј-

ски извор, често је навођена, неколико пута прештампавана и превођена. Тек у последње време показала се њена непоузданост и мала вредност.

Василије Петровић је постао историчар из истих личних побуда из којих је постао и Ђорђе Бранковић. Његова историја је историја само по имену, у ствари то је историјско објашњење и образлагање његових молби упућених руској влади. Историјски део је слабо израђен по оскудним подацима, више по традицији, а највише са много маште. Василије Петровић је не само необавештен но и нетачан, измишља радо и много ствари о прошлости и важности Црне Горе, само да би руске званичне кругове заинтересовао за своју земљу и за своју личност. То некритично и у сваком погледу непоуздано дело писано је невешто, слабо, на рђавом руско-српском језику. Како није било познато код угарских Срба, то у XVIII веку није било од утицаја на српске историчаре тога доба.

Павле Ђулинац.

Историја Ђорђа Бранковића остала је у рукопису, историја Василија Петровића није дошла у српске крајеве, и прву историју целог српског народа, која се читала у српским круговима и која је била од утицаја на Србе, написао је Павле Ђулинац.

Он је био официр и дипломат у руској служби. Дуже време био је чиновник у руском посланству у Бечу, где је, како изгледа, имао нарочити задатак да одржава везе између Русије и Срба у Угар-

ској. 1781 постао је руски консул у Напуљу. Накоро затим умро је у Бечу.

Историчар.

Његов главни књижевни рад је сте мала историја српскога народа, које 1765 изишло у Венецији под насловом: „Краткое введение въ историю происхождения славеносербскаго народа...“ Ово дело Ђулинац је радио не као научник но као родољуб, са намером да Србе упозна са њиховом славном прошлошћу, и тако подигне њихов национални дух. Он у кратко прича српску историју, почев од првих жупана до грофа Ђорђа Бранковића, и на крају додаје привилегије које су аустријски владаоци дали пресељеним Србима. Све то рађено је на основу кронике Ђорђа Бранковића, а нешто по делу француског византиолога Шарла Дифрена „*Illigum novum et vetus*“. Ма како да је ова Ђулинчева историја била неоригинална, ненаучна и слабо писана, она је све до појаве велике историје Јована Рајића, испуњавала једну осетну празнину у врло оскудној српској књижевности онога времена, много је читана, преписивана, чак и код католичког дела нашега народа, и делимично се прештамповала.

Преводилац.

Ђулинцу се приписује још неколико безимено штампаних књига. Али извесно је да је он био преводилац популарног филозофског романа „Велизариј.“ (1776—1777). Роман је од Жан-Франсоа Мармонтела, познатог француског писца из друге половине XVIII века. У том роману, сликајући судбу византијског војсковође Велизарија, Мармонтел је разви-

јао своје слободоумне идеје о верској сношљивости, и због тога је католичка црква осудила ово дело. Нарочито зато што га је Црква тако предусрела, овај роман имао је велики успех: преведен је на све важније европске језике, на руски га је дала превести царица Катарина II. Тај велики европски успех, а нарочито пажња Катарине II, нагнали су Ђулинца да преведе *Велизарија*, ради „просвјешченија људеј“. Штампалући књигу у католичкој Аустрији, обазриви Ђулинац је изоставио осуђену главу о верској сношљивости. Превод, несигуран и тежак, каткад сасвим неразумљив, рађен је више према руском преводу но према француском оригиналу. Језик којим се Ђулинац служио није ни руски ни српски. Ипак, превод је наишао на велики одзив. Прештампаван је 1812, 1832 је драматизован, 1847 изишло је ново издање, преведено „са словенског на србски“. То је било прво чисто књижевно дело, један од првих превода са француског у српској књижевности, и једна од најранијих појава новог филозофскога духа код Срба.

Јован Рајић.

Живот.

Рођен у Карловцима, 1726, у сиромашној породици, Јован Рајић је у месту рођења свршио основну и латинско-словенску школу Емануила Колачинског, а латинску гимназију у Коморану и Шопрону. 1753 пешке оде у Русију, и у Кијеву остане три године, до 1756, слушајући богословију на Духовној Академији. Вративши се у домовину не добије настав-

ничку службу, и 1757, по други пут оде у Кијево, потом у Хилендар, у Свету Гору. Оставши ту неколико месеца, врати се у Карловце. Ту је три године био наставник Покрово-Богородичине Школе, затим од 1762 наставник на „Духовној Колегији“ у Новом Саду. 1772 се закалуђери, и убрзо постане архимандрит манастира Ковиља. Цео остатак свога живота провео је у манастиру, бавећи се највише својим књижевним радом. Умро је у Ковиљу 1801 године.

Богословски рад.

Јован Рајић, у опште, није оригиналан писац, и оно што је још по најмање оригинално у његовом раду то су његова богословска дела. Зналац језика, школован у Русији, добро упознат са сувременом руском теологијом, која се створила на супрот католичкој теологији, он је био најученији српски богослов свога доба, и за собом је оставио цео један низ богословских превода и прерада. Преводио је руске богословске писце и црквене проповеднике, нарочито њихова теолошка дела противу католика, писао школске црквене историје којима се, у многим издањима и прерадама, служило у српским школама све до половине XIX века. 1774 изишао је његов „Катихисисъ малый“, који је за скоро сто година, све до 1863, био школски православни катихизис код Срба у Угарској и у Србији. У борби противу католицизма Рајић је имао заслуга по православну цркву. То је први образован богослов и богословски писац у српској књижевности.

Рад на лепој књижевности.

Рајић је за живота био нарочито цењен као велики православни теолог, после смрти је остао славан као историчар,

али поред тога он има заслуга и на чисто књижевном пољу. Од њега је остао један пригодан патриотски спев, једна прерађена драма у стиховима, једна збирка поучних причаца, поред тога приличан број пригодних и побожних стихова.

Рајић је један од најранијих уметничких песника српских. Као песник он стоји под утицајем руске побожне псевдо-класичне поезије. Његов главни песнички рад то је спев „Вој змая са орлови“ (1791, друго издање 1839, треће 1883). У том алегорично-историјском спеву опеван је рат Русије и Аустрије противу Турске, од 1783—1790. Рајић, као српски родољуб и хришћанин, опева победу хришћанског оружја, и то сматра као почетак српског ослобођења од Турака. Песник је сав у обрасцима псевдо-класичне поезије, стално меша историјске догађаје и личности са митолошким алегоријама. Али стихови су доста лаки и тачни, причање је разумљиво и прилично живо, језик је врло чист, чистији но и у једном важнијем књижевном делу српском из тога доба, и цео спев је најбоље дело врло оскудне српске поезије XVIII века.

1798 Рајић је штампао у Будиму дело „Трагедија, сирѣчь печалнаја повѣсть о смерти последняго Царя Сербскаго Уроша Пятаго“... Та „печалнаја повјест“ јесте прерада драме коју је написао руски учитељ Емануило Козачински, и коју су његови ученици играли у Карловцима 1736 године. Козачински је своју драму радио по руским узорима, који су опет подржавања европске религиозно-моралне драме из Средњег Века. У слабо повезаним чиновима, у низу монолога и диалога између историјских и алегоријских личности, Козачински је

изнео стварање старе српске државе, прелаз Срба у Аустрију и њихов просветни рад. Дело је писано у стиху, у такозваном пољском тринаестерцу. Рајић је као ђак гледао ту школску драму, преписао је, и у старости је прерадио и издао. Он ју је нешто скратио, поправио грубе историјске грешке, и додао још више поуке. Дело Козачинскога по себи није много вредело, а у Рајићевој преради није много добило.

После смрти Рајићеве, 1802 изишла је његова књига „Цвѣтникъ“ ... То је превод често прештампаване немачке збирке анегдота из XVII века, „Aesera philologica.“ Дело је у оригиналу имало више забавни карактер, Рајић га је у свом преводу начинио више побожним и поучним, додајући многе еванђељске поуке и умећући велике наводе из Библије. Мисли се да је тим побожним делом Рајић хтео да сузбије велики утицај „Басана“ Доситеја Обрадовића, које се због својих слободоумних мисли нису допадале црквеним људима. Словеначки писац Урбан Јарник превео је 1814 „Цвѣтникъ“ на словеначки.

Рад на народној историји.

Још у својим младим годинама Рајић се занимао српском историјом. Када се 1758 бавио у Хилендару тражио је српске записе и повеље, и нешто исписивао из њих. 1793 издао је свој превод дела немачког историчара Л. А. Гебхардија „Краткая Серблиц, Россіи Босны и Рамы крславствъ Исторія“, која је на народни језик преведена 1847. Од шездесетих година XVIII века почео је писати велику историју српскога народа, коју је довршио 1768,

стално исправљао и попуњавао, и тек 1794—1795 издао у Бечу. То велико дело, у 4 свеске, и на 2000 страна, носи наслов: „Исторія разнихъ славенскихъ народоѡ, наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ“. 1795 почело је излазити друго издање, у Петрограду.

Главни извор Рајићу била је Бранковићева кроника, која га је не само упутила на историјске изворе, но из које је преписивао по читаве стране. Али он зна за поједине историјске споменике српске из Средњег Века, као што су му познати и страни историчари. Имајући пред собом туђа, често противречна мишљења, Рајић остаје збуњен и оставља читаоцима да сами пресуде. Он је обзрив калуђер, и брзо прелази преко ствари које су му изгледале политички незгодне. Најзад код њега има средњевековних калуђерских идеја, и у његовој историји Провиђење игра велику улогу. Али поред свих тих некритичних и несавремених идеја, поред свих непотпуности и грешака, његова историја има и добрих особина. То је прво опсежно и систематско дело које је обухватило целокупну прошлост српског народа, упоредо са историјом суседних и сродних народа. Затим, има код Рајића и новијих историјских схватања. Од нарочитог значаја је велико српско родољубље којим је цело дело прожето. Он отворено каже да је њему циљ: српски народ достојно просветити, и из таме заборава у историју увести. Он редовно брани и велича Србе, улива Србима понос и националну свест. Његова историја је лепа, утешна слика народне прошлости, која даје снаге за борбе у садашњости и наде на бољу будућност.

Тако родољубиво схваћена и израђена историја Јована Рајића имала је врло велики утицај на српске духове. И ако писана тешким, заплетеним, каткада неразумљивим стилем и руско-словенским језиком, она је наишла на много читалаца, и до друге половине XIX века била главна историја српска. Она је у целини прештампана 1823, и из ње су прављени популарни изводи. Цели нараштаји српски у њој су се национално васпитали, политичари су у њој тражили идеје, примере и разлоге, књижевници мотиве и надахнуће.

За живота, и дуго после смрти, Јован Рајић је био прецењен. Али и ако није за собом оставио ни једно оригинално дело, од трајне вредности, ипак, као први образован богослов српски, као један од најранијих уметничких песника српских, а нарочито као народни историчар, трудољубиви, вредни и родољубиви Рајић задовољавао је књижевне потребе свога времена, и учинио знатних услуга српској књижевности.

Захарија Стефановић Орфелин.

Са Доситејем Обрадовићем и Јованом Рајићем Захарија Орфелин иде у најважније српске писце XVIII века. Захарија Орфелин, човек разноструких способности, развио је своју живу делатност у више праваца народне просвете. Живописац, бакрорезац, калиграф, картограф, виноградар, писац богословских и пригодних књига, историчар, физичар, песник, састављач календара, — он је за неких тридесет година био најплоднији српски писац.

Живот.

Захарија Стефановић, назван Орфелин, родио се 1726 године, у Вуковару, у Срему. Није се редовно школовао, и у ствари био самоук. У младости служио је као учитељ. Одлазио је у Венецију где је, како изгледа, и научио бакрорезачки посао, у коме се одликовао. На појединим својим радовима потписивао се као члан бечких академија уметности. Око 1757 је мали чиновник код карловачког митрополита, затим је служио као писар и благајник код српских владика у Новом Саду, Пакрацу и Темишвару. Несталан и без сигурних средстава за живот, лутао је од посла до посла, и од места до места. Бивао је домаћи учитељ, налазио је уточишта у фрушкогорским манастирима, живећи поглавито од књижевног рада. У последњим годинама живота био је готово у сталној беди, и живео је тако рећи од милостиње. Сасвим оронuo и оболео, добио је уточишта на владичанском добру Исаилову крај Новог Сада. Ту је, убог и заборављен, умро 1785 године.

Богословски рад.

Свој рад Орфелин је почео побожним књигама, и у том правцу највише је радио. То су обични, више издавачки послови, које је Орфелин радио стога да се хлебом исхрани. Он је обично преводио, или просто прештампаво катихизисе, списе о учењу православне цркве, популарне побожне поуке. Сви ти послови су без књижевне вредности, више књижевни по књижевни. Једини му је оригиналнији рад рукопис „Апостолско млеко“ (1763), једно од најраније написаних дела на народном је-

зику, где он, са родитељском нежношћу и искреном побожношћу, даје верске поуке своме сину.

Књижевни рад.

Орфелин је један од људи који су се први почели бавити поезијом у новој српској књижевности. 1761 изишла је у Венецији књижица „Плачъ Сербіи...“; упоредо са њом, исте године и у истом месту, изишла је књижица „Горестный плачъ славныя иногда Сербіи...“ Обе књижице имају исти садржај: елегично опевање зле судбе српског народа који је изгубио све што је имао и пао у туђинско ропство. Разлика је између обе књижице у толико што је прва испевана народним језиком, а друга на руско-словенском. Српска версија далеко је боља, јаснија, слободнија, и са бољим стиховима. Обе књижице изишле су без потписа, само је на првој била шифра С. С. С. („Собствени Син Сербіи“, како се тумачи), и тек много доцније утврђено је да је писац Орфелин, који се као мали и зависан митрополијски чиновник није смео потписати на једном спеву, упереном противу Аустрије и српских црквених старешина. (Орфелину се приписује и патриотски спев „Пѣснь историческая“ о битци косовској, која је изишла у Венецији 1762).

Врло важан посао Захарије Орфелина јесте „Славно-сербскій Магазинъ“, који се 1768 појавио у Венецији. То је први часопис не само код Срба но и код свију Јужних Словена, један од најранијих часописа у целом Словенству. Што је од нарочитога значаја у овом часопису, од којег је само прва свеска изишла, то је овећи предговор. То је цео један проглас историјског значаја, у коме су први пут на

српском језику изнете нове напредне идеје: народнога просвећивања, вере у науку, рада „на обшчу ползу“, просвете за све на народном језику, — свега онога што је доцније наставио и утврдио Доситеј Обрадовић. По садржају то је био часопис какви су у главном и данас, испуњен забавним и поучним прилозима, у прози и у стиху, чак са прегледом и оценама нових српских књига. Био је уређен по угледу на руска „Ежемѣсячныя Сочиненія“, први учени књижевни часопис у Русији, који је од 1755 у Петрограду издавала руска Академија Наука. Орфелин је и главне идеје своје уводне речи, чак и формат и штампу узео по њему. За неколико чланака утврђено је да су пренети из тог руског часописа.

Историчар.

Највећи и најоригиналнији Орфелинов рад то је његова велика историја „Житія и славныя дѣла Государя императора Петра Великаго“. Дело је изишло у Венецији 1772 године, у две велике књиге, на неких 800 страна. И на овом делу, где се прославља један стран владар, Орфелин се није смео потписати. Али поред обичног издања постоји и једно богато издање, врло лепо илустровано, одређено само за Русију, посвећено Катарини II, на коме се Орфелин потписао. Орфелин велича Петра не само као великог словенског владоца, но и као реформатора, поборника напретка, „беспримерног Монарха“. Та историја рађена је дуго и савесно, по обилатој грађи не само из руске но и из стране књижевности, међу осталим и по Ломоносову и по Волтеру. То је једна од најбољих савремених књига о Петру Великом, и најбољи

историјски рад у српској књижевности XVIII века. 1774 изишло је у Петрограду друго, попуњено издање овог Орфелиновог дела.

Његов значај.

Захарије Орфелин заузима знатно место у српској књижевности XVIII века. Он је прелазан писац између старије, црквене књижевности, писане на руско-словенском језику, и нове световне и просветитељске, која је у главном рађена на народном језику. По броју својих дела Орфелин је највише радио на црквеној књижевности, и писао је најчешће руско-словенским језиком. Али он увелико улази у напредне идеје новог доба, он је обожавао цара реформатора Петра Великог, упућује на „срећну Европу“, истиче науку и просвету, тражи да се за широке слојеве народне пише на народном језику. Пре Доситеја Обрадовића он пише противу злоупотреба у цркви, нарочито противу лењих и незнатних калуђера, које назива „шумским беспосличарима“, али као сиромаш човек и зависан од црквених људи, и то чини из потаје, не потписујући најбоље и најзначајније своје књиге. Он први почиње писати целе књиге народним језиком, и први међу Србима почиње се служити грађанском азбуком. У пуном смислу речи, он је претеча Доситеја Обрадовића.

Јозефинизам.

У српској књижевности на крају XVIII века јавља се исти покрет који и у књижевностима осталих народа у Аустрији тога доба. Рационалистичке

идеје које је тада у цркви и држави спроводио цар Јосиф II, његов покушај за један општи духовни, политички и привредни преображај, назива се у аустријској политичкој и идејној историји: *јозефинизам*. Тога јозефинизма има у знатној мери у српској књижевности на крају XVIII века, и Доситеј Обрадовић и сви српски писци који су се груписали око њега и који би се могли назвати његовом школом, припадају томе духовном покрету.

Влада Јосифа II.

Јосиф II био је најумнији владар аустријски, и више но ико учинио је за духовни и културни напредак своје државе. Владалац од исте врсте од које су били Петар Велики у Русији и Фридрих Велики у Пруској, он је узео на се да препороди стару и зачмалу Аустрију, да је ослободи феудалних и црквених окова, да примени филозофска начела духовне слободе и верске сношљивости, да Државу стави изнад Цркве, да у законе унесе више човечности и правде, а у народ знања и просвете. Он је тип просвећеног деспота, и одлучним мерама примењује своје идеје. Он ограничава права племићима, помаже сељаке, даје им личну слободу и правну једнакост, издаје човечније законе, правилније распоређује државне намете, убрзава привредни развитак земље, оснива школе и друге корисне установе. И за десет година његове владе, од 1780 до 1790, Аустрија је више коракнула напред но за векове владавине других владара.

Његове реформе нарочито су одлучне на црквеном пољу, тако да се под јозефинизмом у првом реду разуме његова борба противу свемоћи Цркве

и несувремености њених установа. Јосиф II радио је против Цркве и као владалац који не допушта да у његовој држави буде друге власти и силе до његове, и као филозоф, који хоће духовни напредак, слободу мисли и савести. Он у начелу потчињава Цркву Држави, бискупе и арцибискупе ставља у зависан положај према државним властима, од свештеника ствара државне чиновнике. Он нарочито удара на калуђерство, које сматра као „мртав капитал људски“, за неколико година укида на 700 манастира, од којих ствара добротворне установе, школе и болнице, растерује на 36.000 калуђера и калуђерица. Он наређује да се у литургији место латинског језика употребљује немачки, забрањује трговину са иконама и светитељским костима, уводи грађански брак. Све те смеле и напредне реформе, које су вређале многе традиције и интересе, из темеља су задрмале Аустрију, и изазвале незапамћено врење духова. Тај духовни потрес осетио се код свију народа у Аустрији, па и код Срба.

Јозефинизам
код Срба.

Срби према Јосифу II налазили су се у једном изузетном положају. Цар, из политичких разлога, зато да би се у борби противу Мађара могао наслањати на немађарске народе у Угарској, био је добро расположен према Србима. Срби су му у рату давали храбре војнике, у миру су били добри трговци и вредни земљорадници, и он их је штитио од гоњења мађарских жупанијских власти. Срби су са одушевљењем примили његове указе из 1781, којим је свима некатолицима у Аустрији призната верска равноправност. Затим, Србима је била симпа-

тична и његова спољна политика, његово ратовање противу Турака, у друштву са православном Русијом, његово освојење Београда и терање Турака из Србије. И зато су Срби волели Јосифа II, зато су га српски писци прослављали, зато га је Доситеј Обрадовић називао „Србије миле благим спаситељем“, зато га је српски црквено-народни сабор од 1790 назвао „Марком Аурелијом српским“.

Осим свих тих верских и националних разлога, његовог верског либерализма и противтурске политике, Јосиф II налазио је код Срба присталица и због својих филозофских идеја и противцрквене политике. Као у целој Аустрији, тако је и код Срба у грађанским редовима и међу просвећеним људима било их који су прихватили његову борбу противу свемоћи Цркве и злоупотреба црквених људи. Тада се међу Србима образује доста јака група присталица Јосифа II, српских јозефиниста, *националистиа*, како су тада звали оне, који су се борили противу *сујеве-раца* и *црквара*, присталица старих идеја и црквене власти. На крају XVIII века ствара се цела једна јозефинистичка, слободоумна и рационалистичка књижевност међу Србима. У нарочитим књигама, превођеним или оригиналним, величао се Јосиф II и као човек и као владалац, објашњавале се и браниле његове идеје и реформе, ударало се на застареле појмове и штетне установе у Цркви, нарочито на калуђерство.

Сви важнији писци српски са краја XVIII века јесу убеђени јозефинисти. Доситеј Обрадовић је почео писати у доба владе Јосифа II, за кога нема довољно похвала, тврди да је он „у своје време многе одушевљавао и умове восперјавао“,

и да без њега „многе ствари не би коме на ум пале“, признаје да су му цареве реформе дале подстрека за писање. Главне своје књиге Обрадовић је написао за доба владе Јосифа II. У својим списима он брани реформе Јосифа II, и пише „Животъ и прикљученіи“ да би показао некорисност манастира. Јован Мушкатиновић пише нарочиту књигу да докаже како је оправдана и корисна царска наредба да се смањи силан број празника у православној цркви. Емануило Јанковић одушевљено посвећује свој превод *Терговаца* Јосифу II. Царево име сваки час се са захвалношћу и признањем помиње код савремених српских писаца.

Јозефинистички покрет у Аустрији изазвао је одлучан преокрет у српском духовном животу. Све до пред крај XVIII века Срби су стајали под утицајем руске културе, управо под утицајем руске православне цркве. Али у последњим двема десетинама XVIII века они долазе под непосредан утицај западне Европе, њене световне културе и њених савремених филозофских идеја. Срби од Истока приступају Западу, из Средњег Века улазе у нови век, место доба вере и таме настаје и код њих доба разума и просвете.

Доситеј Обрадовић.

Доситеј Обрадовић је главна и средишња личност српске књижевности у XVIII веку, први чисти и одсудни рационалист у српском народу, једини писац свога доба чија дела имају чисте књижевне вредности, човек који је направио одсудан преокрет у српској култури и књижевности. И као такав он заслужује нарочиту пажњу.

Живот.

Димитрије Обрадовић родио се 1742 или 1743 у Чакову, српско-румунском селу у Банату. Отац, по занимању ћурчија и трговчић, умро је рано, мати исто тако, и дете узме к себи један рођак. Димитрије је учио српску основну школу у месту рођења, показујући из рана велику љубав ка књизи и склоност ка верском сањарењу. У један мах покушао је да са једним калуђером побегне у Турску, и његов рођак, видећи болесно стање његове маште, да би га отргао од прквених књига које су га заносиле, одведе га у Темишвар, на занат. Отргнут од књига и у стварном животу, Димитрије се стао трезнити. Али када се прва прилика указа, верски занос поново га обузе, он тада остави Темишвар, и у лето 1757 добегне у фрушкогорски манастир Хоново, са намером да се закалуђери и посвети.

Примљен у манастир за ђака, он се баца на читање живота светаца, пада у највећи верски занос, гладује и мучи своје тело. 1758 закалуђери се, и добије име Доситеј. Наскоро у Карловцима буде рукоположен за ђакона, и продужује свој

испоснички живот, разглашен као светац по целој околини. Али у манастиру се подмевају његовој жељи да се посвети, низак живот манастирске братије, проза свакидашњег живота, разбијају његов верски занос, и он почиње сумњати у оно у шта је дотле слепо веровао. Затим, видик његова духа, који се стао ослобађати, ведри се и шири. Он почиње читати и „грађанске књиге“, историјска дела на руском језику, учи латински, жели да дође до што више знања и до праве науке. Калуђери му не дају да се образује, и он долази у сукоб са њима. Најзад видевши да му ту није више место, он, 2 новембра 1760, одбегне из Хопова. То бегство разочараног младога калуђера из фрушкогорског манастира, по речима В. Јагића, било је за српску просвету и књижевност оно што је за муслиманску веру било бегство Мухамедово из Меке.

Преко Славоније, Доситеј добегне у Загреб, где је учио латински. 1761 оде у Северну Далмацију, са намером да учитељујући заштеди новац, којим би отишао у Русију на школовање. Од 1761 до 1763 био је учитељ у српској школи у Книнском Пољу, где је задовољно провео три године. Али жеља за науком гонила га је напред, и он се поново отисне у свет. Пошавши у Свету Гору, код једног чувеног грчког црквеног учитеља, разболи се у Боци Которској. Неко време, 1764, учитељовао је у манастиру Св. Петке, у Маинама, и тада буде запопљен. Ради поправке здравља поново се врати у Северну Далмацију, за учитеља у селу Голубићу, а потом на далматинско Косово и у манастир Драговић.

Оздравивши, он морем оде на острво Крф, па у Свету Гору, где не нађе грчког учитеља којег је тражио. У Хилендару је провео јесен и зиму 1765, разочаравши се још једном у калуђерско светитељство. 1766 оде у Смирну, у Малу Азију, код чувеног грчког учитеља Јеротеја Дендрина. У његовој богословској „греческој великој школи“, провео је пуне три године, научивши добро грчки. 1768 остави Смирну, и зауставивши се неко време у Јужној Албанији и Крфу, где је поново учио грчки језик и књижевност, 1769 врати се у Далмацију, где постане учитељ у Плавном. 1770 и 1771 био је проповедник у Скрадину, а неко време боравио је у Задру и Трсту.

Прешавши 1771 из Трста у Беч, Обрадовић се нашао у сасвим новој средини. Он даје часове из талијанског и грчког језика, и сам учи латински и француски, а поред тога логику и математику. Плодно и задовољно провео је он у Бечу време од 1771 до 1776, „шест полезних и радосних година“. Као приватан учитељ провео је годину 1779 у Модри, Карловцима и Пожуну. 1780 путовао је са једним руским архимандритом по Италији. Из Ливорна отиде на грчко острво Хиос, где је као учитељ талијанског језика остао годину дана. Одатле, преко Цариграда и Црнога Мора, дође у Јаш, у Молдавију, за домаћег учитеља код једног румунског архиепископа. Са заштеђеним новцем, пратећи своје румунске питомце, он 1782 оде на студије у Немачку.

Тиме је остварио давнашњи сан свога живота. У Хале, скинувши свештеничко одело, уписа се на универзитет и почне слушати филозофију. Ту,

у просвећеној средини, реши се да и сам почне писати. 1783 пређе на универзитет у Лајпциг, и ту, исте године, штампа прво своје дело „Животъ и приключенія“.... 1784 путовао је у Париз и Лондон, где је провео три месеца. Преко Немачке, где се неко време опет задржао, врати се у Беч. Ту остане од 1785 до 1787, дајући часове из француског и талијанског језика. На позив Симеуна Зорића, Србина генерала у руској служби, отиде у Русију на његово добро Шклов. 1788 налази се у Лајпцигу.

Од 1788 до 1802 остаје у Бечу, учитељујући и пишући, али не у повољним материјалним приликама. Када му је живот у Бечу постао тежак, он се пресели у Трет, где су му ондашњи трговци српски давали годишње издржавање да на миру пише књиге. Када је 1804 планула Буна у Србији, родољубиви Обрадовић искрено ради за њу, и скупља прилоге међу трпханским Србима. 1806 стиже у Земун, ту се ставља у службу Србије; исте године по нарочитој мисији српског Правитељствујушчег Совјета, иде у Букурешт, у стан руске војске. У лето 1807 прелази у Србију, и остатак свог живота њој посвећује. 1808 он је директор свих српских школа, секретар и саветник Карађорђевог, васпитач његова сина. Тада он почиње изводити просветну организацију обновљене Србије. 1808 отвара Велику Школу у Београду, 1810 Богословију. 1810 постаје члан Правитељствујушчег Совјета, исте године, опет по поверљивом народном послу, иде к Русима у Букурешт. 1811 постаје министар просвете. У раду и задовољству провео је последње године свога плоднога живота, опште уважаван и вољен. Умро је у Београду крајем марта 1811.

Његове књиге.

Главни књижевни рад Доситеја Обрадовића пада у доба између 1783 и 1790, за доба владе цара Јосифа II. У Лајпцигу 1783 изишао је штампан први његов састав „Љубазни Харалампије“, који је и позив на претплату за „Совѣте здраваго разума“, и проглас целог његовог будућег рада. Место објављених „Совѣта“ издао је у Лајпцигу „Животъ и приключенія Димитрія Обрадовича, нареченога у калуђерству Доситея.“ Идуће, 1784, такође у Лајпцигу, штампао је два дела: „Совѣти здраваго разума“ (друго издање у Будиму 1806) и превод „Слово поучително Господина Георгѣа Јоакима Цоликофера...“ У Лајпцигу 1788 изишле су његове „Басне“, уз које иде и други део његове аутобиографије и ситнији преводи са енглескога. 1789 у Лајпцигу изишла је и „Пѣснь на взятіе Бѣлграда.“ Прво издање дела „Собраніе разныхъ нравоучителныхъ вещей въ ползу и увеселеніе“ изишло је у Бечу 1793, а друго у Будиму 1808. У Венецији је 1803 штампана „Етика или филозофія наравоучителна,“ а 1804 „Пѣсна на инсуррекцію Сербіаномъ.“ Сва та своја дела Доситеј Обрадовић издавао је са великим тешкоћама, редовно на своју штету, јер је често одзив био тако слаб да за извесна дела није могао да истера тропак ни око повезивања. Он их је издавао или својом рођеном уштедом, или помоћу родољубивих трговаца српских.

Његова дела издавана су и после његове смрти. „Мезимацъ“, други део „Собранія“, изишао је у Будиму 1818; „Христоитія“ у Будиму 1826; његова сакупљена „Писма“ у Будиму 1829. „Првенацъ“ и „Ужица“ у Карловцу 1830. И доцније поједина ње-

гова дела су прештампована. Његова целокупна дела доживела су четири издања: прво издање у Београду и Крагујевцу, од 1833—1845, друго у Земуну 1850, треће у Панчеву око 1883, четврто, државно издање, у Београду 1911. Доситеј Обрадовић је имао читалаца не само код Срба но и код Хрвата, нарочито за време илирског покрета, када је латиницом често прештампован. Превођен је доста код Бугара и Румуна. На бугарски је преведено десетак његових ствари, сама „Ужица“ имала је три бугарска превода, која су доживела пет издања. На румунски су преведена три његова дела („Совѣти“, „Собрание“ и „Басне“), а саме „Басне“ превођене су код Румуна два пута (1804 и 1885).

Његов карактер.

Ретко је наћи писца код кога постоји таква сагласност између његових личних особина и његовог књижевног рада: какав је Доситеј Обрадовић као човек, такав је као писац. Кротак, питом, душеван, сажалјив, чистога срца, он је пригрлио човекољубиву и идеалистичку филозофију XVIII века. Са старинском осетљивошћу он воли своје родитеље, ученике, народ, човечанство, све што живи. С друге стране, он је трезвен човек, ведра глава, јака памет, и под утицајем књига и животног искуства, он улази у критичке и рационалистичке идеје свога времена, и својим идејама и својим животом представља слободоумног човека XVIII века. И та складна мешавина осетљивости и разумности чини Обрадовића једним од најсређенијих духова и најуједначенијих природа у српској књижевности. У животу као и у својим књигама, он је природан и скроман. Добро-

том свога срца и снагом свога ума он је чинио јак утисак на све који су га познавали, био подједнако вољен и цењен. Један руски писац који га је познао 1805 пише о њему: „То није обичан човек.“

Његов духовни
развитак.

Доситеј Обрадовић се сам образовао, и претрпео више разних утицаја.

У детињству и младости читао је црквене књиге, нарочито романтичне животе светаца. И под тим утисцима, и ражарене маште, отишао је у калуђере. После житија и дела старих црквених отаца, дошла су дела руске догматичне богословије и верске полемике. Поступно, преко тих руских књига црквене садржине, он прелази на руске књиге световне садржине, на „грађанске књиге“, историје старог и новог доба. У Грчкој се упознаје са науком грчких просветитеља, који су, прожети протестантским идејама, покушавали да препоруде православље, да га прилагоде захтевима науке и потребама времена.

Али и читање руских богослова и грчких црквених реформатора било је само посредно упознавање са сувременом науком и западном културом. Обрадовић улази потпуно у нове идеје тек када је отишао на Запад. То бављење у Бечу, и то у Бечу Јосифа II, где је провео преко двадесет година, и у Немачкој, и то у доба великих црквених покрета и у јеку просветитељске филозофије, било је од одсуднога значаја у његовом духовном образовању. Ту је сав ушао у модерну западну културу и пао под утицај рационалистичке филозофије. Он чита немачке мислиоце и пиесе, нарочито Лесинга, кога ставља упоредо са Сократом и Хри-

стом, одушевљава се за писце који су у име здравога разума критиковали све што постоји, па и Цркву, и тражили и духовни и морални преображај човечанства. Он усваја њихове идеје, чита и прима оно што је нашао код мањих просветитељских писаца који су те идеје ширили, и примењује на српске прилике. Поред немачких просветитеља на њега знатно утичу и енглески и француски писци. Енглезе сматра за најпросвећенији и најнапреднији народ у Европи, чита њихове писце, нарочито Адисона, преводи их и подражава. Од Француза нарочито цени „блаженог и светог Фенелона“, хвали Молиера и Ле Сажа, преводи из Лабриера, а нарочито из Мармонтела. Талијанске писце такође зна, и преводи Гаспара Гоција и моралиста Соавија.

Развијајући се под свим тим наизменичним утицајима, Обрадовић није постао оригиналан писац. Он нема својих и дубљих идеја, и у њему никако не треба тражити једног самосталног мислиоца и творца каквог филозофског система. Сав његов рад је чисто практичан; он Србе упознаје са оним што разумни људи пишу код просвећених народа, и њихове напредне идеје примењује на српске прилике. У опште, у његовом делу има много превода. „Христоитія“ је превод истоименог популарног новогрчког списа из XVIII века. „Слово поучително“ је превод једне беседе немачког протестантског беседника Цоликофера. „Васне“ су из реда узете из старијих и новијих баснописаца: Езопа, Федра, Лафонтена и Лесинга. „Дамон“ је преведен из Лесинга, „Аделаида“ из Мармонтела, „Етика“ из Соавија. За многе одломке утврђено је да су слободнији преводи са енглеског, нарочито из Адисо-

новог „Спектатора“, из немачких, француских, та-лијанских просветитељских писаца. И у колико се Обрадовић буде више проучавао, у толико ће се код њега утврђивати све многобројније позајмице из страних писаца.

Доситеј Обрадовић у разним приликама свога тако променљивог живота претрпео је неколико разних духовних утицаја : и хришћанске романтике и мистике, и руске догматике и теологије, и грчког реформаторства, и аустријског јозефинизма, и немачког протестантизма и просветитељства, и француске филантропије, и енглеског рационализма. Под свим тим утицајима развио се он као филозоф-еклектичар и популаран писац, који је међу Србе донео и на њихов живот применио опште примљене идеје европске рационалистичке филозофије XVIII века.

Рационализам.

Основно осећање код Доситеја Обрадовића јесте љубав према истини, потреба да и свој живот и живот других исправи и удеси према захтевима здравога разума. Он јасно види колико зла на свету долази од погрешних појмова, заблуда, предрасуда и незнања, и сматра да је све питање: унети у мрачне душе што више светлост истине. И у том правцу он ће целога свога века давати своме народу „савете здравог разума“. Он хоће да Србе научи „богоданој слободи ума,“ тако да сваки о свакој ствари слободно мисли, и све што види и чује да суди и расуђује. Здрав разум, слобода мисли, слобода савести, независност расуђивања, љубав ка истини и тражење истине, то су само средства. Циљ је просвета, створена на темељу искуства векова и културних народа. Наука

је једини лек од свију друштвених и моралних зала, искупитељ, нови Месија човечанства. И Обрадовић са одушевљењем велича науку, „свету науку, божји дар, небесни свет“, и просветитељску књижевност. „Књига, браћо моја! књига, а не звона и прапораца! књиге, предраги и непрецјени небески дар, просвећених умова понесите кћери! Оне сад на земљи и на миру царствују и премудре законе дају; оне војују и побеждавају, оне славу благополучних народа до самих звезда подижу и преузвишавају.“

Педагошки
погледи.

Обрадовић не тражи истину ради истине, но истину ради практичке користи коју она пружа људима. Наука је само средство, а циљ је: духовна слобода, морално савршенство, слободан, чист, достојан и леп живот појединца и народа. И он природно сву филозофију и науку ставља у службу етике, и на прво место истиче морално васпитање. Целога свога живота, — и као народни учитељ у Далмацији, и као домаћи учитељ у Молдавији и Бечу, и као просветни организатор у Србији, — он је непрестано био васпитач, педагог. Готово све његове књиге упућене су српској младежи, да њу просвете и морално облагороде. Са целим својим добом он верује да се човек рађа добар и да га само рђаво друштво, рђаво образовање и рђави примери кваре, да се добрим васпитањем може од природно доброг детета све постићи. Зато он васпитање младежи ставља изнад свега другог, зато је дубоко уверен да сва будућност неугог и заосталог српског народа лежи у васпитању.

Стојећи високо над својим добом, Обрадовић тражи и васпитање женске деце. Жена је код Срба била јако запостављена, до 1730 жена није имала права ни у цркву да иде, и на школовање женске деце нико није ни помишљао. Обрадовић устаје против тог жалосног стања ствари, тврди да се народ не може подићи док жена остаје „у простоти и варварству“, и тражи да се жена подигне до свесног и разумног живота, јер само просвећене, духовно пробуђене и морално развијене жене могу бити од користи српском народу.

Црквене реформе.

Раскалуђер, ученик грчких црквених реформатора, следбеник европских рационалиста, поборник противцрквених реформа Јосифа II, — Доситеј Обрадовић се нарочито истакао у критици црквених установа. У име „чисте евангелске и апостолске науке“, право, првобитног, неизопаченог хришћанства, он први у српском друштву отворено устаје против верске нетрпљивости, против установе калуђерства и свих „старих, плеснивих и зарђатих обичаја“ и установа у Цркви. Он тврди да догме и обреди немају ничег заједничког са правим хришћанством, које се састоји у љубави према људима и у добрим делима. Он тражи преображај Цркве на основу здравог људског разума, а ради опште народне и човечанске користи. Он се сав залаже за црквене реформе Јосифа II, и брани његове поступке против којих се бунила српска јерархија и прост народ. Од свих црквених реформа он највише полаже на укидање манастира и калуђера. Своју прву књигу пише да сопственим искуством по-

каже како је калуђерство непотребно („Ко се год опари, а не каже друштву да чорба жеже, није добар за друштво“). Он хоће да се манастири претворе у школе, где би се спремали добри народни учитељи и свештеници, и у васпиталишта, где би се подизала сирота народна деца. Због свих тих јозефинистичких и антикалуђерских идеја, које су наилазиле на одобрење код грађанства и просвећених људи, Обрадовић је наишао на велики отпор код црквених људи, који су стално прогонили његова дела, и још у половини XIX века спречавали да се прештампавају. Проповедајући те смеле идеје, Обрадовић не пресађује само оно што је нашао код других напредних народа, није само заступник Јосифа II и подстрекач антиклерикализма код Срба. Он само даје научну подлогу и књижевни израз расположењу које је код угарских Срба још раније постојало, у оној борби грађанског сталеза против свемоћи и злоупотреба црквених људи, у оној тежњи ка напредној и световној култури. Само тиме може се објаснити брз успех који је Обрадовић имао у српском друштву.

Све те идеје просвете и реформе Обрадовић је очекивао да дођу озго, од просвећених владалаца, од „филозофа на престолу“, какви су били Петар Велики, Фридрих Велики, Катарина II, Јосиф II. У политичком погледу, као готово сви филозофски писци XVIII века, он је присталица просвећеног деспотизма.

Родољубље.

До Доситеја Обрадовића српско родољубље је уско и искључиво верско, ограничено на православне Србе у кругу Кар-

ловачке Митрополије. Наџија је више једна веро-исповест, и из народне заједнице искључени су не само муслимани у Босни и Херцеговини, но и католици у Срему и Бачкој, „Шокци“ и „Буњевци“. Доситеј Обрадовић из основа мења то уско застарело и назадно схватање. Он познаје готово све српске крајеве, и на лицу места стекао је осећање да од Тимока па до Јадранског Мора стањује један исти народ. Својим напредним и широким идејама о вери, он се високо уздиже над вероисповедним схватањем национализма, и из начела вереке равноправности и трпљивости развија се код њега идеја о народном јединству без обзира на верску подвојеност. Он се прво обраћа свима Србима без разлике, пише за „све Србље од Адријатическога Мора до реке Дунава“, и у народну заједницу уводи и католике и муслимане.

Његово родољубље је разумно и широко човечанско. Он осуђује националну искључивост и мржњу на друге људе зато што су туђинци. Али он има врло високо мишљење о духовним и моралним способностима српског народа, и са надом у најлепшу будућност говори о „славној славно-сербској наџији.“ Његов српски патриотизам има сасвим стварну подлогу и одређен карактер. Једно време обмањивао се надом да ће аустријски цар ослободити српски народ, али када је 1804 букнуо Устанак у Србији, он је први међу ученим Србима осетио значај тога покрета. За њега то није била локална и привремена побуна раје београдског пашалука, но почетак ослобођења и уједињења целог српског народа. Он је први видео велику историјску улогу Србије, и имао пуну веру у њу. И пошто

је у својим делима дао разумну основицу српском национализму, проширивши га на Србе све три вере и свију крајева, пошто је први прогласио духовно јединство вером и границама раздељеног српског народа, он се, својим доласком и радом у Србију, дао и на практично извођење тих својих идеја.

Језик.

Све док је српска књижевност имала верски и обредни карактер, док су писци изилазили искључиво из црквених редова, и док су читаоци били готово искључиво црквени људи, све дотле црквени, руско-словенски језик вредео је као књижевни језик. Али чим је грађански елемент ојачао и када се световни дух почео ширити, када су се стали јављати писци из грађанских редова, и када су се књиге стале читати и у грађанству, почели су се јављати гласови да се народни језик уведе у књижевност. Захарија Орфелин први то тражи и покушава, али са мало снаге, и пише ипак радије и чешће на руско-словенском. Човек који је први дао све разлоге за употребу народнога језика и који је први почео њиме искључиво писати, био је Доситеј Обрадовић.

Он је волео српски језик, схватајући да је потпун, да може исказати све што мисли и осећа само на матерњем језику. Рационалист у свему, он и овде полази са гледишта да „језик има своју цену од ползе коју проузрокује“. Народни језик је за њега најпоузданије оруђе брзог и општег напретка. То је језик који разумеју сељаци и чобани, и само на том језику могу се они просветити.

И ако се увек служио народним језиком, и

ако га је добро научио у Северној Далмацији где се изврсно српски говори, ипак његов језик није беспрекоран и потпуно чист. Он је из Баната, са периферије српскога народа, где је језик неизбежно изгубио од своје чистоте; он се почео учити на руско-словенским и руским књигама; знатан део живота провео је међу туђинцима, — и зато његов језик није био чист и сигуран. Граматике народског језика није било, и он прави честе граматичке грешке. Превodeћи и пишући дела филозофске и етичке садржине, он се није могао служити само неразвијеним народним језиком, и отуда код њега велики број страних речи, у првом реду из руског језика. Он пише народним језиком, али са знатним додатцима из руског и руско-словенског језика, нарочито за апстрактне појмове и стручне изразе. У ствари, тако је морао радити, и то ни најмање не умањава његову историјску улогу: да је место мртвог и туђинског руско-словенског језика унео у српску књижевност живи и усавршљиви српски народни језик.

Књижевне особине.

У целом свом књижевном раду Доситеј Обрадовић има само једну тежњу: бити користан српском народу. Он пише не да изражава своју личност и ради личне славе, но да људе и свој народ начини бољим и разумнијим. Као што је сматрао да наука није ради науке, исто тако мисли да књижевност није ради књижевности: и наука и књижевност постоје ради људи, на њихову корист и напредак. И све да је и хтео да ради чисту књижевност, он би у томе слабо успео. Српски језик је био необрађен, српски

стил још није био створен, и у књижевном раду он није имао претходника. Он сам ради брзо, и хита да књига што пре оде у штампу, и нема времена да је глади и улешшава. Из свих тих разлога, он као писац има недостатака. Он је често старински китњаст, претерано „чувствителан“, са много усклика. Он се често расплињава, губи се у развијањима која немају везе са оним што му је главно. Његови реченички периоди кадкада су мутни и неразумљиви. Несигурна граматика и несавршена интерпункција само повећавају местимичну замршеност и нејасност.

Али, ипак, у већини случајева Доситеј Обрадовић је добар писац. Он пише и у прози и у стиху. Стихови, које је иначе волео, слаби су му, као и сва српска поезија XVIII века. Његова снага је у прози. Обраћајући се великој публици, целом народу, он је ведар, прост и разумљив. Он јасно и трезвено говори разумне ствари, пише просто, непосредно, природно, без става и афектације, као да разговара са својим читаоцем. Његов стил је врло жив и живописан, најкњижевнији српски стил тога доба. Онакав какав је био у животу, такав је био и у писању, и у целом његовом писању осећа се један добродушан, срдачан тон. Он се читаоцу обраћа са извесном очинском или братском нежношћу, и сви су осећали „сладост“ његова стила, ону „речитост срца“ која се налазила код писца на крају XVIII века. Он уме да буде занимљив, да своје писање зачини пријатним хумором, да га прошара згодним анегдотама и изрекама, да се изражава у добрим афоризмима — и зато најсувопарније ствари занимљиво прича, и зато

је он тако брзо освојио и тако дуго задржао српске читаоце. У сваком случају, он вреди не само садржином но и формом. Он је писац од књижевних способности, једини књижевни српски писац свога времена.

Општи поглед на његов рад.

Доситеј Обрадовић је реформатор првога реда, један од оних људи који стварају нове епохе и остају као путовође целог једнога народа. Нови духовни и књижевни живот у српском народу несумњиво од њега потиче.

Место дотадашњег „мртворођеног детета старе схоластично-богословске књижевности“, он започиње световну, сувремену, стварну књижевност, способну за живот и усавршавање. И ту нову, живу, праву књижевност, која се обраћала народу и служила народним потребама, он ради на народном језику, одбацивши мртви, туђински, црквени језик.

У културном развоју српскога народа, рад Доситеја Обрадовића означава одесудан преокрет. Он одлази непосредно у школу просвећеног Запада, и место византијског духа и руске теологије уноси сувремене, разумне и напредне идеје. У том погледу он је вођ српском народу у духовном ослобођењу од Средњег Века и византијског Истока и у увођењу у модерно доба и у западну културу. И у томе је његова највећа заслуга.

Цео његов рад има практичан карактер. Он увек остаје на земљи и у стварности, и води рачуна о приликама и потребама српског народа. Са богатим личним искуством, познавајући готово цео српски народ, у свима крајевима и свима стал-

жима, он врши духовни преображај целогa српскогa друштва. Он учи Србе слободи мисли, здравом расуђивању, да „разумно и слободно као словесни људи мисле“, и снажније но ико код Срба представља критичку и рационалистичку филозофију XVIII века. Он води борбу против средњевековних предрасуда, против верског фанатизма и незнања, застарелих идеја и злоупотреба, тражи преображај Цркве, истиче се као први и највећи заступник нових идеја код свију Јужних Словена. Прешавши преко верских подела, он српском национализму даје шири и сувременији карактер, уводи у народну заједницу и католике и муслимане, оснива модерно родољубље српско. Он истиче велики значај просвете, за све сталеже и за оба пола, више но ико чини за сувремену народну просвету, и његов ученик Павле Соларић са разлогом га назива „просветоначелником народа српског“.

Тим својим идејама и својим личним примером Доситеј Обрадовић је био од огромног утицаја не само на сувременике но и на потоње нараштаје српске. Он прикупио око себе целу једну школу напредних писаца, Јована Мухкатировића, Емануила Јанковића, Алексија Везилића, Павла Соларића, који спроводе и развијају његове реформаторске идеје. Ако се његове идеје о Цркви још нису могле остварити, његове просветне, националне и моралне идеје добиле су пуну примену. Он не само да кроз целу прву половину XIX века задржава читаоце, но духовно образује неколико нараштаја српских. Утицај његове рационалистичке филозофије био је нешто ослабео за време романтизма, када је машта царовала и када

су се осећања на прво место стављала, али последњих година његов значај изгледа све већи и његова улога све лепша. Он нам данас изгледа све ближи и модернији, и садашњост му даје за право. Ако се вредност једнога писца одређује по плодности и дуготрајности утицаја који је он вршио на духове, по трагу који је оставио и по користи које је учинио, Доситеј Обрадовић долази на прво место међу свима српским писцима. Он је био духовни препородитељ српскога народа, творац нове српске просвете и књижевности.

Јован Мушкатировић.

Један од најранијих и најпоследнијих ученика и следбеника Доситеја Обрадовића био је Јован Мушкатировић.

Рођен у Сенти, у Бачкој, око 1743, Мушкатировић је свршио права у Пешти, постао адвокат и сенатор пештанске општине. Врло уважаван као правник и као писац, умро је у Пешти 1809.

У свом раду он иде стопама свога учитеља и пријатеља Доситеја Обрадовића. Већ 1786 штампа он у Бечу, грађанским словима и на приличном народном језику, спис „Краткое размышление о праздници“. Та књижица, коју је Доситеј Обрадовић препоручивао као „преполезну,“ имала је чисто практични значај: она је правдала кораке државне власти за укидање многобројних празника и нерадних дана у православној цркви, доказивала да то силно празновање нема везе са правим хришћанством, и да је у данашњем свету потребно што више

радити. Мушкатиновић се при писању ове књиге служио делом једног швајцарског протестантског писца, али, када говори о приликама и потребама српским, он то чини по своме богатом личном искуству и са добрим познавањем народног живота.

Поред тога, Мушкатиновић је био први међу православним Србима који је почео скупљати народне умотворине. 1787 изишло је у Бечу његово дело: „Причте, или ти по простому пословице...“ Друго издање изишло је у Будиму 1807. 1808, један наш католички писац, Иван Амбрововић, превео је ово дело „са сербскога на илирски“, то јест, са малим променама, прештампао га латиницом. Овај посао Мушкатиновић није радио као скупљач народних умотворина, но као рационалист и моралист, да би показао како треба поштено и разумно живети. Поред многих српских народних пословица, ту има пословица других народа, као и изрека из српских и страних писаца. Од значаја је што Мушкатиновић уз српске пословице често означава ко их говори, где се говоре, прича анегдоте и наводи стихове из народних песама. Он пише народним језиком и хвали „многа својства, силу и краснорјечије нашег сербскога језика“. Мушкатиновићевом збирком Вук Караџић се знатно користио за своју збирку пословица из 1836.

Мушкатиновић се бавио и народном историјом. 1790, приликом Темишварског Сабора, он је на латинском написао један темељан спис о прошлости и историјским правима српскога народа у Угарској. Одломак из тога списка, на српски преведен, под насловом „Черте сербскогъ живота у Унгарији,“ изишао је тек 1844 у „Сербскомъ Лѣтопису“. Муш-

каторовић се ту показао не само као добар Србин но као добро обавештен и оштроуман историчар.

Он је карактеристична личност у српској књижевности XVIII века. Он својим идејама и радом врло добро представља једног интелигентног Србина и световњака са краја XVIII века, једног од оних који су, за Доситијем Обрадовићем, ушли у нове идеје, који су се тада у Европи разно називали: филозофима, енциклопедистима, просветитељима, слободним зидарима, јозефинистима у Аустрији, националистима код угарских Срба. Он као практичан филозоф продужује посао Доситеја Обрадовића; као историчар ради упоредо са Јованом Рајићем; као скупљач народних умотворина он је претходник Вука Караџића.

Алексије Везилић.

Рођен 1753 у селу Керу, у Бачкој, Везилић се школовао у Новом Саду, Сегедину, Пешти и Будиму. Био је учитељ у Карловцима, учио је права у Бечу, затим око 1790, био је надзорник православних румунских школа у великоварадском ди-стрикту. Умро је 1792 године у Новом Саду.

1785 изишла је његова практична ручна књига „Краткое сочинение о приватныхъ и публичныхъ дѣлахъ“ (друго издање 1792), које садржи упутства како треба састављати јавне исправе и писати приватна писма. На једном месту у делу хвали се Јосиф II што је истребио „сујеверства многа.“ Главни књижевни посао Везилићев јесте спев „Краткое написаніе о спокойной жизни“ (два издања: 1788 и 1814).

То је низ побожно-научних размишљања и похвала свих важнијих Срба из свих стадежа. Песник је хришћанин, али класично одгојен, и у просветитељским идејама свога доба. Он нарочито напада празноверице у простом народу, као и оне који се користе тим празноверицама. Као песничко дело ова књига нема вредности. Везилић је песник без дара, стихови су му слаби и несавршени, цело дело је само један тежак покушај. То је прва збирка стихова у новој српској књижевности. Метрика је разноврснија и израђенија но код других српских песника тога времена. Класичним елементом и митолошким речником Везилић је претеча Лукијана Мушицкога.

Емануило Јанковић.

Емануило Јанковић је један од најшколованијих и најобразованијих Срба свога времена. Родио се 1758 у Новом Саду, 1786 отишао је на науке у Немачку. У Хале и Лајпцигу слушао је медицину, али се нарочито бавио природним наукама. 1788, враћајући се у домовину, купи штампарију, са намером да ради у Новом Саду, али штампарско право није могао добити. Умро је млад, 1792, у Новом Саду.

Јанковић се бавио природним наукама и лепом књижевношћу. 1787 штампао је „Физическое сочинение о изсушенію и раздѣленію воде у воздухъ, и изясненіе разливанія воде изъ воздуха,“ први српски спис из природних наука. У рукопису је

оставио дела: „Морална филозофија“ и „Начело мудрости“, где су изложени основи етике и логике.

Поред тога, он преводи на српски позоришне комаде. 1787 издао је превод комедије талијанског писца Карла Голдонија „Терговци.“ У посвети Јосифу II он казује своју намеру: Србе „из њихова незнања ослободити, и комедије добре код њих у бољи кредит метути.“ Од њега има још два превода са немачкога: „Зао отац и невалио син“, (1789), више педагошки спис једног незнатног немачког писца но право драмско дело, и „Благодарный сын“ (1789), од Ј. Ј. Енгела, једног од бољих прозних писаца немачких. Тај комад, преведен „на просто српски“, јесте прерада, радња се дешава међу Србима, и то је први случај доцније тако честог „посрбљавања“ у српској књижевности.

У погледу језика и правописа, Јанковић је најнапреднији српски писац у XVIII веку. Он је одлучно за народни језик, и вели: „ја нисам Славјан него Србљан... не пишем за Славјане нег за Србље.“ У правопису он изоставља њ у средини речи, љ и њ пише са л' и н', и предлаже да се из азбуке избаце сва непотребна слова.

Глигорије Трлајић.

Рођен у Молу, у Бачкој, 1766, Трлајић је свршио права у Бечу. Свршивши школе, био је као секретар и домаћи учитељ код великих руских породица у Бечу. 1796 отишао је у Русију. 1803 постао је професор историје и статистике на Царском Педагошком Институту у Петрограду. Када се тај

завод претворио у вишу правну школу, добио је катедру енциклопедије права. 1810 отишао је за професора универзитета у Харков. Умро је у селу Рјесноје, крај Харкова, 1811.

Као руски професор радио је руска стручна правна дела. Али он је имао јако национално осећање српско, и главни његов рад је на српском. Од њега има два превода. 1793 штампао је свој превод „Идеа, или мужеска и женска добродѣтель,“ морална приповетка из римске прошлости, од савременог немачког писца Л. Х. Николаја. Важнији је други његов превод „Нума или процвѣтающий Римъ“ (1801). То је дело руског филозофског писца М. М. Хераскова, где је, према роману истога имена од француског писца Флориана, дата идеална слика просвећенога владаоца.

Поред нешто пригодних стихова, Трлајић је написао и спев „Забавленіе единаго лѣтнаго утра, или удивленіе естественнымъ красотамъ“ (1793). Овај идилични и сентимантални спев сасвим је у пасторалном укусу са краја ХVІІІ века, и у њему је утицај Жан-Жак Русоа очевидан. У спеву има много разнежавања, али мало праве поезије. Стихови су слаби. Трлајић је оставио за собом оригиналну драму „Всеблаг или ретки супруг“, превод Фенелонова „Телемака“ и делимичан превод Марка Аурелија.

Што се тиче језика, Трлајић је најдоследнији међу онима који су се држали старога правца. Њему је српски народни језик изгледао неразвијен и недовољан за вишу књижевност, и зато се служио не само руско-словенским, но и руским књижевним језиком свога времена. Он има исте ши-

роке, просветитељске идеје као Доситеј Обрадовић, исто родољубље и добре намере, али својим језиком остао је неприступачан народу.

Атанасије Стојковић.

Као и Трлајић, Стојковић је био руски универзитетски професор који је радио на српској књижевности. Родио се у Руми, у Срему, 1773. Права је учио у Пожуну, природне науке у Гетингену, у Немачкој, где је добио титулу доктора филозофије. У Русији је постао професор физике на универзитету у Харкову. Умро је у Харкову 1832 године.

На српском језику од њега је остало неколико пригодних филозофских ода, један „Сербскій Секретаръ“ (1802), и два романа сумњиве оригиналности: „Кандоръ, или откровение египетскихъ таинъ“ (1800) и „Аристидъ и Наталиа“ (1801). Оба дела више су педагошки списи но прави романи.

Природњак по струци, „рода свог просветитељ“, како га је назвао Доситеј Обрадовић, сасвим у идејама свога доба када се веровало да је популаризовање природних наука једна од главних потреба и први услов за просвећивање народа, — Атанасије Стојковић је написао опширну физику, прву у целој српској науци. Од 1801 до 1803, у три дела, изишла је његова велика „Фзика“, „простим јазиком списана за род славено-сербски“. Он је тај посао радио као деистички филозоф, али нарочито као просветитељ: да би доказао „силу величества и премудрост Творца“, и да би науч-

ним истинама разгонио „сујеверија, која су многа тиејашч људи нешчастним створила...“

На крају свога живота, Стојковић је узео да на руско-словенски дотера српски превод „Новог Завјета“ Вука Караџића. Покваривши му језик, он је тај превод издао као свој 1824 године.

Павле Соларић.

Најмилији ученик Доситеја Обрадовића, био је Павле Соларић, који је у исти мах први од важнијих писаца српских рођених у Хрватској.

Рођен у Великој Писаници 1781 године, провео је немиран живот. Неко време био је манастиреки ђак у Фрушкој Гори, потом: коректор у словенској штампарији у Венецији, секретар једнога енглеског племића, са којим је путовао по Италији и Аустрији, књижевник који је тешко живео од књижевних зарада. Последње године провео је у великој оскудици. Умро је у Венецији 1821.

Соларић је просветитељ, и хоће да Срби читају што друго а не часловце и псалтире, да стичу корисна знања и модерно образовање. У том смислу он ради и издаје 1804 велико дело „Ново грађданско землеописанње“, проширен превод једног немачког дела, прву опширну географију на српском језику. Поред тога, он се бави филозофско-моралним питањима, и даје цео један низ превода, од којих су важнији: „Улог ума чловѣческога“ (1808) од Немца Екартхаузена, „О самости“ (1809) од Цимермана, „Мудрољобацъ индискиј“ (1809) од лорда Честерфилда, „Златная књижица„

(1813) од Талијана Соавија. Све су то преводи нових писаца XVIII века, које је Соларић давао „на обшчу ползу“ „многољудном србском роду“. Бак Доситеја Обрадовића, Соларић пише против празноверица, предрасуда и „монашескога васпитанија“, и велича ново доба кад су Срби почели „о свачем слободно мислити и тако богодану словесност употребљавати.“

Од Соларића је остало још неколико чудних књига : нештампана „Иероглифика“, где је изложио своје скроз погрешне појмове о словенској прошлости; „Букваръ славенскій триазбучный“ (1812), где је расправљао о словенској азбуци; „Римляни славенствовавшии“ (1818), где је хтео да докаже сродност између Римљана и Словена. 1818 издао је „Мезимца“ Доситеја Обрадовића. Поред тога дао је приличан број оригиналних и преведених стихова, који су делимично штампани после његове смрти.

У погледу књижевнога језика, он је у начелу за народни језик, али сам пише мешавином српског и руско-словенског језика. Иначе, несрећен у својим идејама, нестручњак и у филозофији, археологији, филологији, географији, пишући тешким, често неразумљивим језиком, — он није ишао даље од општих идеја и добрих намера, и ни из близа није остварио оне велике наде које је Доситеј Обрадовић у њега полагао.

Вићентије Ракић.

Главни српски писци из последње две десетине XVIII века групишу се око Доситеја Обра-

довића, и више мање развијају његове идеје. Али било би погрешно мислити да је сва српска књижевност тога доба постала рационалистичка и просветитељска. Велики део публике, мање просвећен, остаје у старим идејама, и за њу се пишу и издају календари и побожне књиге. Шта више, та публика има и једног свог песника, Вићентија Ракића, који се знатно разликује од осталих писаца српских, и ради у сасвим другом, супротном правцу.

Вићентије Ракић је рођен у Земуну 1750. Учио је само основну школу. Био је трговац, и када је остао удовац покалуђерио се и запопио. За време аустро-турског рата 1788—1791 био је капелан у Шапцу, потом игуман манастира Фенек. 1799 отишао је за српског свештеника у Трст. 1810 довео га је Доситеј Обрадовић у Београд, за управитеља новоосноване богословије. После 1813 пребегло је у Фенек, где је умро 1818.

Вићентије Ракић био је самоук. Научивши грчки, руски и талијански, истински побожан и вредан, он је обилно преводио побожне и друге књиге са тих језика. Он је нарочито радо у стихове стављао црквене легенде, и за собом оставио цео један низ тих популарних побожних спева. Од тих послова најбољи су му: „Пѣснь историческа о жизни св. и праведнаго Алексія челоуѣка божія“ (1798) и „Жертва Авраамова“ (1799). Те популарне старе хришћанске легенде, опеване често у свим хришћанским средњевековним књижевностима, Ракић је опевао у простим, течним и разумљивим стиховима, у којима где-где има и извесне топлоте. Оба спева имала су врло много успеха код широке читалачке публике, врло често

су прештампована, каткада и латиницом, нарочито „Жертва Авраамова“, која је издавана још пред крај XIX века.

У пуној супротности са својим добом, Ракић наставља средњевековну црквену традицију, и у XVIII веку он је једини побожни популарни песник у право славном делу нашега народа, док је таквих у великом броју било у нашим католичким књижевностима.

ОД РАЦИОНАЛИЗМА КА РОМАНТИЗМУ.

Опште културне прилике.

Почетак XIX века био је много повољнији за српски народ но почетак XVIII века. За сто година учињен је велики напредак, на свима пољима, и на политичком, и на културном, и на књижевном. Срби у Угарској добили су верску и грађанску равноправност, ушли су у западну културу, организовали своју просвету, положили основе народној књижевности. После Наполеонових ратова, у којима је Аустрија узела толико учешћа, настале су у целој земљи године мира и културног рада, и тај напредак све више осећао се и код Срба. Али од нарочитога значаја по даљи развој српског народа било је ослобођење Србије, од 1804—1815.

Србија и проширење
српске културне
области.

Ослобођеној Србији требало је неколико година да уђе у културни живот, али када је једном већ ушла, она је стала корачати крупним корацима у напред. Школовани Срби из Угарске долазе у Србију, по потребама државне службе, и ту започињу културне и књижевне послове. Од 1830 земља се уређује по европском узору, дижу се основне и

средње школе, 1836 Богословија, 1838 Лицеј. Оснива се 1831 штампарија, крећу се листови, алманаси и часописи, оснива се музеј и народна библиотека. Од почетка четрдесетих година пристижу и домаћи синови, школовани на великим школама на Западу, „отечествена интелигенција“, и они преузимају политичке, културне и књижевне послове у земљи. Школовани у најбољим школама на Западу, на извору западне културе, они почињу ослобађати Србију од зависности према аустријској полукултури, и у Србију преносе праву, европску културу и модерне идеје. Од запуштеног турског пашалука каква је била у почетку XIX века, Србија постаје у средини тога века модерно уређена земља, правно организована, са школама, просветним установама и са књижевношћу. 1855, Србија, на непун милион становника, има већ 330 завода за више и ниже образовање. Она не само да је ушла у културни живот, но почиње постајати културно средиште српско.

У исто доба културна област српска све се више шири, и у њу поред Србије улазе и други крајеви српски. За време владе Петра II Његоша Црна Гора добија школе и штампарију, где се штампају српске књиге и алманаси. Крајем тридесетих година око „Србско-Далматинског Магазина“ у Далмацији јавља се цео један мали књижевни покрет српски. Мале, локалне, слабо повезане књижевности ишчезавају, и цео духовни живот српско-хрватског народа усредсређује се око две тачке: сви православни, и један део далматинских католика, окрећу се ка Београду и Новом

Саду, католици се окрећу Загребу. Један исти језик за обе књижевности, и српску и хрватску (илирску), још више приближује делове једне народне целине.

Школе.

Срби у Угарској напредују и вредно и културно, нарочито у погледу школа. Поред доста многобројних школа по свима већим српским местима, поред богословије и гимназије у Карловцима, 1812 отвара се учитељска школа у Сент-Андреји, која се од 1816 премешта у Сомбор. 1816 отвара се још једна гимназија у Новом Саду; 1820 још једна богословија у Вршцу. На тај начин све је већи број школованих и стручно образованих Срба. Млади људи у све већем броју иду на више студије, на академије по Мађарској и на универзитете у Бечу и Немачкој. Око 1830 године у српском друштву јавља се приличан број младих, редовно школованих и књижевно образованих људи, који су стекли не само факултетске дипломе, но и вишу духовну културу и развијену љубав и укус за књижевност. И утицај те нове, све многобројније младе интелигенције све више се осећа у политичком и културном животу народном.

Штампарије.

У почетку XIX века српске књиге могле су се штампати у Венецији и Будиму. Од 1813 почињу се опет штампати у Бечу, а од 1831 и у Србији, у Београду. Од 1831 почиње штампање српских књига у Новом Саду, а од 1834 на Цетињу. Поред тога од двадесетих до педесетих година штампају се српске књиге у Лајпцигу, у Темишвару, у Задру, у Карловцу, Се-

гедину, Загребу. Материјалне тешкоће за штампање српских књига нису више постојале, али главна места где су биле сталне и уређене српске штампарије јесу: Будим, Београд и Нови Сад.

Учена друштва.

Од почетка XIX века јавља се мисао о стварању једне југословенске или српске академије. Такве покушаје чинио је француски писац Шарл Нодје у Љубљани око 1813, митрополит Стеван Стратимировић у Карловцима око 1815, Лукијан Мушицки у Фрушкој Гори око 1820. 1825, неколико родољубивих српских трговаца, са младим писцем Јованом Хаџићем на челу, основали су у Пешти „Матицу Српску“, према којој су доцније основане све остале словенске матице. Матица је поставила за задатак: да шири српску просвету и књижевност, да издаје и распростире српске књиге. Она је узела у своје руке „Сербскій Лѣтописъ“, стала издавати књиге, постала и до данас остала средиште књижевне и научне делатности код угарских Срба. Поред Матице основано је око 1830 у Темишвару „Друштво Љубитеља Књижевства“, а 1833 „Србско Књижевно Друштво“, али оба су била кратка века. У Србији, после неколико покушаја, 1841 основано је „Друштво Србске Словесности“, које је радило на утврђивању правописа, стварању научне терминологије, оснивању народне библиотеке, скупљању и издавању историјских извора. Од 1847 оно је почело издавати свој орган „Гласникъ Друштва Србске Словесности“, и постало средиште научног рада у Србији. У половини XIX века Срби имају два уређена и активна књижевна друштва: „Матицу Срп-

ску“ у Новом Саду и „Друштво Србске Словенисти“ у Београду. И научни рад на тај начин почео се организовати у српском народу.

Народна позоришта.

Позоришних представа српских било је још у првој половини XVIII века. Тако су богословци у Карловцима 1736 представљали трагедију Емануила Козачинског о Цару Урошу. На крају XVIII века и у почетку XIX века по српским школама, нарочито о испитима, ђаци су представљали позоришне комаде, у првом реду побожне; тако је било у Великом Бечкереку 1787, у Вршцу 1793, у Новом Саду 1802 и 1811. Тако је трајало све до 1818, када су црквено-школске власти забраниле ђачке представе. Од 1813 списатељ Јоаким Вујић са дилетантима, махом одраслим ђацима, приређује позоришне представе по већим српским местима у Угарској, а од 1834—1836 у Србији. Оснивање мађарског народног позоришта дало је подстрека српским љубитељима позоришта. Од тридесетих година јављају се дилетантске дружине, од четрдесетих година и сталне позоришне дружине, које играју не само по Угарској, но и у Хрватској и у Србији. Глумци се стварају, националан репертоар се израђује, публика је заволела позориште, и у половини XIX века основи позоришне уметности код Срба положени су.

Листови, часописи и алманаси.

Од 1794, одкако су престале „Славенно-Сербскія Вѣдомости“ па до 1813 Срби немају свога листа. Те године Димитрије Давидовић и Димитрије Фрушић крећу „Новине Србске“, које су давале доста места књижев-

ности, и изилазиле до 1822. Од тада па до 1834 Срби остају без свога листа. 1834 покрећу се у Београду званичне „Новине Србске“, које још и данас изилазе. Главни српски листови тридесетих и четрдесетих година јесу „Сербскій Народный Листъ“ (1835—1849) и „Србске Народне Новине“ (1836—1849), које је уређивао Теодор Павловић. Поред тих листова у Угарској и Србији изилазило је још неколико листова који се нису могли дуже одржати; важнији је само, јер се доста бавио књижевношћу, „Пештанско-Будимскій Скоротеча“ (1842—1844). Сви ти листови, и ако се нису одржали, знатно су припомогли да се код Срба развије воља и навика за читање, и да се створи једна шира читалачка публика.

Први књижевно-научни часопис српски у XIX веку био је „Сербскій Лѣтописъ“, који је 1825 кренуо у Пешти Ђорђе Магарашевић, и који је од 1826 постао орган Матице Српске. Лист је имао више научан карактер и нарочито словенско обележје. И за све време, до данас, овај часопис је остао главни орган научног рада код угарских Срба. Од 1843 до 1848 изилазила је у Београду „Подунавка“, први часопис у Србији.

То доба нарочито је богато алманасима. Димитрије Давидовић дао је пример својим „Забавникомъ“, који је од 1815—1821 излазио у Бечу, а од 1833—1836 у Београду. Поред тога излазиле су: „Даница“ Вука Караџића (1826—1829, 1834), „Србека Пчела“ (1830—1841), у Београду: „Уранија“ (1837—1838) и „Голубица“ (1839—1844), најбољи ондашњи алманах српски. За књижевни развитак српски у овом периоду листови, часописи и алма-

наси били су од врло великог значаја. Око њих је био усредсређен тадашњи књижевни живот српски.

Књижаре и читалачка публика.

У XVIII веку штампарија Курцбека и Новаковића у Бечу, и Теодозија у Венецији биле су у исти мах и књижаре. У исто време руски трговци и Јевреји, који су кријумчарили из Русије, продавали су књиге Србима и Румунима у Угарској. Књижара готово нема. 1810 има свега једна, за цео српско-хрватски свет, у Карловцу. На књиге се обично претплаћује, и када се штампају оне се, са великог мартовског вашара у Пешти, по трговцима растурају у све крајеве српске. Од 1820 већ се јављају књижаре, и нарочитих „књигопродаваца“ има у Пешти, Новом Саду, Земуну, Београду. Неки од тих књижара постају и издавачи српских књига.

Као и раније тако и у почетку XIX века, велику већину српске читалачке публике чине трговци, занатлије и свештеници.

Последица културног и привредног напредовања била је да су се српске књиге све више и у све већем броју стале штампати. Док је од 1740—1780 излазило просечно по 2 српске књиге на годину, од 1780—1800 излази их по 7, од 1800—1820 по 17, а од 1820—1830 по 21 на годину, од 1830 до 1850 по 45 на годину. Док је у целом XVIII веку штампано непуних 220 српских књига, од 1800—1850 штампано их је на 1400. На крају XVIII века српске књиге штампане су у 3—400 примерака, око 1820 штампају се у 6—800, а око 1830 има их које се штампају у 2000 примерака.

Књижевни утицаји.

Прелазно доба од рационализма ХVІІІ века до романтизма друге половине ХІХ века у главном захвата доба од 1810 до пред 1848. Његове главне одлике и резултати јесу ово.

Утицај Доситеја Обрадовића увек траје, и он се увек чита, и стално утиче на српске писце и публику. Нови писци су у основу рационалисти, теже к просвети и култури, књижевност сматрају само као једно средство за општи и народни напредак. Природне науке се цене, и ревносно се ради на ширењу корисних знања. Књижевност има карактер просветитељски, готово педагошки.

Класицизам, који се учи у школама у Угарској и у Србији, завлађује. Ђаци уче на памет латинске песнике, и обавезно се вежбају у писању латинских стихова. Читају се и преводе класични писци, пише се по класичним узорима, класична метрика осваја; то је доба када је, по речима једног незадовољника тим стањем ствари, српски писац, „напуњен римским мислима и осећањем“, „мислио римски, а србски писао“. То је доба *одација*, писаца ода, како су са подсмехом називани, целог „поетичног књижевства србеког у латинској форми“, како га је назвао Јаков Игњатовић.

Одмах за тим утицајем школског класицизма јавља се јак утицај немачке културе и књижевности. Школован често у нижим и вишим немачким школама, млађи нараштај је стицао готово искључиво немачко образовање. Као што је Лукијан Мушицки гледао на Хорација и на остале класичне песнике као на

своје узоре, тако се нови нараштај почиње одушевљавати Гетеом, Шилером, Хердером, Геснером и другим новим писцима немачким. Немачки писци све више се преводе. Код Немаца се траже естетичке идеје, песнички обрасци, версификација, поједине песничке врсте, нарочито сентиментална осећања.

У то доба јавља се и романтизам, чији је носилац био Вук Караџић и чије су главне идеје: народна прошлост, враћање к народу, култ народне поезије. Тај нови утицај иде упоредо са старим рационализмом и класицизмом, сви ти разни утицаји се сукобљавају, укрштавају, каткада и комбинују. Али у том сукобљавању разних књижевних праваца и идеја, писци се колебају, остају неодлучни, потпадају и под једне и под друге утицаје, и цела књижевност, нарочито од краја тридесетих година па до пред 1848, има карактер прелазности између старијега рационализма и новијега романтизма.

Иначе, књижевни напредак је врло велики. Оснивају се први књижевни часописи и алманаси, прва књижевна друштва, књиге се штампају у све већем броју, ствара се стална и све већа читалачка публика. Борба око језика и правописа, која испуњава готово целу прву половину XIX века, решава се у главном победом народнога језика и упрошћеног и фонетичног правописа.

Пред 1848, као и у целој Европи, тако и код Срба покрет у духовима и у књижевностима врло је јак. Национално осећање и политичка свест су пробуђени. Нови нараштаји, образованији, у повољнијим приликама, стварају нову књижевност,

све богатију и бољу, која се проширује на све крајеве српске. У половини XIX века српској књижевности су положени први основи, она почиње давати дела од стварне трајне вредности, и она се развија у свима врстама и у свим правцима.

У српској књижевности тога доба нарочито се много пева. У поезији влада такозвана школа „објективне лирике“ или „мирнога чувства“. Она представља средину између раније псевдокласичне и доцније романтичне школе; у њој се почиње псевдокласицизмом, и најзад се приближује романтизму. Она је под утицајем западних књижевности, али цени и истиче и народну поезију. Та „лирика мисли“ опевала је мирна, сталожна, разумна, општа, безлична осећања, увек била склона поуци и моралисању, али без надахнућа и без личнога елемента, она није могла да се развије у праву лирику. У њој је било образованих људи, писаца вичних књижевном занату, али сем Јована Ст. Поповића, и донекле Васе Живковића, није имала правих песника.

Сем лирске поезије ради се у то доба и на другим књижевним врстама. Еп се развија и ревносно обделава, започиње се историјска драма, комедија из савременог живота, историјски роман и приповетка.

Лукијан Мушицки.

Са Мушицким отпочиње такозвано „учено стихотворство српско“, коме ће он у исти мах бити и најглавнији представник.

Живот.

Мушицки је рођен у селу Темерину, у Бачкој, 1777. У Пешти је учио права, али се нарочито бавио естетиком. 1802 закалуђерио се, постао професор богословије у Карловцима, од 1812 архимандрит манастира Шишатовца, 1824 администратор епархије горњо-карловачке, у Плашком. 1828 завладичен је. На том месту, користан цркви и народној просвети, умро је 1837. Његови стихови су изилазили у засебним књижицама или по листовима. Скупљена дела, „Лукиана Мушицкогъ Стихотворенія“ изишла су, у четири књиге, после његове смрти, од 1838—1847.

Његова поезија.

Мушицки је почео певати када у српској књижевности готово нико није певао, и у српску поезију је увео псевдокласични правац, какав је владао у европским књижевностима XVIII века. Од великог утицаја на његов књижевни развитак био је његов пештански професор естетике Шедијус, ревностан поборник класичне уметности. Мушицки је знао добро грчки и латински, класичне песнике читао је у оригиналу, сав ушао у њих и подражавао их. Поред тога, он има широко књижевно и филозофско образовање, и извесно је био најобразованији српски књижевник свога времена.

Латински песник Хорације био је његов главни узор, он га је знао у прте, њега је највише подражавао, од њега је примио метрику, свечан и хвалбен тон, реторичарску помпу. Његови српски стихови сасвим су према латинској, управо према Хорацијевој метрици, најчешће у алкејској строфи, без икаква

обзира на акцентуацију српскога језика, са наглашавањем речи према руско-словенском. То његово латинско-српско стихотворство било је врло учено и вешто, али је чинило утисак нечег туђег, извештаченог, мртвог, и Вук Караџић је са разлогом осуђивао тај „римски размјер“, „за који још остаје питање да ли се у нас може пјесмом назвати.“

У погледу садржине, сва поезија Лукијана Мушицког носи обележје XVIII века: она је поучна и пригодна. У почетку свога рада он је дао неколико слабих љубавних песама, затим се сав дао на академско, школско, „учено стихотворство“. Он проповеда врлине, душевну благородност, благе нарави, љубав према истини, науци, просвети, службу човечанству, и стално даје моралне поуке „младим Србљима“. Као и у животу тако и у поезији он је велики српски родољуб, прво Србин па после црквени човек. У своме родољубљу он обухвата цео српски народ, и сваком приликом истиче своје јако српско осећање. Оно што је 1826 певао може се применити на сав његов песнички рад :

Ја Србин, сербски читам, пишем,
И духом сербским к Роду дишем,
Те песмом сербском дижем Род...

Језик.

Мушицки је више научан по песнички дух, и у младости се радо бавио науком. Нарочито су га занимала питања о српском језику и о српској прошлости, и за собом је оставио једну словенску граматику и српску библиографију. Када је Вук Караџић кренуо питање о језику и правопису, Мушицки, упућенији у та спорна питања по други, није се одлучно определио. Он је био у добрим односима са Караџићем,

био је за народни језик, у српску азбуку унео слово *ђ*, примао слово *ј*, и приличан број својих стихова испевао је на српском језику. Али као црквени човек он је за руско-словенски језик, пише њиме тако доследно, да су његови ученици морали просто преводити поједине његове оде на српски. Српски и руско-словенски језик за њега „два су пута к једној цели“. Он тражи равноправност за оба, тако да руско-словенски језик остане за цркву, богословску и учену књижевност, а народни језик за народ и за популарну књижевност. Караџић му је без успеха доказивао да „живот одâ зависи од језика“, предказивао му да ће његово „славјанствовање“ нанети много штете његовој поезији.

Општи поглед.

И ако је Мушицки за себе писао да је „сав чувство“, он је у основу био сув и ладан човек, без песничке маште и осећања. Његова поезија је разумна, сређена, али без топлоте и без боје. Форма је конвенционална, једнолика, туђинска. Стихови су усиљени, тешки, са трудом ковани, по свему туђи духу српског језика. Језик туђински, изражавање прозаично. Све то чини његову поезију нечитком, неразумљивом, неприступачном. У добу од 1820 до 1840 он је уживао глас највећег српског песника: Копитар га је називао „српским Хорацијом“, а Шафарик „кнезом српских песника“. Он је био велики песник само за један ужи круг људи, школованих по класичким гимназијама и вичних „славено-сербском“ језику. Али њега су више ценили као родољуба и учена човека но што су га волели као песника. Он је имао поштовалаца, али не обожавалаца; подражавалаца,

али не ђака, стекао је велики глас, али није створио песничку школу. После његове смрти умрла је и његова поезија.

Јоаким Вујић.

Рођен у Баји, у Бачкој, 1772, свршивши права у Пожуну, Вујић је провео век као учитељ и списатељ, селећи се од места до места. Он живи у Загребу, у Трсту, путује по Италији и Средоземном и Црном Мору, учитељује у Земуну и Сент-Андреји, приређује позоришне представе по Угарској, постаје „директор књажевско-србског театра“ у Србији, лута по Румунији и Јужној Русији, и најзад 1847, у беди, умире у Београду.

По свим својим идејама Вујић је човек XVIII века. Наставник, домаћи и народни учитељ, „дјетоваспитатељ“, он ће увек писати да поучи и просвети младеж српску. За школску потребу и младеж он преводи популарне научне и књижевне књиге. У целом свом драмском раду он остаје увек педагог: за њега је позориште једна „нужна школа“ у којој се учи стварима „душеполезним и душеспасителним“.

Он је у два маха, на немачком и на српском, описивао свој живот, не марећи увек за истину, у сталној навици да се наивно, врло често и смешно хвали. Од њега су остала и два путописа „Путешествіе по Србији“ (1828), где поред ниских ласкања кнезу Милошу и празног самохвалисања, набраја шта се све од старина налази по црквама и манастирима у Србији; други путопис му је из 1845, и ту описује своје лу-

тађе по Угарској, Румунији и Јужној Русији. Оба путописа су без књижевне вредности.

У историји српског народног позоришта Јоаким Вујић заузима нарочито место. Он је искрено заволео позориште, вредно преводио позоришне комаде на српски, и први почео приређивати праве позоришне представе за Србе. Он даје неколико превода или прерада: „Фернандо и Јарика“, „Любовная зависть чрезъ едне ципеле“ (1805), „Награжденіе и Наказаніе“ (1807), „Слепый Мышь“ (1809), затим „Крешталица“ (1814), и цео један низ превода, нарочито из немачких писаца, највише из популарног Коцебуа. Од мађарског писца Балога превео је историјску драму „Сербскій Вождь Георгій Петровичъ“, (1843). У рукопису је од њега остало преко 20 преведених и прерађених позоришних дела, шaljивих игара, друштвених комедија, и историјских и романтичких драма. Све те послове он је радио више као организатор позоришних представа, да би имао шта играти. Преводио је без избора, без књижевног укуса и разумевања, брзо, и на рђавом српском језику.

Слаб као писац, комичан као личност, Вујић има заслуга као човек који је први стао приређивати српске представе, стварао први српски позоришни репертоар, и који је живље заинтересовао српску публику за позориште и драмску књижевност.

Милован Видаковић.

Живот.

Милован Видаковић је први писац у новој српској књижевности којег је Србија дала. Рођен је 1780 у Неменику-

ћама, у садашњем београдском округу. За време аустро-турског рата, 1788, пребегао је као дете са породицом у Аустрију. И ако мало школован, био је професор у Новом Саду, затим је живео од давања часова и књижевног рада, махом у Пешти. Умро је, у оскудици, у Пешти 1841 године.

Песник.

Видаковићев књижевни рад врло је обилан, и у првим десетинама XIX века он је са Јоакимом Вујићем најплоднији српски писац. Почео је писањем популарних побожних спегова, у стихове сложених прквених легенда, онако као што је пре њега радио Вићентије Ракић. Упућени простом народу, ти спегови су писани приличним народним језиком, читким, и ако слабирм стиховима. Такви су: „Младыъ Товія“ (1825), „Путешествіе у Јерусалимъ“ (1834, 1885), „Пѣснь проическа о святомъ великомученику Георгіу“ (1839). Најпопуларнији и први од тих његових спегова био је „Исторія о прекрасномъ Јосифѣ“ (1805), који је имао на десетак издања, и од кога је последње издање изишло 1885.

Романописац.

Видаковић је радио нарочито на роману, и остао познат као романописац. На крају XVIII века и у почетку XIX века почели су се јављати преведени романи у српској књижевности, и публика је заволела ту књижевну врсту. Видаковић је узео да пише оригиналне романе, или бар романе где су имена била српска. Од њега су остали ови романи: „Усамлѣный Юноша“ (1810), „Благовонны кринъ цѣломудренныя любве, либо страдателная повѣсть Вели-

мира и Босильки“ (1811), „Любомиръ у Елісіуму, или Светозаръ и Драгиня,“ у три књиге (1814—1823), „Касеја царица или траверзиранъ Октавианъ“ (1827), „Силоанъ и Милена, Сербкиња у Енглеској“ (1829), „Любезна сцена у веселомъ двору Иве Загореце“ (1833), и најзад недовршен роман „Селімъ и Меріма“ (1839). Сви ти романи по неколико пута су прештамповани, чак у половини осамдесетих година.

Књижевна вредност.

Видаковић је неоригиналан писац. Његови романи су не само угледања на немачке популарне ритерске и филозофско-педагошке романе из XVIII века, но су често проста прерађивања и посрбљавања из немачке књижевности. Он је прелазан писац између рационалистичког XVIII и романтичног XIX века. Са једне стране он је дидактичар, моралист, педагог, „дјетоваспитатељ“, „наукољубитељ“, који хоће духовно да образује и душевно облагороди своје читаоце. Форма, чиста уметност, сасвим му је споредна; поука му је главно. На једном месту он изрично вели: „Ја сам више позорствовао на морал но на роман.“ Али са друге стране, он има романтичких особина. Он воли народну прошлост и својим романима даје историјски оквир. „По укусу романтическом“, како сам вели, он у своје дело уноси „поетическе фантазије“. И са таквим схватањем он ће у својим „морално-романтическим повјестима“ стављати машту и осећање у службу разуму и добру. Он се лако усхићава и разнежава, воли природу, прост и природан живот. Посредан утицај Жан-Жака Русоа на њега оче видан је.

Права књижевна вредност романа Милована

Видаковића је мала. Његово књижевно образовање није велико, укус му није развијен, писменост осредња. Романи су му пуни недоследности и противречности, психологија примитивна и наивна. Он прошлост приказује као садашњост, и његове историјске личности имају осећања, појмове, навике, говор људи из сувремености. Његово историјско и географско знање мало је, и он прави честе и грубе грешке у томе смислу. Пише брзо, на дохват, без плана и пажљивог рада. Језик му је мешавина између српског народног и руско-словенског, ни српски ни руско-словенски, са честим и великим граматичким грешкама.

Његове заслуге.

Али са друге стране, има у његовом причању нечега благог, простодушног и добродушног, нечег очинског према деци, — један „сладак штил,“ који му је и Вук Караџић признавао. Он прича течно и занимљиво за ширу публику. Он је освојио ту публику, задовољавао њене скромне духовне потребе, забављао је неких тридесет година, и дубоко у XIX век, па и данас, задржао читаоце у најнижим читалачким слојевима. Поред тога, он има и извесних националних заслуга. Српска прошлост њега је увек занимала, и он је дао један популаран извод из историје Јована Рајића (1837—1839). Сви његови романи имају много историјског елемента, у њима се слави српска прошлост, српски владари, српски јунаци. То је годило патриотски расположеним српским читаоцима, и ти романи знатно су припомогли јачању српског националног осећања. Затим он је личностима у својим романима давао лепа

српска имена, која је раније црква као незнабожачка забрањивала и замењивала календарским именима. И више но ишта популарни Видаковићеви романи учинили су да код Срба народна имена потисну календарска.

Видаковић нема књижевне вредности, и као писац потпуно се преживео. Али, он је створио популарни роман у српској књижевности, отворио вољу ка читању и развио љубав према књигама код шире публике, и знатно припомогао јачању националног осећања српског.

Симо Милутиновић Сарајлија.

Живот.

Симо Милутиновић родио се у Сарајеву 3 октобра 1791 од оца Милутина, трговца, који је у Босну дошао из Србије. Породица се рано преселила у Земун, потом у Београд. Симо се учио у Сегедину и Карловцима, и не свршивши ништа, уђе у трговину код оца. 1809 постане писар Правитељствујушчег Совјета, 1813 борио се на Дрини. По паду Србије лутао је по Угарској, ишао до Беча, одлазио до Далмације, и преко Босне вратио се у Србију. Он сетукао у новом устанку од 1815, потом бивао писар код појединих народних старешина и у Народној Канцеларији.

У намери да види своје родитеље, који су 1813 пребегли у Русију, он пође на пут. Оставши без новаца, заустави се у Видину. Ту је био чувар баште једног Турчина, учитељ у основној школи; 1817, осумњичен због веза са грчким револуционарима, био је ухапшен и у затвору мучен. Пошто се спасао,

и годину дана одморио се у Србији, 1819 оде у Бесарабију код родитеља. Ту остане до 1825, када, ради штампања својих књига, оде у Немачку. У Лајпцигу је слушао филозофа Круга, упознао се са Гетеом, Јаковом Гримом, Уландом и Талвјевом. 1827 остави Немачку, и оде у Црну Гору за секретара владике Петра I и за учитеља његовог синовца Рада, потоњег Петра II. 1831 он је у Србији, полицајац у Београду, војни старешина у Кључу, вршећи често поверљиве поруке између Србије и Црне Горе. Поред тога он је званични историограф Кнеза Милоша. 1836 путовао је у Лајпциг, да штампа своју историју. 1837 заустави се у Пешти и ту дуже остане. Вративши се у Србију, долази на место директора основних школа, улеће у политичку борбу, у редове „уставобранитеља.“ 1842 постаје секретар Министарства Просвете, потом члан апелационог суда. Као секретар министарства просвете, умро је у Београду 1847.

Његов карактер.

Симо Милутиновић је једна од најчуднијих личности у српској књижевности. Немирна духа, неукротиве природе, он се није могао дуго скрасити на једном месту и у једном послу. Рођен у Босни, он одлази у Србију и бије се у оба Устанка, лута по Аустрији, Немачкој, Хрватској и Далмацији, живи у Црној Гори, у неколико махова иде у Русију. У Србији се зове Сарајлија, када је ван Србије — Србијанац, после бављења у Црној Гори — Црногорац. Он је у појединим тренутцима свога бурнога живота бивао: трговац, војник, писар, чувар башта, учитељ, дипло-

матски агент, историограф, песник, судија. Он није ништа редовно учио, бавио се свим и свачим, читао класичне и модерне песнике, скупљао народне песме, учио лечење водом и бавио се филозофијом, писао стихове и измишљао нове плугове, водио уставну борбу и оснивао пиваре и радио с кошницама.

Он кроз живот иде као занесењак, увек у одушевљењу. Облачи се мимо остали свет, не живи као други људи, говори како се обично не говори. Кроз његову усијану главу пролазе чудне идеје, и он пише исто тако чудне ствари. Он речима даје своја објашњења: Мухамед значи муха и мед, реч Србин долази од имена реке Србиш у Вавилонији, пегаз значи пегаш, Морлак — онај који лако подноси море; немачког писца Герхарда убедио је да његова рода има у Србији, само да се тамо Герхард изговара Ђеро.

Један такав, у сваком погледу необичан човек, који је необично живео, необично се носио, необично говорио, морао је необично и писати. И због те своје необичности он је млађим људима давао утисак оригиналног генија, који је у свему ван других људи, управо над другим људима.

Лирски и епски
песник.

Милутиновић је пропевао врло рано, још око 1810, али главни његов песнички рад пада у доба од 1826 до 1844. Он себе назива пријатељем Јелина и обожаваоцем Грка, као песник остаје у класичним узорима, и никада није могао изићи из митологије.

Од њега је остало нешто лирских песама, без

веће вредности, алегоријских спегова у „Зорици“ (1827), али много више пригодних стихова, нарочито политичких, у доба уставних борба око 1840. Главни његов рад је на епској поезији. У томе правцу дао је неколико спегова: „Сербианка (1826), „Троесе-старство“ (1837) и „Троъбратство“ (1844). Од тих радова „Сербианка“ долази на прво место, и то је најглавнији књижевни рад његов, као што је један од најглавнијих спегова раније српске књижевно-сти. Песник је хтео да да „Илијаду“ Првог Устанка српског, и песничку историју тога херојског доба кога је био очевидац. Као писар у Совјету, војник на бојном пољу, живећи поред војвода у Србији и српских бегунаца у Бесарабији, он је познао људе, видео много ствари, и много што-шта записао. Сав тај богати и драгоцен историјски материјал он је унео у свој велики спев. Али он се ту показао више као историчар-кроничар но као песник-уметник. Спев је усиљен, развучен, хладан, пун мутних алегорија, опширних развијања, чудњачких идеја, необичних поређења, са одвећ много митологије, писан тамним, често неразумљивим језиком и тешким и замршеним стиховима. Због тих нејасности „Сербианка“ се за дуго време сматрала као дубоко дело које не може сваки да разуме, и особито су се уважавали нарочито обдарени људи који су проницали у њене тајанствене лепоте. „Сербианка“ је увек била много хваљена, али мало читана, и данас нема више читалаца. Она је остала као један широко схваћен покушај за стварање српског историјског епа, карактеристичан по местимичном угледању на народну песму. Од значаја је и као обилан и драгоцен материјал за историју Првог Устанка.

Драматичар.

Од Милутиновића су остала два драмска рада: „Дійка Црногорска“ (1835) и „Трагедіа Обилић“ (1837). „Обилић“ је први покушај да се драматиче косовска несрећа. У „Дійки Црногорској“ драматизовани су главни тренутци из црногорске историје, од Косова до владике Данила. Милутиновић је ове драмске покушаје чинио не знајући за узоре из других књижевности, потпуно неспреман и неупућен за овакве књижевне послове. Оба дела су само поређане, слабо развијене епизоде, са много фантазије. Она не само да нису за играње (до данас никад нису ни играна), но су и тешка за читање. Од значаја су као рани покушаји да се народна прошлост узме као драмска грађа.

Историчар.

Милутиновић је један од најранијих историчара обновљене Србије и Црне Горе. Он је дао два историјска дела: „Исторія Црне-Горе одъ искона до новіега времена“ (1835) и „Исторія Сербіе одъ почетка 1813 до конца 1815 г.“ (1837; друго издање 1888). Историја међувремена између оба устанка у Србији од веће је вредности. То и ако није права систематска историја, а оно је низ података од човека који је у том времену живео, и којима су се корисно служили доцнији биографи и историчари. Иначе, Милутиновић као историчар нема вредности. Он нема равнотеже у духу, невешт је у излагању, а како има јаку машту није сигуран као извор.

Скупљач народних
умотворина.

Он је рођен у крају и живео је у земљи где се народна песма чврсто држала, и из рана је заволео народну поезију. Родољуб,

са романтичарским склоностима, друг и пријатељ Вука Караџића, он је још рано почео бележити на родне песме, и на његовом певању опажао се извештан утицај народне поезије. У своју збирку „Неколике пиеснице“ (1826) унео је неколико народних песама. Када је био у Црној Гори сакупио је за Караџића народне песме, али их је непрестано и за себе сакупио. Најзад је штампао своју збирку „Пѣваннiя черногорска и херцеговачка“ (1833; друго, умножено издање 1837). О вредности ових песама, за које он тврди да их је верно бележио из уста народних певача, постоје супротна мишљења. Док једни мисле да је то несигуран посао, где је Милутиновић уносио много својих песничких фантазија, дотле други тврде да је то важан материјал за историју наше народне поезије и за изучавање југозападних српских дијалеката. У сваком случају, Милутиновић је један од оних српских писаца који су најраније увидели значај народне поезије, и који је одмах после Вука Караџића почео сакупљати народне песме.

Књижевне особине.

Симо Милутиновић је био слављен као ретко ко од српских писаца. Гете је препоручивао да се „Сербјанка“ преведе на немачки; Јан Колар је Милутиновића и Адама Мицкијевича називао главним сувременим песницима словенским; Мицкијевич је „Обилића“ стављао напоре са Пушкиновим „Димитријем“. У српској књижевности чуле су се исте многобројне похвале, у којима је најдаље ишао Јаков Игњатовић, када Милутиновића ставља упоре са Шекспиром. У времену од 1830 до 1850 Милутиновић је сматран

за највећег песника српског, а у историји српске књижевности дато му је врло високо место.

Данас, Милутиновић не изгледа оно што је некада изгледао. То је свакако песник разностран и плодан, плоднији но ико у његовом нараштају. Он има извесне духовне живости и стваралачке снаге. Он је био занесен родољуб, певао је предмете који су се нарочито допадали родољубивим српским читаоцима онога доба. Својим необичним животом и необичним изражавањем он је савременицима давао живу слику такозваног „богоданог песника“, и као човек и као песник одударао је од бирократа и црквених људи који су тада свечано и једнолико певали у српској књижевности. Све то објашњава његов велики успех, али стварна вредност његове поезије није велика. Док је класично образовани Мушицки чист псевдокласичар, који у прсте зна класичну старину и класичну књижевност, дотле се самоук Милутиновић, романтичар по својој природи, заплео у форме и речник псевдокласицизма, и његова „безприкладна, или паче чрезоумна митологија греческа“, како је сам назива, чини утисак усиљене, површне и лажне учености. Он је несрећена духа, глава мало ведра, поред тога он се усиљава да не изгледа као други, да стално, у свему, зачуђава људе, да игра улогу генија. Он пише језиком каквим нико ни пре ни после њега није писао у српској књижевности, језиком пуним старинских, туђинских, непознатих покрајинских речи, и, што је најгоре, са много несрећно и фантастично скованих речи, дајући често речима које постоје смисао које оне у ствари немају. Свему томе треба додати: невезаност у идејама, крајњу невештину и

немар у композицији, прекидање у излагању мисли, злоупотребе митологије, мутне алегорије, претеране фигуре. Местимично његов стил изгледа као бунцање, и због таквих места, која нису ретка, Караџић је рекао за Милутиновића да је пошкропљен „лудотворном водом“.

Необуздане маште, усиљавајући се да пошто пото буде оригиналан, Милутиновић је упропастио себе као песника.

Јован Ст. Поповић.

Живот.

Јован Ст. Поповић родио се у Вршцу у Банату, 1 јануара 1806. Отац му је био Грк, мати Српкиња. Почео се школовати у Вршцу, али га отац извади из школе и да у трговину. Успевши с муком да настави прекинуто школовање, учио је гимназију у Темишвару и у Пешти, права у Кежмарку. Вративши се у Вршац, постане професор латинског језика у једној приватној средњој школи. 1836 постао је адвокат. Када се основао Лицеј у Крагујевцу, Поповић, већ познат српски писац, буде позван за професора. На Лицеју је предавао природно право до 1842, када постане начелник министарства просвете. Као врло активан и користан просветни радник, он је на том месту остао све до 1848. Напустивши Србију, настанио се у Вршцу. Када је 1849 мађарска војска заузела Вршац, склонио се у Београд, и ту остао до краја Буне. Потом се вратио у Вршац, где је повучен, болестан и у неповољним материјалним приликама, остао до смрти, 5 фебруара 1856.

Романописац.

Одушевљен Милованом Видаковићем, он је као младић и сам почео писати романе. 1828 изишао је његов роман „Бой на Косову, или Миланъ Топлица и Зораида“, по-србљавање једног француског романа из XVIII века од Флориана. Дело је претерано романтично, историјски нетачно, недоследно у посрбљавању, и без књижевне вредности. У почетку књижевног рада Јована Ст. Поповића опажа се несигурност, лутање, склоност ка наивном романтизму. Од прилике око 1830 настаје преокрет у његовом духу. Он се читањима добрих писаца и размишљањима развио, и од сентименталног романтизма иде ка посматрању стварног живота, рационалном реализму. У једном писму из тога доба пише: „после дугог тумарања и кривудања једва на правац изађох, и надам се да нећу с овог пута сврнути...“ Он више не тражи узор у писању романа код Видаковића, но код великих писаца европских, Ле Сажа, Стерна, Виланда. Шта више, он исмејава романтични правац кога се у почетку држао. 1838 изишао је први део његовог „Романа без романа“. Као што је некада Сервантес у „Дон Кихоту“ ударио на ритерске романе, Јован Ст. Поповић у овом „шаливом роману“ исмејава фантастичне и сентименталне романе Милована Видаковића и његових следбеника. Радња у самом роману му је сасвим споредна, главно је сатира старих „романија“ и њихових романа „по старом калуцу“. У писању он се угледао на немачке сатиричаре XVIII века, али показао и свога природнога духа, оштроумља и зрелих идеја о књижевности.

Драматичар.

И пре Јована Ст. Поповића било је људи у српској књижевности који су писали драме са предметима из српске историје или из српског народног живота. Али он је први то почео радити са више разумевања и дара, у ширим размерама, са књижевним успехом, тако да је стекао име оснивача српске драме. Он позориште схвата као моралист и српски родољуб, као „школу где се људи уче“ и средство где се народ национално и морално васпита.

Он је на драми почео радити још као ђак. Он почиње историјском романтичном драмом и драматизовањем појединих српских народних песама. Таква су дела : „Невиноста, или Светиславъ и Милева“ (1827, 1848), „Милошъ Обилићъ“ (1828), „Наодъ Симеонъ“ (1830). Све то су младићски, врло романтични и невешти драмски покушаји, у којима је доцније сам Ј. Ст. Поповић налазио много „недозрелости не само у плану него и у дијалогу“. Доцније, када се духовно и књижевно развио, он је писао зрелије и смишљеније историјске драме и трагедије, нарочито почетком четрдесетих година, када се стварао патриотски и историјски репертоар за српску позорницу. Из тога доба су трагедије : „Смрть Стефана Дечанскогъ“ (играна први пут 1841), његово најпознатије драмско дело, „Ајдуци“ (1842), израђени по народној песми, „Владиславъ“ (1842), „Лаханъ“, са предметом из бугарске историје, „Скендербегъ“; поред тога неколико пригодних позоришних комада, међу којима „Сан Кралџвића Марка“ (1847). Све те драме значе напредак када се упореде са драмским покушајима пред 1830. Али у њима има увек много романтике, усиљених ефеката и ретор-

ских тирада, мало природности, историјске истине, мало живота, мало стила и праве књижевности. Својом историјском садржином и патриотском тенденцијом, писмено писани иначе, ти комади задовољавали су једну велику потребу ондашње српске позорнице и оних родољубивих гледалаца код којих је национално осећање било врло јако. Али њихов успех не одговара њиховој књижевној вредности. Јован Ст. Поповић показао је свој велики дар тек у комедији.

Комедиограф.

Комедија је одговарала правој природи његовог рационалног и сатиричког талента. Романтичар у драми, он је реалист у комедији, и делима од стварне и трајне вредности он оснива комедију српску. Он полази од сасвим нове идеје: да треба приказивати стварност, да треба сликати типове из друштва, — све то да би се зло жигосало и људи поправљали. Тај нови правац почиње малом комедијом карактера „Лажа и паралажа“ (1830), у којој се исмева лажно и површно туђинско васпитање. По живом сликању типова из сувременог српског друштва овај мали комад може се сматрати као прво реалистичко дело у српској књижевности. Комедија „Тврдица,“ позната под популарним именом „Кир Јања,“ имала је велики успех, одмах и набрзо доживела је два издања (1837, 1838), често се прештамповала, стално се играла и још и данас се одржала на српској позорници. Истој врсти комедије карактера припадају још два позоришна дела Поповићева: „Зла жена“ (1838), која се спушта до лакрдије, и „Покондирена Тиква“ (1838).

Све дотле Јован Ст. Поповић ради „комедију карактерâ“, пртајући поједине типове и изобличавајући у њима поједине мане и страсти људске. Али он иде један корак даље, и са истим таквим успехом огледа се и на „комедији наравѝ“, где слика поједине друштвене средине, не појединачне но опште друштвене мане. У том новом правцу најбољи су му радови: „Женидба и удадба“ (1842), духовита и тачна сатира рачунских бракова; „Београд некадъ и садъ“ (1853), верна и пријатна слика друштвеног живота у Београду у половини XIX века, „Родољубци“, дело зрело, умно, снажно, значајно, врло јака сатира лажног патриотизма, приказ стања српских духова у 1848, „приватна историја српског покрета“. Поред тога, од Поповића има још неколико мањих позоришних комада, мањег значаја и вредности („Превара за превару“, „Волшебни магарац“, „Џандрљив муж“, „Симпатија и антипатија“, „Судбина једног рачума“).

У својим комедијама, које је писао да поправи нарави, Јован Ст. Поповић се показао не само као разуман и трезвен посматрач народног живота, но и као даровит и способан писац. Као писац комедија он има својих озбиљних мана: он је често и сувише моралист и проповедник, и личности представља и радњу развија како му треба ради поучног свршетка. Има вулгарних сцена и израза, грубости, карикатурâ, често и лакрдије. Најзад, он није потпуно оригиналан, и код њега се могу наћи не само подражавања но и позајмице из других писаца. Али он има књижевно образовање као нико пре њега у српској књижев-

ности, он зна за велике узоре страних књижевника, нарочито за Шекспира и Молијера. Он је човек јаке памети и ведре главе, који зрело и разумно гледа на живот. Он има необично осећање стварнога живота, оштар и продиран посматрачки дар, способност да живо представи и поједине личности из српског друштва и поједине тренутке народног живота, да да пуну, живу, јаку слику стварности и сувремености.

Песник.

Јован Ст. Поповић је не само оснивач српске комедије, но и добар песник, један од најмисленијих песника целе српске књижевности. Још као ђак скренуо је на се пажњу својим класичарским стиховима. Прве своје стихове писао је по угледу на Лукијана Мушицкога, класичном метриком и руско-словенским језиком. Тридесетих и четрдесетих година, заузет озбиљним радом на драми и комедији, мало је писао стихове. Тек после 1848 опет се вратио поезији, и 1854 изишла је његова знаменита збирка „Даворњ“, дело не младог песника, но зрелог човека и израђеног писца, који у стихове слаже своје велико животно искуство, и излаже целу једну горку филозофију живота. Говорећи мало и перадо о себи, Поповић пева општечовечанске теме, обраћајући се више духу и разуму но срцу и машти. Као у драмском раду, тако и овде он себи поставља практичан моралан циљ: „моје је лечит' род“. Овај писац толиких „веселих позорија“, који је годинама забављао српску публику, у поезији се показује потпун песимист. Тај песимизам је код њега последица несређених личних и поро-

дичних прилика, као и општих прилика у којима су Срби били после 1848.

Јован Ст. Поповић, рационалист, реалист и песимист, није се допадао идеалистичком, оптимистичком и романтичком нараштају који је после њега дошао. Нарочито му се није праштало што је, као пркосећи Вуку Караџићу, штампао „Даворџ“ црквеним словима. Он је тако шездесетих година изгубио од свога великог гласа који је за живота уживао. Али од краја деведесетих година, Јован Ст. Поповић је почео нагло добијати. Он се данас сматра за једног од најбољих и најумнијих песника српских, за првог реалиста и оснивача комедије у српској књижевности, за „првог модерног литерата српског у правом смислу речи“.

Петар Петровић Његош.

Од Василија Петровића до Петра Петровића Његоша, Црна Гора није дала ни једног писца. Али први писац којег је она у XIX веку дала, био је изузетне величине и заузео је једно од првих места у српској књижевности.

Живот.

Радивој, у калуђерству назван Петар, Петровић родио се у Његушима, у Црној Гори, 1 новембра 1813. Стриц, владика Петар I, узео га је 1825 к себи да га школује и припреми за свога наследника. Неко време учио је школу у Боци Которској. Од 1827 до 1830 био му је учитељ Симо Милутиновић, који га је васпитао на особит и чудноват начин. После стри-

чеве смрти, 1831, буде закалуђерен, постане архимандрит и прихвати владу над Црном Гором. Као владар устао је против племенске анархије и против крвне освете, и отпочео уређивати земљу, прикупљати у своје руке власт, установљавати судове и школе, градити путеве. 1833 ишао је у Петроград, где је завладичен. Вративши се с пута он је наставио своју тешку владавину, ратујући с једне стране са херцеговачким муслиманима и скадарским пашама, а с друге стране с немирним племенима и многобројним незадовољницима у земљи. Задржавши се неко време у Бечу, 1836 је опет ишао у Русију, где је остао 1837.

Остатак живота провео је на Цетињу, ретко излазећи из земље, бринући се како да одбрани Црну Гору од сталних спољних опасности. 1846 ишао је државним послом у Беч. 1848 задржао је Црну Гору да остане мирна. 1849 је закључио са Србијом тајни уговор о ослобођењу Босне и Херцеговине. Разболевши се, 1850 ради лека оде у Италију, где у Напуљу проведе зиму. Болест је узимала маха, он се врати на Цетиње, и умре 19 октобра 1851.

Карактер.

Његош је био владика особите врсте. Он се закалуђерио из политичких разлога, зато што је био утврђен ред да владар Црне Горе мора бити владика. Али он на тај свој чин мало полаже, носи црквено одело само када служи у цркви, што је врло ретко било, живи као светован човек, мисли сасвим световњачки. Он о вери мисли сасвим критички и слободно, и не устеже се да искаже те своје идеје. Он је у првом реду

владар, Србин, мислилац, па тек онда црквени човек, и то само по форми. Само један тако слободан дух могао је да испева онако високо мислену поезију.

Духовно образо-
вање.

Као Доситеј Обрадовић и Вук Караџић, Његош није прошао кроз редовне школе, и сам се духовно образовао. Први учитељ му је био Симо Милутиновић, који је и сам врло мало био учио, који је читао на дохват и по случају, и чије знање је било несређено, несигурно и мутно. Ономе што је и сам знао и како је знао Милутиновић је учио свога ђака, отварајући му више вољу к читању и љубав к књижевном раду, но дајући му неко стварно образовање. Његош је доцније био захвалан свом учитељу што га је увео у „зрачне просторе“, и његови први узорци су му у писању била дела Милутиновићева. Између „Сербианке“ и „Дјјке пригорске“ с једне стране, и епског спева „Слободијаде“ и „Горског Вијенца“ с друге стране формална сличност је очевидна. Од Милутиновића је Његошу остало и митологисање и чести архаизми у језику.

Ретке природне интелигенције, врло даровит, Његош се доцније сам, потпуно самостално, развијао. У цетињској пустињи, без игде икога, без икаквог образованог друштва, он се бацио на читања, размишљања, и на књижевни рад. Научивши руски, француски, талијански, он чита велике песнике тих књижевности, Дантеа, Петрарку, Милтона, Бајрона, Пушкина. Као његов игуман Теодосије у „Шћепану Малом“, он на звездама учи богословију. Путовања по Русији, Аустрији, Италији још више су проширила његов духовни ви-

дик. И сопственим силама, непрекидним читањем великих писаца и мислилаца, он стиче знатно књижевно и филозофско образовање.

Почетак књижевног рада.

Његош је почео певати око 1832, под утицајем поезије Сима Милутиновића и Лукијана Мушицког, чије стихове је знао на изуст. То су пригодне песме, пуне митолошког елемента, несигурног књижевног језика. 1834 изишла је на Цетињу прва његова књига „Пустинјак цетински“, збирка пригодних стихова у славу Русије и њених владара, по којој се никако не би могао наслутити велики песник „Горског Вијенца“. Исте, 1834, године изишла је на Цетињу друга његова књига „Лијека ярости турске“, у којој су песме по угледу на народне, и у којима се певају јунаштва Црногораца и њихове победе над Турцима. У „епском спјеву“ „Слободијади“, који је штампан тек 1854, у десет песама слави разне црногорске победе над Турцима и Французима. Спев је у слободнијем осмерцу, и са књижевнијим израживањем. Поред тога по повременим листовима, часописима и алманасима Његош штампа своје мање песме, махом пригодне и рефлексивне. Из тога првог доба су његови делимични преводи из „Илијаде“ и руског епева „Слово о полку Игоровом“.

Скупљач народних песама.

Рођен у крају где је народна традиција била врло јака, а народна песма увек жива, васпитан од Сима Милутиновића, који је занесено волео народну поезију, Његош је заволео народне песме, скупљао их, и подражавао

их. Он је скупљене песме прво слао Вуку Караџићу, најзад, 1845, сам издао једну збирку „Огледало Србско“, у којој поред песама које је он прикупио има песама из збирки Вука Караџића и Сима Милутиновића. Он пева по угледу на народне песме, и тако је испевао и „Лиек ярости турске“, и доцније издане спевове „Кула Ђуришића“ и „Чардак Алексића“ (1850), песме иначе једнолике и без поезије. Вук Караџић мисли да је извесне песме о новим бојевима црногорским испевао сам Његош, и да су оне, испеване сасвим у народном духу, ушле у народ и остале као народне. Знање народне поезије и љубав према њој огледа се у најбољим делима Његошевим, нарочито у „Горском Вијенцу“.

Главна књижевна
дела.

Његош се као песник стално развијао, и тек четрдесетих година настаје његов прави књижевни рад. Од подражавања Милутиновића и Мушицкога и певања по узору народне поезије, он прелази на оригинално књижевно стварање, и даје крупна и самостална књижевна дела. За последњих неколико година његова живота изишла су три његова најважнија дела: „Луча Микрокозма“ (1845), „Горскій Виенацъ“ (1847) и „Лажни цар Шћепан Мали“ (1851).

Религиозно-алегоријски спев „Луча Микрокозма“, епопеја о стварању света и човека, борба Сатане против Бога, јесте његов најмање оригиналан велики рад. Његош је читао Милтонов „Изгубљени Рај“, и очевидно се надахнуо њиме у писању овог спева сличне садржине. Иначе, у спеву има духовног полета, високих идеја, религиозно

осећање је врло дубоко и јако, и то је до данас остао најбољи религиозни спев српске књижевности. Личност Шћепана Малог, пустолова који се у XVIII веку у Црној Гори издавао за руског цара, занимала је Његоша, и он је о њој прибрао све што се сачувало у народној традицији и што је нашао у венецијанском архиву. Од свега тога историјског материјала он је написао историјску драму, управо низ слабо повезаних драмских слика. По облику, често и мотивом и изразом, „Шћепан Мали“, личи на „Горски Вијенац“, али је без његове велике снаге и поезије. Дело је доста суво, и Његош га је радио више као историчар и политичар но као песник. „Шћепан Мали“ је издаван четири пута, 1851, 1883 (два пута), и 1902.

Горски Вијенац.

Главно дело Његошево, круна његовог песничког стварања, најоригиналније дело српске поезије то је „Горски Вијенац“. Он је то дело радио са особитом љубављу, врло пажљиво, и у њега је унео највише своје, и мислене и песничке способности. Предмет је историјски догађај, истрага потурица у Црној Гори, с почетка XVIII века. Тај догађај у очима Његошевим значио је рођење слободе прногорске и српске, и зато је свом делу у рукопису дао име „Извијање искре,“ „Изви-искра“. Историјски догађај дао је само оквир делу, али оно што је најлепше у њему то су високе рефлексције, филозофске мисли, снажно патриотско осећање, јуначки типови пуни особености и израза, узвишен поетски дах којим је цело дело прожето, стил збивен, једар и сав у изрекама, крепки и звонки стихови.

У „Горском Вијенцу“ Његош је извео оно што су многи покушавали: да на основу народне поезије, из елемената народне поезије, из народног живота и из народне душе, створи велико и оригинално уметничко дело. Одмах после изласка „Огледала Србског“, када му још била „пуна глава народних пјесама“, он је узео да пише „Горски Вијенац“. При писању он се служио „Дјјком црногорском“ и „Историјом Црне-Горе“ од Симе Милутиновића и некојим записима, али поглавито народним предањем и народном поезијом, и то у толикој мери да се са разлогом рекло да је „Горски Вијенац“ „једна опсежна синтеза песама о Даниловом времену“. Размер и ритам је из народне поезије, дело је испуњено „живом старином црногорском“, предањима, веровањима, обичајима, изрекама и пословицама, тако да тим поетским реализмом даје пуну и јасну слику непосредне стварности. Његош је био дубоко националан човек, и осетио је народну душу дубље и потпуније но ико. И зато је његово тако уметничко дело толико пристојачно и разумљиво народу, и зато је овај производ високе књижевности у исти мах и најпопуларнији спев целе српске књижевности.

Када је писао „Горски Вијенац“, Његош је преживљавао оно што је његов предак владика Данило доживео у почетку XVIII века, и она суморна осећања и невеселе мисли о злој судбини и мрачној будућности српскога народа које исказује родољубиви владика Данило јесу мисли и осећања која је имао Његош у тешким данима које је Црна Гора имала за његово доба. По тим местима, где је лирика интелекта отишла до велике

висине, као још по неким често лирским местима у „Горском Вијенцу“, даје се одмерити снага Његоша као лиричара, и може се закључити каква је штета што су некоје његове интимне лирске песме изгубљене.

„Горски Вијенац“ има драмски облик, али у ствари то је само низ сцена и дијалога и монолога. У неколико махова покушавало се да се изнесе на позорницу, али без успеха. То је складна мешавина драме, епа и лирике. И ако није задовољавао све захтеве ондашњих естетика, „Горски Вијенац“ је доживео успех као ниједно српско песничко дело пре њега. Образовани људи осетили су његову велику поетску вредност, а народ дубоко национални карактер његов. Од 1847 до 1909, дело је доживело 16 издања, од којих су 4 латинцом. Преведено је готово на све словенске језике, на неке од њих и по двапут. Преведено је затим, на немачки, талијански, мађарски и шведски.

Његош је умро још млад, у јеку живота, у часу када је почео писати зрела и савршена дела. Али и по оном што је написао он је високо прелетео над осталим који су пре њега писали, и дао најбољи спев на српском језику. Његош је имао више унутрашњег живота и духовне дубине но и један српски песник, он је најбоља филозофска глава и најмисленији човек који је на српском језику писао, најбољи наш песник мисли и лирике духа. Са јаком националном душом, знајући и осећајући народни живот боље но ико, он је моћно изразио народну душу, и више но ико био велики национални песник српски.

Јован Хаџић.

Рођен у Сомбору, у Бачкој, 1799, Хаџић је свршио права у Пешти и Бечу. Још као ђак био је један од оснивача Матице Српске. Положивши докторат права, постао је адвокат, и био једно време уредник „Сербскогъ Лѣтописа“. На позив Кнеза Милоша, 1837 дошао је у Србију, и ту је девет година радио законе. Поред тога уређивао је алманах „Голубицу“, и учествовао у унутрашњој политичкој борби. Пред 1848 вратио се у Нови Сад, бивао посланик на саборима у Пешти и Карловцима, вршио судско уређење Српске Војводине, и 1854 стављен у пензију. Умро је у Новом Саду 1869.

Јован Хаџић, „у књижевству назват“ Милош Светић, био је образован човек са доста знања, вредан писац који се огледао на разним пољима. У почетку свога рада бавио се поезијом, вешто подражавао Мушицкога, који је у њему гледао свог најбољег ученика, преводио латинске и модерне немачке песнике. Он је дао превод Хорацијеве поетике („Писмо Пизонима о Пјеснотворству“, 1827). Две свеске његових стихова, „Дѣла Јована Хаџића“, изишле су 1855 и 1858. Он је класично васпитан, и држи да српска књижевност треба да се развија према старим узорима, да се облагороди „класичним древним лепотним производима“. Он поезију схвата рационалистички, садржину ставља изнад фforme, машту ставља у службу разума, и пева поучне и пригодне песме. Ладан и трезвен, он пише стихове исто онако ладно као што је писао параграфе за Грађански Законик. Као песник он

показује књижевно образовање, ретку трудољубивост, цео један смишљен план рада, али све то без дара и оригиналности.

Бавећи се у Србији, он је од још живих савременика скупљао грађу за историју Првог Устанка. Један део тих бележака средио је и штампао 1862. Хаџић је остао нарочито познат као главни противник Вука Караџића. Он је био присталица народне поезије, тврдио да треба „Србин Србину српским гласом и размером да пева“, преводио Омира, Вергилија и Хорација у народном стиху, покушавао да пева у народном духу, ценио народни језик, и њиме доста добро писао. Али он је држао да искључив народни језик није довољан за књижевну употребу, да треба сачувати потребне речи из старог књижевног језика, нарочито да треба задржати стари правопис. Он се у листовима и у засебним књижицама („Утуцима“) око 1840, борио противу Караџића и покушао да ту борбу обнови почетком шездесетих година. Али у целом том послу није показао ни потребно знање ни полемичарску снагу, и у тој великој борби он је, са целом старом школом остао побеђен.

Ђорђе Малетић.

Рођен у Јасенови, у Банату, 1816, Малетић је 1838 прешао у Србију, служио у судској и дипломатској струци, од 1842—1847 живео у Земуну, понова се вратио у Србију, где је као професор и директор служио до 1878, када је стављен у пензију. Умро је у Београду 1888.

Малетић је радио много и у разним правцима, био је песник, — и лирски, и епски, и драмски, — и драматург, и естетичар, и историчар, и политичар, и школски радник. Као песник био је ђак немачких песника, које је читао, преводио и подражавао. Штампано је неколико збирки дидактичких, родољубивих и пригодних песама. Почео је подражавањем старијих класичарских песника, али се доцније угледао на народну поезију. Стихови су му ладни и без поезије. Његов глас као песника једно време био је тако велики, да га је почетком педесетих година Љубомир Ненадовић називао највећим живим песником српским.

Малетић је преводио позоришне комаде, бавио се позоришном критиком, и написао велико дело „Грађу за историју српског народног позоришта“ (1884). Поред тога, написао је и неколико драмских покушаја, од којих су познатији „Србски Ајдуци“ (1863) и „Смрт Цара Мијаила“ (1866). Као и његови лирски и епски стихови, и ти правилно и савесно рађени послови јесу без поезије и без надахнућа.

Присталица немачке идеалистичке филозофије и естетике, ценећи и преведећи нарочито Шилера, Малетић је често писао о општим књижевним питањима и оцењивао дела из сувремене српске књижевности. За старе идеале разумне и објективне поезије, он се без успеха борио против бујице романтизма, у коме је видео само „худу чувствителност“, „распуштене страсти“, „празно фантазирање.“ Он је тако четрдесетих година био главни естетичар и критичар свога нараштаја. Као дугогодишњи наставник „поезије“ и „реторике“, написао је дела

„Теорія поезіе (1854, 1868) и „Реторика“ (1855, 1856) израђена по немачким писцима. То су биле школске књиге за књижевну наставу све до осамдесетих година.

Малетић врло добро представља српског литератора из четрдесетих година, књижевно образованог, васпитаног у немачкој књижевности, огрезлог у немачкој естетици, пуног добрих и патриотских намера, али без талента, без снаге и без надахнућа.

Јован Суботић.

Рођен у Добринцима, у Срему, 1817, Суботић је свршио права у Пешти, положио докторат филозофије и права. До 1848 био је адвокат. У народном покрету од 1848 узео је жива учешћа. Од 1860 улази у политику, постаје поджупан у Срему и посланик у Загребу. Водећи политику увек, као адвокат живео је у Осеку и Земуну. Умро је 1886.

Суботић, човек необичне радне снаге, био је у исти мах један од најживљих јавних радника српских и један од најплоднијих и најразноликијих српских писаца. Стиховима се стао јављати још 1834; прва збирка, „Лира“, изишла је у Пешти, 1837; његова скупљена „Дела“ изишла су у 8 свезака од 1858 до 1873. Од важнијих књижевних дела су еп „Краљ Дечански“ (1846) и роман „Калуђер“ (1881). Поред тога писао је школске књиге, читанке и антологије, политичке расправе, граматичке огледе, филолошке чланке, биографије, беседе, и т. д. После његове смрти изишла је његова пространа,

али садржином оскудна аутобиографија „Живот Д-ра Јована Суботића“ (1901—1910).

У поезији Суботић се показује само као вешт стихотворац. Он је неоригиналан дух, и стално подражава, из почетка класичаре, затим немачке песнике и српску народну поезију. У своје доба хваљени су му епски стихови, нарочито „Краљ Дечански,“ али и то је писано суво, развучено, без поезије. Исто тако и у драми он показује књижевно знање, плодност, вештину, родољубље, али и оскудицу талента. Он је један од најранијих писаца српских који су се почели бавити приповетком, али и ту са мало трајна успеха. Роман „Калуђер“, садржином ближи животу и стварности, најбоља је његова прозна ствар. У опште, што је један човек без талента и писац без оригиналности могао дати, то је трудољубиви, спремни и славољубиви Суботић у пуној мери дао.

Никанор Грујић.

Михаило, у калуђерству назван Никанор Грујић, родио се 1810 у Липови, у Барањи. Свршивши богословију у Карловцима, покалуђерио се. 1848 играо је видну улогу. Од 1850 до 1864 био је архимандрит манастира Крушедола, а 1861 постао је владика у Пакрацу. Умро је у Пакрацу 1887.

Првим својим глатким сентименталним и родољубивим стиховима Грујић је скренуо пажњу на себе. Његове песме нарочито су се одликовале чистим народним језиком и народним духом. Педесетих година писао је политичке алегорије, у ко-

јима је казивао незадовољство српског народа после 1848. 1861 изишао је његов побожно-патриотски еп „Св. Сава Неманић“, испеван у громим стиховима. Поставши владика, он је готово сасвим напустио поезију.

Он је радио доста и у прози. Преводио је побожне и моралне саставе и приповетке намењене младежи. Његова „Автобиографија“, која је изишла 1904, има сувише карактер личног незадовољства и полемике са противницима, али има и лепих описа и писана је чистим језиком. Грујић је био нарочито слављен као црквени беседник. Његове беседе из 1848 одликују се полетом и снагом, и по њима Грујић иде у најбоље беседнике српске Цркве.

Баса Живковић.

Рођен у Панчеву 1819, Живковић је свршио богословију у Карловцима. 1846 постао је парох у Панчеву, и ту, доцније као прота, учествујући и у политичком раду, остао до саме смрти, 1891.

Као и други песници његова нараштаја, и он је био колебљив у правцу певања. Од Лукијана Мушицког прелази на сентименталне песнике немачке. Он их често и врло добро преводи, и успешно пише према тим немачким узорима. Неке од његових сентименталних песама, испеване лепим језиком и у доста добрим стиховима, постале су врло популарне. Исти случај био је са неколико његових патриотских песама, „Радо иде Србин у војнике“ и „Ор'о кликће са висине...“ које су постале патриотске химне српске. Крајем пе-

десетих година испевао је низ субјективних, врло искрених и страсних љубавних песама, којима се примакао новом романтичарском правцу певања. Он везује старију објективну поезију са новом, субјективном, романтичарском.

Матија Бан.

Књижевни покрет прве половине XIX века захватио је и Далмацију, и то прво православно део нашега народа. Али тај српски покрет јавља се и код католика. Од далматинских католика који су четрдесетих година ушли у српску књижевност главни су два Дубровчанина, Матија Бан и Медо Пуцић.

Матија Бан (1818—1903), био је фрањевац, затим као учитељ језика отишао је у Цариград, 1844 дошао у Србију, и ту остао до смрти, као професор лицеја и шеф пресбирова. Врло плодан песник, он је радио на лирској и драмској поезији. Лирске песме су му ладне, пригодне и поучне. Написао је 13 драма, од којих су му најпознатије „Мејрима“ (1849), „Милијенко и Добрила“ (1850), „Цвијети србске“ (1865). То су кабинетски радови, правилно израђене драме, али суве, ладне и досадне. Од вредности му је што је покренуо алманах „Dubrovnik“, око којег се, половином XIX века, кретао књижевни живот у Дубровнику.

Медо Пуцић.

Банов друг и пријатељ, дубровачки власелин Медо Пуцић родио се у једној од најстаријих

дубровачких породица, у Дубровнику 1821. Свршивши лицеј у Венецији и права на универзитетима у Падови и Вечу, неко време био је коморник на двору војводе од Луке, и, од 1868—1874, наставник кнеза Милана у Београду. Као душа књижевног покрета у Дубровнику, остао је у родном месту до смрти, 1882.

Познавши Колара и Мицкијевича, Пуцић је постао велики Словенин, али у првом реду убеђен и одушевљен Србин. У том основном српском осећању и у великој љубави за народну поезију, он је певао народољубиве и слободољубиве песме, које су биле од великог утицаја на млађи нараштај у Далмацији. Најглавнији су му књижевни радови: „Босанске даворије“, патриотско призивање Срба за обнављање „порушене старе славе“, „Карађурђевка“, у којој опева јунаштва Карађорђа и ослобођење Србије, затим дубровачка песничка приповетка „Цвијета“, која је најбоље што је из његова пера изишло, и „Пома“, израз јаког српског националног надахнућа и програмна песма садашњости. Као код свију песника четрдесетих година, и код Пуцића има више добрих намера но праве поезије, више лепих мисли но добрих стихова. Овај „последњи дубровачки бард“ везује стару дубровачку књижевност са новом српском књижевношћу.

Љубомир П. Ненадовић.

Крајем четрдесетих година, у прелазном добу, јављају се нови песници који се толико приближују новом начину певања, да их је тешко одре-

дити коме правцу припадају. Такав је случај и са Љубомиром П. Ненадовићем, који са Јованом Илићем почиње низ србијанских писаца.

Унук кнеза Алексе Ненадовића и син проте Матије Ненадовића, Љубомир Ненадовић се родио 1826, у селу Бранковини, у ваљевском округу. Лицеј је учио у Београду, затим је 1844—1848 био студент на универзитетима у Прагу, Берлину и Хајделбергу. По повратку у отаџбину, 1848, постао је професор Лицеја, и 1850 покренуо „Шумадинку“. Служио је у просветној, административној и дипломатској струци, у Србији и неко време у Црној Гори. 1868 буде стављен у пензију, и до 1874 живео је у Ваљеву. Од 1874—1878 био је у Црној Гори, и био у рату противу Турака. 1878 вратио се у Ваљево, где је као пензионер умро 1895.

Песник.

Својим књижевним радовима Ненадовић се стао јављати још од 1843. Већ 1849 штампао је збирке својих стихова „Песме“ и „Славенска Вила.“ Његова прва поезија је рационална, патриотска, поучна. Књижевност је била и увек остала у његовим очима средство за ширење истине и добра међу људима. Ненадовић остаје моралист и поучан писац у свима својим књижевним радовима, и када пише поучне басне и моралне „записе“, и када по угледу на Шилерово звоно пева: „Попару“, „Кузмана“, „Манитог глумца“, „Столара“, „Вербер-Трајка“, и када даје поучне приче за народ. Његове идеје су разумне и корисне, али он их казује у слабој форми, развучено, у једноликим стиховима, са сувише упрошћеном и тромом версификацијом. Његова поезија одвећ личи на

прозу, и само искрен патриотизам и разумне идеје давале су јој привремени живот.

Путописац.

Од своје младости Ненадовић је много путовао. Млад, здрав, имућан, увек добро расположен, он је обишао Немачку, Швајцарску, Италију и Француску, и са тих путовања писао занимљива, ведра и пријатна писма. Писма из младости одликују се хумором и животном радошћу; познија писма из Немачке, писана седамдесетих година, одају зрелији али и заморен дух човека, који са благом сумњом гледа на људе. „Писма о Црногорцима“ су идеализована, али врло жива и анегдотама зачињена слика Црне Горе и њених становника. У свим тим својим путописима Ненадовић није уметник више осетљивости и утанчаног укуса који казује своје утиске и даје књижевне описе, — но срдачан, природан човек, који добродушно и духовито, са пријатним хумором, прича шта је видео и како је пролазио. Њега мање занима природа, а више људи, њихов живот, обичаји, установе. И српским читаоцима се допадао тај интиман тон, ведра филозофија живота, добродушна шала, љубав према људима и свима великим идејама и лепим стварима. Ненадовићеви путописи су први добри покушаји те врсте у српској књижевности. Писани књижевним стилем, пријатни и занимљиви, они су имали много читалаца, као што их још и данас имају. У један мах Ненадовић је код широке публике био готово онолико популаран колико је некада био Доситеј Обрадовић, кога је он много уважавао, и са којим је и по идејама и по својој природи имао много заједничког.

Ако се није могао одржати као песник, Ненадовић остаје као вешт уредник „Шумадинке“, једног од најранијих и најбољих књижевних листова у Србији, као ваљан књижеван путописац, и као један од оснивача књижевног стила српског.

Милица Стојадиновић-Српкиња.

И раније у српској књижевности било је жена које су штампале своје огледе, али оне су се само узгред и случајно бавиле књижевношћу. Прва жена-књижевница у српској књижевности била је Милица Стојадиновић.

Рођена у селу Буковцу, у Срему, 1830, она се образовала сама, у кући свога оца, сеоског свештеника. Читајући жудно, она је почела писати и општити са људима од пера, и постала је књижевница. После очеве смрти наступили су за њену породицу рђави дани. Она прелази у Србију, где живи од пријатељске помоћи. Умрла је у Београду 1878.

Почела је певати још као млада девојка пре 1848, штампала стихове по српским листовима и часописима, и збирке стихова у три маха (1850, 1855 и 1869.) Њена поезија готово искључиво је патриотска и поучна, али без израза, укочена, сувише пригодна, без осећања за стил, метрику и језик. И ако је уживала велики глас као песникиња, и ако је много полагала на своју поезију, она је била без песничког талента. Много бољи је њен песнички дневник „У Фрушкој Гори“ (три књиге, 1861, 1862, 1866). То су интимне белешке писане с дана на дан, исповести једне идеалист-

киње коју живот обмањује и ломи, девојачке сањарије, родољубива маштања. То је леп документ за интимно познавање тога доба. Милица Стојадиновић је у опште занимљивија као књижевна појава но као писац, и њен трагични живот поетичнији је но њено песничко дело.

РОМАНТИЗАМ.

Реакција после
1848.

Пред 1848 осећа се међу Србима, у „обе Србије“, у Војводини Српској и Кнежевини Србији, јак покрет у омладини, револуционаран, панславистички и великосрпски у политичком погледу, романтично-националан у књижевном погледу. У један мах изгледало је да ће се цео јавни и књижевни живот српски из основа променити. Али сав тај велики напредак нагло је угушен оштром политичком реакцијом која је завладала после 1848.

У целој Европи, владари и владе стали су угушивати тежње за политичким слободама, друштвеном правдом и националном независношћу, и што су осетили остали народи, осетили су и Срби. Србима у Аустрији дата је нека врста националне самоуправе, такозвана Војводина Српска, али тако удешена да Срби у њој нису били већина, и да су били изложени грубом полицијском насиљу и германизаторским гоњењима. У Србији је почетак напредног и родољубивог омладинског покрета исто тако угушен, и стало се владати са још мање обзира но пре 1848. Са обе стране Саве и Дунава настаје пуна влада полиције, и јаван живот се обуставља. У Војводини Срби су прогоњени политички, угрожени национално; у Србији се сузбијају

све напредне тежње, свака помисао за слободом. Цензура је општра, свака новија и слободнија мисао се прогони, листови са муком изилазе, писци су ућукани и сузбијени, публика је заплашена или равнодушна, књижевни живот је неплодан. И то доба сурове политичке реакције од 1849 па готово све до 1860, значи обуставу рада у српској књижевности, и иде у најнеплодније године српске књижевности у XIX веку.

Средишта српска.

У овоме периоду дешава се једна знатна промена: средиште српске духовне активности, које је до 1848 било у Пешти, после 1848 прелази у Нови Сад. Од краја XIV века, под навалом Турака, српско средиште стално се померало на Север, из Скопља у Крушевац, па у Смедерево, најзад у Срем. На крају XVIII века српско просветно средиште је Беч, и од тада се стално помера на Југ. У првој половини XIX века такво средиште постаје Пешта, а затим Нови Сад.

Нови Сад, најмногобројније српско место у Угарској, у згодном географском положају, природно је почео играти главну улогу међу угарским Србима. Од 1816 он има српску гимназију, четрдесетих година у њему раде две српске штампарије. После 1848, када је створена Војводина, независна од Угарске, Пешта губи значај који је некада имала за Србе. Оно што је било српске интелигенције, јавних радника и писаца, сада је у Војводини. У Новом Саду изилази главни политички лист „Српски Дневник“, часописи: „Јужна Пчела“, „Војвођанка“, „Седмица“. Духовни живот нарочито се развио од 1860 године, од васпостављања устав-

ног живота. Нови Сад тада стиче име „Српске Атине“. Од 1864 премешта се у њега из Пеште Матица Српска, и оснива се народно позориште. Највећи део српских листова и часописа излази у Новом Саду, и то главни часописи који дају правац српској књижевности, као „Даница“, „Јавор“, „Матица“. Исто тако новосадски политички листови, прво „Србски Дневник“, по том „Застава“, дају правац целом политичком животу српском. Књижевне прославе, велики национални скупови, сви културни покрети отпочињу и изводе се у Новом Саду, који игра ту главну улогу све до седамдесетих година, када прву реч почиње водити Београд.

Омладински покрет.

После десет година реакције, हुтања и нерада настаје велики прекрет у српском јавном животу и у српској књижевности. 1859 године, Аустрија, побеђена у Италији, да би умирала духове у земљи, враћа укинуту уставност и почиње попуштати незадовољним народностима. 1858 године у Србији, долазак на престо Обреновића место Карађорђевића, није значио само династичку промену, но и извесну победу уставних идеја. Стега је нешто попустила, и јаван живот добио је више израза. И у Србији и у Војводини јаван живот се буди, и наставља се оно што је било насилно прекинуто 1849.

Прву реч у српском народу сада узима омладина. Српски ђаци у Пешти и у Бечу, око својих друштава „Преоднице“ и „Зоре“, почињу радити и утицати на политички и књижевни живот. Тај ђачки покрет шири се на све више и средње школе где

је било Срба, и око 1866 помишља се на заједнички и систематски рад целе српске омладине. По угледу на раније омладинске организације у Немачкој и у Италији, оснива се 1866 у Новом Саду савез свију омладинских друштава, целога „Младога Српства“, „Уједињена Омладина Српска“, са циљем да буди народни дух и да шири српску књижевност.

У Омладину су ушли не само ђаци виших и средњих школа, но и млада интелигенција, трговци, занатлије, сви млађи и напреднији елементи у народу. Покрет је нарочито захватио Војводину, где се развио у једну одлучну националну и антиклерикалну странку, и Србију, где се окренуо у либералну странку, која се борила за што шире уставне слободе унутра и што одлучнији национални рад споља. Покрет се, у неколико, проширио и на Хрватску, Далмацију и Црну Гору. Уједињена Омладина Српска обухватила је сав млађи нараштај српски, и све више постајала једна опште српска национално-културна организација. Она је имала своје редовне годишње скупштине, своје одборе и органе, и званично је живела све док се у њој самој нису појавили начелни сукоби и лични раздори, а нарочито док није дошла у сукоб са државним властима. Мађарској влади није се допадао њен револуционарно-национални рад, српска влада је попреко гледала на њено политичко слободоумље. Обе владе почеле су Омладини чинити сметње, док је нису 1872 сасвим угушиле.

Захвативши све слојеве и готово све крајеве српскога народа, Уједињена Омладина Српска је живо радила у свима правцима. Предавањима, „бе-

седама,“ листовима и књигама, она је радила на националном васпитању народном, на национализацији целокупног живота српског. У доба њеног рада два велика народа европска, Талијани и Немци, извршили су своје народно уједињење; Пољаци и Грци на Криту дизали су се за своју народну слободу, српски устанци у Херцеговини и у Боци Которској казивали су ту исту жудњу за слободом. И Омладина је нарочиту пажњу била поклонила народној борби за ослобођење и уједињење. То је био њен главни циљ, и она је у тај посао унела много вере, наде и полета. У општем заносу веровало се да је слобода целог српског народа питање не година но месеца. Омладина је имала великих нада, широких програма и планова, али није имала снаге да понесе тај тежак терет. Велике наде остале су још у царству снова, и главни део њенога рада свео се на покушаје и на речи. Али сав тај неуспех не умањава значај овог великог духовног покрета. То је био први покрет који је захватио цео српски народ; први пут је цело једно поколење, са једним заједничким идеалом, ушло у јаван живот. Из тога покрета изишле су прве политичке, либералне, странке српске, ту су се израдиле националне идеје које ће захватити цео српски народ, и развила цела једна нова и плодна књижевност са нарочитим обележјем и са многим писцима од вредности. Ако Уједињена Омладина Српска ни из близа није остварила све оно што је маштала, она је васпитала цео један нараштај, родила српски национализам, српски либерализам и српски романтизам.

Омладинске националне и политичке идеје.

Нараштај из доба пред 1848 био је под великим утицајем чешких, словачких и словеначких романтичара и панслависта, који су у словенски живот спроводили и примењивали опште идеје немачкога националног и књижевног романтизма из почетка XIX века. Научењаци и писци као што су Јосиф Добровски, Јернеј Копитар, Павле Шафарик, Јан Колар, Људевит Штур, научно и књижевно, у словенском духу васпитали су младе Србе у првој половини XIX века, дали им осећање да су саставни део велике словенске породице, улили им веру у будућност Словенства. Неки од тих словенских писаца утицали су на Србе непосредно: Копитар је створио Вука Караџића, Шафарик и Колар су живели међу Србима, Штур је био учитељ српске младежи. Под њиховим јаким утицајима развило се код српске омладине, нарочито четрдесетих година, врло живо словенско осећање, родио се цео један књижеван покрет чије су главне идеје: панславизам, неограничена вера у Словенство, и романтизам: љубав према народној прошлости и народној поезији. Српска омладина пред 1848 окупља се у своје ђачке дружине, у Пешти, Пожуну, Београду, издајући своје алманахе „Славјанку“ у Пешти, „Невенъ Слоге“ у Београду. Она успешно шири нове панславистичке, либералне и романтичне идеје, и у тренутку најживљег рада захватају је бурни догађаји од 1848.

Омладина шездесетих година наставља прекинути рад омладине пред 1848 годину, али са извесном разликом. Место панславизма из 1848 долази српски национализам, панербизам; место

„Велике Славије“ и „Славјанског Царства“ долази идеал Велике Србије и Душановог Царства. Историјско осећање, љубав према народној прошлости силно јача код Срба. Као што су немачки романтичари идеализовали стару Германију, као што су чешки и словачки панслависти идеализовали предхришћанско словенство, тако и српски романтичарски омладинци идеализују херојску српску прошлост, српски Средњи Век. Европски романтичари су прихватили основну идеју Жан-Жака Русоа: да је човек добар у природном и примитивном стању, да цивилизација квари човека, и да се због тога треба „враћати природи“. Тако и српски романтичари проповедају презирање „трулог Запада“, стране културе, одрођене српске „више класе“, лажно и туђински васпитане, а истичу очуван и непокварен прост народ, који је задржао чисту народну душу, све лепе човечанске врлине. Они проповедају „српску културу“, „враћање к народу“. Место ранијег идеала: бити образован и културан човек, истичу нов идеал: бити чист, сиров Србин, „Србенда“.

Они хоће да све национализују. Почине се носити средњевековно српско одело, „душанке“ и „лазарице“, или бар сувремено сељачко одело. Омладинци народски говоре једно другом „ти“ место туђинског „ви“; не ословљавају се више са „господине“ и „госпођо“ но „брате-Србине“ и „сестро-Српкињо“; они су међу собом „браћа“ и „сестре по Марку и Душану“. Место страних календарских имена дају се деци српска народна имена. Они који су при крштењу добили туђинска имена мењају своја имена у народна. (Тако: Тимотије

Атанацковић постаје Богобој, Алексије Радичевић — Бранко, Ђорђе Поповић — Ђура Даничић, Коста Новаковић — Стојан, Јанићије Кујунџић — Милан; ко се звао Ђорђе зове се Ђурђе или Ђурађ, ко се звао Димитрије постаје Дмитар или Гмитар). Узимају се народна имена празника, место: Св. Јован, Св. Георгије, Вознесеније, Рождество, Воскресеније, говори се и пише: Ивањ-дан, Ђурђев-дан, Спасов-дан, Божић, Ускрс. Славе се српски свеци: Св. Сава, Арсеније I, Василије Острошки, Мајка Ангелина, Ђорђе Кратовац, Стефан Пиперски, и т. д. Људи из источних крајева пишу јужним наречјем, које им изгледа већма народско. Из језика се избацују речи туђинског порекла. Играју се народне игре, скупљају се и певају народне песме. Бити „Сав Србин“ — то постаје идеал целогa нараштаја.

Као национални романтичарски покрет код Талијана и Мађара, тако и код Срба романтичарски покрет има слободоумно, либерално обележје, и значи не само борбу за националну, но и за духовну и политичку слободу. Српски романтичари шездесетих година су обожаваоци талијанских националних револуционара и републиканаца Мацинија и Гарибалдија; они имају симпатија за „Лигу за мир и слободу“, која је око 1870 била средиште демократског и републиканског покрета у Европи. Омладина исто тако са великим симпатијама прати републикански покрет у Француској и Шпанији, и Виктор Иго и Емилино Кастелар њени су велики узор. У духу тих општих начела, омладинци у Србији траже ограничење владарске моћи, уставну слободу и владу народа, као и од-

лучнију националну политику. У Угарској траже, поред политичких слобода, националну аутономију, федеративно државно уређење, тако да Аустро-Угарска постане друга Швајцарска. У односима према Цркви, омладинци су антиклерикали, у Угарској воде оштру борбу против црквене јерархије, и световни елементи стављају се на чело народа. Сви скупа, омладинци и у Србији и у Угарској, хоће да ослобођен и уједињен српски народ уђе у савез слободних балканских народа.

Књижевни часо-
писи.

У општој књижевној оскудици педесетих година књижевни часописи су ретки, и колико их има краткога су века и од слабога су утицаја; једино су дуже трајала и књижевно утицала два часописа: новосадска „Седмица (1852—1858), која је била главни књижевни орган српски тога доба, и где су се прво јавили млади романтички песници, и београдска „Шумадинка“ Љубомира П. Ненадовића, која је, са прекидима због сукоба са цензуром, изилазила од 1850 до 1857, лист слободњачки, родољубив, занимљиво писан и врло читан.

Али и „Седмица“ и „Шумадинка“ имају још много заједничкога са поучно-забавним часописима четрдесетих година, и нису били прави књижевни часописи. Прави књижевни часописи се јављају у већем броју, тек од шездесетих година. Од 1860 почела је у Новом Саду изилазити „Даница“, која је прикупила око себе готово све српске писце, нарочито из млађега нараштаја, и у којој се прво израђивала романтичка књижевност. Од 1862 млади су је стали напуштати, она је губила од свога зна-

чаја, животарила и непримећено угинула 1871. 1862 Змај Јован Јовановић је покренуо „Јавор“ који је обустављен 1863 године. Од 1865 почела је изилазити у Београду „Вила“, а од 1866 у Новом Саду „Матица“. Око та два нова часописа груписани су млади писци Уједињене Омладине Српске, и то су били главни часописи српског романтизма. Од 1870 Уједињена Омладина Српска кренула је, прво у Новом Саду, потом у Београду, свој орган „Младу Србадију“, књижеван и идејан часопис који је изилазио до 1872. Романтичко доба дало је српској књижевности прве праве књижевне часописе.

Књижевни утицаји.

У XVIII веку Срби су стајали под јаким руским утицајем; од краја тога века све више расте немачки утицај. Тај немачки утицај је посредан и непосредан, преко аустријских Словена, чешких и словачких панслависта, који су били немачки ђаци, и непосредно, из немачке школе и немачке књижевности. У Војној Граници, где је био највећи део Срба, школе су биле немачке. Срби су у великом броју учили немачке средње, стручне и велике школе. Науку и књижевност они траже код немачких писаца. Немачка филозофија и немачка поезија владају код Срба у првој половини XIX века. Прво Шилер, потом Хајне, сматрају се за велике песничке узоре. Извесни српски песници, као Јован Суботић, Бранко Радичевић, Лаза Костић, почињу свој рад писањем стихова на немачком језику. Немачка версификација потискује ранију класичку. Немачка сентиментална лирика и немачка ориенталистичка поезија успешно

се пресађују у српску књижевност. Култ Шекспира, права „шекспироманија“ која је владала шездесетих година, долази из немачке романтике. Романтизам у Срба у главном је из немачког извора.

Поред тога, за доба романтизма, код српских писаца из Угарске, осећа се мађарски утицај. Живећи међу Мађарима, походећи често мађарске школе, Срби их често узимају за узор, нарочито у национално-политичкој борби. Мађарски слободњачки и патриотски песници из доба од 1845 до 1860, нарочито Петефи, делимично утичу на српске писце.

Књижевне идеје.

Романтизам у књижевности означава превласт осећања и маште над разумом, и значи противност и реакцију ранијем рационализму. Романтизам у српској књижевности нарочито је означавао: ослобођење од школске и поучне књижевности, словенски и српски историјски национализам, култ прошлости, субјективизам и страстан лиризам. Нарочито култ народне поезије даје обележје српском романтизму. Српска народна поезија, која је почела привлачити пажњу на се још у XVIII веку, после збирки Вука Караџића и похвала Јакова Грима и Гетеа стекла је европски глас, сматрала се као најбоља жива народна поезија која постоји, као једна од најбољих које су икада постојале. Народне песме све више се скупљају (до данас је изишло преко 70 разних збирки народних песама). Још 1818 „Новине Србске“ пишу: „Нас мрави подилазе кад јуначке песме слушамо, а коса нам расти, а очи сузама се пуне кад нам слепац српски наше песме запева.“ Учени Срби, који су дотле знали само за

стране узоре, почињу ценити и подражавати своју народну поезију. Песници почињу певати у народном стиху; драматичари драматизују предмете из народне поезије; тврди се да цела уметничка поезија треба да се развија на основу и у правцу народне поезије; у народној поезији тражи се нова етика, нова религија, „Народно Еванђеље“. И код ранијих српских писаца било је појединих романтичарских идеја и особина: код Милована Видаковића идеализовање народне прошлости и идилично осећање природе; код Сима Милутиновића и Његоша љубав за народну прошлост и уважавање народне поезије; код мањих песника четрдесетих година почетак подражавања народне поезије. Али тек код новог књижевног нараштаја, који се сасвим развио у току шездесетих година, јавио се потпун романтизам.

Писци се потпуно ослобађају од старе школске, псевдокласичне и поучне књижевности. Од старинске, одмерене, безличне, објективне поезије, у којој је разум био на првом месту, улази се у необуздану личну, субјективну поезију, поезију личности и срца, у којој су осећање и страст били главно. Романтичари су пуни презирања за баналност обичног живота и прозаичност обичних људи. Они хоће да живе у страсти, у заносу, у грозници чула и осећања, певају плаху љубав, душевно очајање, побуну личности, националну и политичку револуцију. Њихова осећања су набујала, њихова машта је раздражена. Они живе на „горама одушевљења“ и не схватају књижеван рад без „божанствене страсти“. Њихова поезија има више заноса но укуса, више патриотизма но уметности. Она

често добија карактер грубе чулности и алкохоличарског одушевљења.

У европском романтизму нарочито је цветала лирска поезија и драма, готово редовно у стиху. Исти случај је и у српском романтизму. Лирска поезија, и по броју песника који су певали, и по књижевној вредности, попела се на велику висину. Док се еп слабо ради и комедија напушта, дотле цвета лирика и драма у стиху, а историја постаје песничка и лирична. Млади и талентовани романтичари нагло потискују старије песнике: Хаџића, Малетића, Бана, Суботића, Никанора Грујића. Змај, Ђура Јакшић, Лаза Костић, за њима низ мањих песника, освајају, дају праву, чисту, субјективну лирику, стварају песнички језик и утврђују нову версификацију.

Али у тој наглој и пуној победи романтизма отишло се у крајности и злоупотребе. Ослободивши се од сваке контроле разума, песници се предају неумереној машти, речи почињу више значити но ствари, пада се у болесно фантазирање, отужну сентименталност, празну фразеологију. Пева се у једном подигнутом тону, ствара се нарочити песнички речник, сведен на неколико десетина такозваних поетских речи и сталних украсних епитета. И за добрим песницима дошла је гомила стихотвораца и песничких варалица. Лирска поезија се почела сводити на љубавна пренемагања, болешљиву сентименталност, алкохоличарски занос, новинарске тираде, празну реторику, — и људи од укуса и духа почели су се бунити противу ње. Незадовољство са том поезијом крајем шездесетих година била је

тако опште и велико, да је анти-романтичка, реалистичка критика која се јавила одговарала општем расположењу духова и била једна потребна појава.

Пуна победа народног језика и новог правописа.

Четрдесетих година биле су се последње борбе око књижевног језика и правописа. Вук Караџић, који се готово сам борио више од двадесет и пет година, доживео је оно што је очекивао: долазак нових нараштаја, који су прекинули са традицијама и прихватили његову реформу. Крајем четрдесетих година, један млад научник, Ђуро Даничић, у књизи „Рат за српски језик и правопис“, научно образлажује Караџићеве идеје; један млад песник, Бранко Радичевић, у својим „Песмама“ књижевно примењује те исте идеје, и непосредно доказује како се „говедарским језиком“ може уметнички певати. Од тога доба млађи нараштаји иду за Вуком Караџићем.

Битка у питању језика добивена је, а за тим и битка у питању правописа. 1848 јавља се први лист штампан новим правописом. 1859 у Србији је дигнута давнашња забрана новог правописа, који од 1868 постаје званични правопис. У Војводини часописи и листови Младих од шездесетих година штампају се новим правописом. 1865 када су Млади освојили и Матицу Српску, последњи отпор је пао. Крајем шездесетих година народни језик, — примивши у се извесне елементе старог књижевног језика и са многим неизбежним неологизмима — постао је књижевни језик и српски и хрватски. Правопис који је израдио Вук Караџић сасвим завлађује.

Вук Ст. Караџић.

Својим животом и радом Вук Ст. Караџић иде у прву половину XIX века, али у том добу он је усамљена појава, тек у половини XIX века он групише око себе људе и, као иницијатор романтичког покрета, почиње утицати на књижевност.

Живот.

Породица Караџића је из Херцеговине, и у првој половини XVIII века доселила се у Србију. 26 октобра 1787, у селу Тршићу, у садашњем подринском округу, родио се Вук Караџић. Читати и писати научио је код једног писменог рођака. 1795 отишао је у основну школу у Лозницу, а одатле за манастирског ђака у манастир Троношу. Са то мало писмености он се врати у Тршић, и до Устанка је био као неки писар за околину.

Када је 1804 букнуо Устанак, Караџић постаје писар у чети војводе Ђорђа Ђурчије. Затим, жељан да нешто више научи, пређе у Карловце, и ту остане две године, учећи словенски, немачки и латински. Неко време био је у Петрињи, у Хрватској. 1807 врати се у Србију, за писара код валеовског војводе Јакова Ненадовића, потом за писара у Правитељствујушчем Совјету. У Београду он је један од првих ђака Велике Школе Доситеја Обрадовића. 1808 разболео се, и на лечење ишао у Тршић, Нови Сад и Будим. Болест се завршила тиме што је остао хром. 1810 је понова у Београду, као учитељ основне школе, 1811 је писар у Кладову, 1812 и 1813 цариник и судија у Брзој Па-

ланци, а у часу када су Турци навалили на Србију заповедао је једним мањим одредом војске. Када је Србија пала, 1813, прешао је у Аустрију. У јесен исте године дошао је у Беч.

Тај долазак у Беч биће одсудан тренутак у његовом животу. Ту је дошао у додир са образованим Србима из Аустрије, и, што је главно, са Јернејем Копитаром, који ће га увести у рад. Од 1814 он већ почиње свој књижевни посао, и ради скупљања материјала силази у „доње крајеве“, у Јужну Угарску и Хрватску. 1818 оженио се једном Немцом, и то га још више привезује за Беч. 1819 отишао је у Русију, да добије материјалну и моралну помоћ за даљи рад. 1820 долази у Србију са намером да ту остане, али непросвећена околина Кнеза Милоша нагнала га је да по други пут остави Србију.

Двадесетих година он стиче књижевни глас, али се увек налази у тешким материјалним приликама. 1823 ишао је у Немачку да учи медицине, али како то није могло бити без сталних средстава, 1824 врати се у Беч, где оскудно живи од свога књижевног рада. 1826, за „заслуге за словенску књижевност“ добио је од руске владе малу годишњу пензију. 1828 понова је покушао да нађе хлеба у Србији. Неко време био је члан законодавног одбора, затим судија и председник суда у Београду. 1831 напушта поново Србију, завађен са кнежевом околином, љут и на самога Кнеза. Он се враћа у Беч, и тамо тек од 1835 добија и од Србије пензију, која му је била обустављена за неко време после династичке промене од 1842.

Колико су му првих двадесет година у Бечу

биле тешке, толико је лакше провео последњих тридесет година свога живота. Од 1835 он има и руску и српску пензију. Трошком руске Академије Наука, ради научних испитивања, путује у Далмацију, Хрватску, Црну Гору. Он прави честа путовања, у Праг, Берлин, Србију. 1848 учествовао је на Словенском Конгресу у Прагу. 1863 свечано је прослављена педесетогодишњица његова рада. Цењен, слављен, доживевши да види пуну победу својих идеја, Караџић је непрестано био на послу, није се предавао старости и болести, „да би се јоште што отело од смрти,“ како је сам говорио. Смрт га је најзад отргла од посла, 26 јануара 1864.

Утицај Јернеја Копитара.

На Вука Караџића од одсуднога утицаја био је Јернеј Копитар. Сам Караџић дао је у том погледу одсечну изјаву: „Глави узрок да сам ја данас списатељ остаће до вијека Копитар“. Словенац Јернеј Копитар, тада већ словенски филолог на гласу, тражио је међу Србима човека који ће га обавестити о правој природи српскога језика. За словенске научењаке оног времена било је отворено питање: да ли је тај језик онакав како је писао Доситеј Обрадовић, сличан језику далматинских и славонских писаца, или је онакав како су писали Јован Рајић и Лукијан Мушицки, сличан руском језику. Убеђен романтичар, придајући много значаја народним умовинама, и сам скупљач словеначких народних песама, Копитар је тражио човека који ће му прикупљати српске народне песме. После дужег тражења, он је таквог човека нашао у Вуку Караџићу. Када му је као цензору за словенске књиге у Бечу,

1813, дошао до руку један Караџићев чланак зe бечке „Новине Србске“, он је одмах у писцу тога чланка осетио доброг познаваоца чистог народног језика и народног живота, и одмах се упознао са њиме.

Познавши га из близа, он је видео велике природне способности његове, и огласио га за „најбољу главу“ на коју је међу Србима наишао. Он га је обавестио о великом значају народнога језика и народних умотворина, дао му не само прва упутства како ће да ради, но и сарађивао са њиме у свима пословима, подупирући га при том увек и морално и материјално. Копитар је немачке научнике и књижевнике заинтересовао за српски језик, и у главnome преко њега српска народна поезија стекла је европски глас. Кроз ceo живот он ће остати пријатељ, савезник и сарадник Вуку Караџићу, и ceo Караџићев рад није могуће замислити без те сталне и велике помоћи Јернеја Копитара.

Скупљач народних песама.

Копитар, ранији скупљач словеначких народних песама, сарадник бечких романтичарских листова, волео је народну поезију у опште. Он је знао и за српску народну поезију, сматрао да је то „благо како може бити нема ниједан народ“, и он је у Караџићу нашао човека који ће међу Србима те песме скупљати. По његовом савету Караџић забележи неколико песама којих се сећао, као и неке песме које је чуо од једне своје рођаке, и тако изиђе у Бечу 1814 прво његово дело „Мала простонародна славено-српска песнарица“, које је први почетак његовог великог скупљачког рада.

Када је Караџић, по Копитаровом наговору, отпочео овај посао, њему, како је сам доцније признавао, није био познат прави значај и вредност српске народне поезије. У први мах он је то радио из општих побуда, из родољубља у првом реду. Прва књига је била више једна песмарица, у којој су народне песме биле и дотериване. Он је те народне песме сматрао за грађу која ће доцније послужити уметничком песнику српском, да из ње склопи једну уметничку песму. Тек доцније он ће видети шта су те народне песме, и после похвала Јакова Грима и Гетеа, прогласити их за „највећу драгоценост“ српскога народа, где се може видети сва „чистота и сладост нашега језика“, и које су „једино и вјечно украшеније литературе наше“.

Друга Караџићева збирка народних песама „Народна српска пјесмарица“ изишла је у Бечу 1815. Ту су биле песме које је бележио по Срему, нарочито прекрасне песме које је чуо од народних певача Тешана Подруговића и Филипа Вишњића, и које иду у најбоље производе српске народне поезије. Овога пута, Караџић ништа не дотерује, но верно бележи како је чуо. Али прави циљ овога посла му још није јасан, и поред народних овде има неколико уметничких песама. Обе ове књиге сматрају се као прво издање српских народних песама, и од тада се почиње стварати њихов велики глас. Копитар, који је имао великих веза са немачким научењацима и књижевницима, скреће им пажњу на српску народну поезију. Јаков Грим и Гете, нарочито, утврђују тај глас, који све већма расте.

Охрабрен тим великим успехом, Караџић продужује срећно започети посао и не напушта га кроза цео свој живот. Он стално прикупља народне песме, бележи их сам лично, добија их од својих пријатеља и скупљача. Од 1823 до 1824 изилази у Лајпцигу друго издање његових песама, овога пута у 4 књиге. Уз прву књигу тог другог издања Караџић је бадио општи поглед на српску поезију, поделивши народне песме на женске и мушке, управо на лирске и епске, дајући у исти мах корисне податке о начину певања народних песама и о савременом стању српске народне поезије. Песме се читају и у књижевном свету и у простом народу, и указује се потреба и за треће издање. Оно је, знатно проширено, изишло у 6 књига, од 1841 до 1866. За собом је оставио материјал, који је употребљен у последњем, IV, издању српских народних песама, које је почело изилазити 1891.

Скупљач народних
приповедака и
пословица.

У току свога плоднога живота Вук Караџић је стално проширивао круг свога рада. Од скупљања народних умотворина у стиху природно је прешао на скупљање народних умотворина у прози, приповедака и пословица.

По савету Јакова Грима, који је са својим братом раније скупљао народне приповетке немачке, он је прикупио и 1821 штампао „Народне српске приповијетке“. У тој збирци било је 12 дужих и краћих приповедака и анегдота, којима је додао и нешто народних загонетака. Народне приповетке је поделио на женске, фантастичне садржине, гатке.

и на мушке, реалније садржине. Друго издање, знатно проширено и посвећено „славном Нијемцу Јакову Гриму“, изишло је 1853. Ту збирку превела је на немачки Карадићева кћи Вилхелмина, и немачки превод, са нарочитим предговором, изишао је 1854. Треће, умножено издање изишло је 1870, а четврто 1897.

У скупљању народних пословица Карадић је имао претходника у новој српској књижевности: Јована Мушкатировића у XVIII веку, и у почетку XIX века два мање позната писца. Али то су били непотпуни послови, и први је Карадић тај посао почео озбиљно радити. Он је народне пословице почео скупљати још 1816, и када их је у довољном броју прикупио, користивши се и збирком Мушкатировићевом, издао је 1836 „Народне српске пословице и друге различне, као оне у обичај узете рјечи.“ Пословице је азбучно уредио, и где је било потребно објаснио их анегдотама које су за њих биле везане. Као и друге своје књиге, тако је он и ову збирку пословице стално попуњавао, и 1849 дао је ново, умножено издање.

Описивач народних обичаја.

Српски писци XVIII века, са својим рационалистичким погледима и једним космополитским идеалом опште-човечанске просвете, нису марили за народне обичаје и предања, за „старе, плесњиве и зарђате обичаје“, како је писао Доситеј Обрадовић. Вук Карадић, сасвим у супротним, романтичарским идејама, има о народним обичајима потпуно другаче мишљење. Они су за њега „жива старина“, оно што одликује један народ, што обележава његову оригиналност. Он осуђује

Доситеја Обрадовића и славонског просветитељског писца Матију Рељковића што су „лудовали“ нападајући на народне обичаје, и тврди: „код сваког су народа најсветије ове три ствари: Закон, језик и обичаји; тим се народи један с другим рођакају, и један од другог разликују. Како народ изгуби те три светиње, он изгуби и своје име.“

Схватајући тако народне обичаје, он их врло рано почиње прикупљати. У његовом „Српском Рјечнику“ из 1818, поред знатног броја речи има краћих и дужих описа народних обичаја и веровања. 1849 штампао је Караџић „Ковчежић за историју, језики обичаје Срба сва три закона.“ Он је стално прикупљао грађу за спис целокупног народног живота. После његове смрти остао је рукопис „Живот и обичаји народа српскога,“ штампан 1867. То његово несвршено дело, које је обухватало сав спољни и унутрашњи живот народни, имало је да за српски фолклор буде оно што је за српску лексикологију био „Српски Рјечник.“ Иако недовршена, ова књига садржи драгоцен материјал, којим су се обилно користили познији испитивачи народнога живота.

Рад на језику и
правопису.

Караџић тврди да је још 1810 у Београду сматран за „зналца српскога језика“, и да је у Брзој Паланци обраћао пажњу на народни говор и бележио што му се „учинило да треба знати“. Извесно је да је он, рођен у једном крају где се чисто говори, а не прошавши кроз школе где се на рђавом српском предавало, у то доба врло добро знао српски.

Али његово озбиљно бављење питањима језика и правописа почиње од како се упознао са Копи-

таром. То је било доба када се западни научни свет одушевљено бацио на упоредно изучавање индо-европских језика. Копитар, написавши граматику народног словеначког језика, заинтересовао се за српски народни језик, доказивао „неопходност нове српске граматике“ и очекивао човека међу Србима „који ће и старом, мртвом, црквеном језику, и новом, живом, народном, зајемчити њихова узајамна права.“ Нашавши таквога човека у Вуку Караџићу, одмеривши његову праву вредност, он је 1814 писао једном своме пријатељу Словенцу: „Срби ће вас све оставити за собом. Овде је сад неки Вук који прекрасно пише српски.“ И он узима Караџића у своју школу. Без школа и школских предрасуда, од природе бистар и проницљив, Караџић лако и брзо улази у Копитареве идеје. У то доба се у словенским књижевностима осећао покрет за народни језик и за удешавање правописа према гласовној природи језика. Копитар се код Словенаца борио за народни језик и за упрошћавање правописа, и упутио је Вука Караџића да у истом правцу ради у српској књижевности.

Још од 1814 Караџић истиче „матерњи језик“ као „најдрагоценије благо,“ жали се на неред који влада у српској граматици, и тражи један речник српског народног језика. Али он још није сасвим начисто са самим собом. Не само у његовој првој књизи но и у приватним писмима из тога доба има знатан број руско-словенских речи, и у његовом правопису још има непотребних слова из црквене азбуке. Копитар га стално од тога одвраћа и гони га да пише чистим народним језиком. 1814 убедио га је о потреби да начини граматику српског на-

родног језика, и 1814 изишла је Караџићева „Писменица сербскога језика по говору простога народа написана.“ Али он још није био спреман за овакав посао. Он је ову граматику написао по угледу на „славјано-сербску“ граматику Аврама Мразовића из XVIII века, преневши у старе граматичарске калупе живи народни говор. Али, и ако несавршена, „Писменица“ је имала велики значај. То је била прва граматика живог, народног језика. У њој је први пут било проведено начело: „пиши као што говориш, а читај као што је написано.“

Што сетиче правописа, Караџић се држао правца који је Сава Мркаљ 1810 обележио у својој малој, али важној књизи „Сало дебелог ера, либо азбуко-претрес.“ Мркаљ је, поред непотребних слова из црквене азбуке, избацио и њ, а место њ, ю, я писао је, иу, ја, и тражио нарочита слова за гласове: ђ, љ, њ, њ. Караџић је примио ту његову реформу, избацио још њ, и увео дь, нь, ть за ђ, њ и њ. И та прва његова азбука место 46 слова из словенске азбуке имала је 29 слова: а, б, в, г, д, дь (за ђ), е, ж, з, и, ї (за ј), к, л, љ, м, н, њ, о, п, р, с, т, њ, у, ф, х, ц, ч, ш. Њ је писао са њ, л са љ, ђ са дь, њ је увео из старих српских књига, слово ђ примио је 1818 од Лукијана Мушицког; од 1818 место ї узима ј, и уноси ц; словима ф и х служиће се сам тек доцније. Тако је он 1814 почео, а 1836 сасвим довршио своју реформу правописа, створио правопис који данас влада у српској књижевности.

Копитар је одушевљено дочекао Караџићеву граматику, али му је ипак учинио извесне примедбе. Караџић се користио тим примедбама, и уз „Српски Рјечник“ дао нову, пунију, поправљену, далеко

бољу српску граматику, коју је 1824 Јаков Грим превео на немачки. 1827, у свом алманаху „Даници“, Караџић је дао „Први српски буквар“, први буквар народнога језика.

„Српски Рјечник.“ Поступно и доследно, Караџић је прешао на писање речника народнога језика. И пре њега, у XVII и XVIII веку, неколико писаца из крајева католичкога дела нашега народа, написали су неколико речника народнога језика. Али штампани латиницом, ти речници су врло мало били познати код православних Срба, који су у току XVIII века узели руско-словенски за књижевни језик. Копитар је уверио Караџића да он треба да напише један такав речник, и од 1815 Караџић се дао на посао и на листићима бележио све речи које су му биле познате. Када је прикупио обилну грађу, он, од 1816, с Копитаровом помоћу, почиње писање речника. Копитар му је долазио свако вече, и дубоко у ноћ Караџић је читао речи, тумачио их, а Копитар преводио на немачки и латински. Како је дело испало велико, а штампа била скупа, „Српски Рјечник“ је изишао тек 1818.

То је био врло велики и важан посао. Преко 26.000 народних речи су забележене, акцентоване, истумачене латински и немачки, често пропраћене драгоценим историјским и етнографским објашњењима. Књига је наишла на негодовање код присталица старога књижевнога језика, који су нарочито устајали против унетих непристојних речи. Напади нису Караџића збунили, он је наставио скупљање нових речи, из све ширих крајева српских.

1852 дао је и друго издање „Српског Рјечника,“ у коме је било преко 47.000 речи. Но и то издање није сматрао за дефинитивно, но је скупљао нову грађу. После смрти оставио је још изванредан број скупљених речи, и, попуњено том новом грађом, изишло је 1898 треће издање „Српског Рјечника.“

Борба за народни
језик и нови
правопис.

Караџић није био кабинетски човек и научни теоретичар, но практичан радник, који је хтео непосредну и пуну примену својих идеја. Да би сазидао нову зграду, он је морао рушити стару. И од 1815 он почиње одлучну борбу противу присталица старог књижевног језика и правописа, коју ће водити неких четрдесет година, до крајње победе. Сваком приликом он је указивао на анархију која влада у језику српских писаца, од којих су неки више мање доследно писали руско-словенски, неки покушавали, али нису знали да пишу народним језиком, док је већина писала једном недоследном и шареном мешавином између црквеног и народног језика. „Што не знаш српски, метни словенски; што не знаш словенски, метни српски; а што не знаш ни словенски ни српски, метни како ти драго, што ти на ум падне.“

Караџић одлучно устаје противу тога. Он доказује да је црквено-словенски којим се код Срба служило у ствари руско-словенски, а не стари српско-словенски. Као језик Цркве, он може да остане у Цркви, као што је у Западној Европи латински језик остао црквени језик, док су се народни језици развили у самосталне књижевне језике. И што су већ учинили Французи, Талијани,

Немци, па и Руси, треба да учине и Срби. Они за језик своје књижевности треба да усвоје „чисти и непокварени говор народа српског“, и то онај који се говори у Западној Србији, Босни и Херцеговини.

Те просте идеје у оно доба су изгледале превратне, и против Караџића се подигла читава бура. На њега су у првом реду устали црквени људи, који су црквено-словенски језик сматрали за „котву православија,“ „свештени, свети језик.“ Напуштати тај језик било је у њиховим очима одступати од православља и словенства. Они су се сећали покушаја католичке цркве и аустријских државних власти на крају XVIII века, који су трајали још и у почетку XIX века, да се Србима наметне латинска азбука, и у Караџићевој реформи правописа, избацавању приличног броја црквених слова и увлачењу слова *j* из латинице, они су гледали почетак покатоличавања. Затим, српски црквени људи са неповерењем гледали су на Караџића и због његових личних веза са Копитаром, који је био ревностан католик и велики Аустријанац, и који је мислио да на супрот православном руском словенству треба ставити католичко аустријско словенство. И због тога је Караџић осумњичен да се ставио у службу католичке пропаганде.

На исте такве противнике Караџић је наишао и у књижевним и образованим круговима српским. Он је у главном напао на учене људе и писце, доказивао им да не умеју да пишу, и упућивао их да уче „језик орача и копача.“ Писци, поносити својим школским образовањем и књижевним заслугама, нашли су се увређени тим лекцијама једног

нешколованог, у књижевности новог човека, који им је говорио са висине и упућивао да се уче како треба писати код простог света у „турским провинцијама“. Затим, књижевна традиција у то доба код Срба је била прилично јака, руско-словенски језик био је у цркви, у школи, у књижевности неких осамдесет година, и образовани људи нису хтели напуштати тај већ утврђени језик, а примати народни, који им је изгледао прост, неразвијен, немогућ за књигу.

Против тих идеја и против тих људи Караџић води борбу целог живота, али нарочито у два маха, од 1815 до 1821 и око 1840. У тој последњој борби сукобио се са главним својим противником Јованом Хаџићем. Хаџић је 1838, у књижици „Ситнице езикословне“ осуђивао брз, непромишљен рад на реформи језика и правописа, и тражио да та спорна питања реши један скуп стручних и позваних људи. Караџић је 1839 дао „Одговор на ситнице језикословне“, где је свога противника упутио да сам прво научи српски. Борба се распирала, Хаџић је написао три „Утука“, на које је Караџић оштро одговарао, док се није прешло у груба лична вређања. Али победа је најзад остала на страни Вука Караџића.

Примену својих идеја Караџић је дао у свом преводу „Новог Завјета“. Тај посао свршио је он још 1819, у Русији, али га Руси због народног језика нису хтели штампати, но су га дали на поправку Атанасију Стојковићу, који га је, покваривши језик, штампао 1824 и 1834. Караџић је од свога превода штампао 1824 један „Оглед“. Тек 1847 штампао га је у целини. Не знајући ни грчки

ни латински, он је, уз помоћ Копитарову, преводио са старих словенских превода, обраћајући мање пажње на тачност превода, а више на чистоту језика. Како је превод изишао без црквене цензуре, српске црквене власти су протестовале, и Караџић је још једном осумњичен као туђинско оруђе. Превод „Новога Завјета“ у погледу језика је мајсторски посао, образац књижевног језика српског. Али Караџић, на примени, није могао да остане онако одсечно противан употреби руских и црквено-словенских речи, но је и сам унео знатан број, давши им тако право грађанства у српском језику. Поред тога, превод је у јужном наречју, за које је он у то доба тражио да постане књижевно наречје српско.

Крајем четрдесетих година пристигао је нови нараштај, на који је Караџић толико полагао, млади „Вуковци“, међу којима су у првом реду били Ђуро Даничић и Бранко Радичевић. 1850 Вук Караџић, Фрањо Миклошић, Ђуро Даничић, Иван Кукуљевић Сакцински, Иван Мажуранић, Димитрије Деметар и још некоји, закључили су један „књижевни договор“. Пошав са гледишта да „један народ треба једну књижевност да има“, они су се сагласили да херцеговачко наречје треба да постане књижевни језик Срба и Хрвата, и оставили су Караџићу, који је извојевао победу тога језика, да му изради правила. Тако је његова дуга и тешка борба крунисана пуном победом: језик којим је он писао постао је књижевни језик не само Срба но и Хрвата, целокупног народа нашег, обе књижевности наше.

Остали рад.

У свом раду на језику Караџић се није задовољио само граматиком, речником и полемикама. Он је осећао своје недовољно знање, и трудио се да што боље уђе у питање словенских језика и у историју српског језика. Он је, 1822, први дао огледе бугарске граматике, са примерима бугарског народног језика. Улазио је, поред тога, у ближа граматичка изучавања српскога језика, писао о односима старог и новог српског језика, 1857 издао „Примјере српско-славенског језика“.

Имајући велику радну снагу и ретку вредноћу, Караџић се огледао на више разних поља. Он се бавио и народном историјом, и био један од најранијих и најобавештенијих историчара нове Србије. Он је својим очима гледао велику националну борбу од 1804 до 1813, и спремао се да пише историју тога доба. Од тога намераваога великог посла изишли су само одломци: неколико добрих биографија људи из Устанка, и већа монографија „Правителствујућий Совѣтъ сербскій за времена Карађорђејева, или отимање ондашњијех великаша око власти“ (1860). Поред тога, он је написао и прву биографију кнеза Милоша: „Милош Обреновић, князь Сербіи“ (1828). Знаменити немачки историчар Леополд Ранке по његовим податцима и причању написао је своје дело „Die serbische Revolution“ (1829), за које је велики немачки историчар Нибур рекао да је најбоље историјско дело на немачком језику.

Поред тога, Вук Караџић је за све време по немачким листовима писао о српским стварима, за низ година био „главни референт на Западу за

српске ствари“. На немачком језику остале су од њега две расправе: „Montenegro und die Montenegriner“ (1837) и „Die Christen in Bosnien“ (1853).

Општи поглед.

Вук Караџић је једна од најоригиналнијих и најјачих личности целе српске књижевности. Самоук, без школских и књижевних традиција, самосталан и борбен дух, он напушта стазе којима се дотле ишло и започиње један нов покрет, који би се могао назвати књижевном револуцијом. У борби, свестан своје снаге и вредности, показује ретку снагу, храброст и истрајност. За неких четрдесет година он ће се борити са црквеним и књижевним људима, увек полемичар првога реда, борбен, насртљив, неукротив, по потреби суров, увек дубоко убеђен да истина мора победити. Само човек такве снаге и толике вере могао је однети једну од најтежих и највећих победа у српској књижевности.

Караџић је имао великих личних способности, био један од најдаровитијих људи који су постојали у српском народу. Он је припадао оном јаком нараштају који је у почетку XIX века створио данашњу Србију, нараштају из чијих сељачких радова изишли су војсковође и државници првога реда. Он је имао ону природну бистрину и оптроумље србијанскога сељака, ретку способност да брзо схвати и прими, и да после самостално и доследно изводи закључке. Копитар га је одмах назвао „најбољом главом“ међу Србима, и када је видео како је овај човек који је само основну школу свршио брзо ушао у науку о језику, назвао га је без уштезања „граматичарским генијем“. У свакој прилици,

Караџић ће показивати јаку памет, општар критички дух, велику духовну енергију, због чега ће га Мушицки назвати „бодрим“ и „крилатим Вуком“.

Рад Вука Караџића је огроман. Он је најраднији и најплоднији српски писац. За пола века неуморне и непрекидне делатности он је извео неколико великих послова, од којих би сваки за се био довољан за цео век једног обичног човека. Он Србима и Хрватима даје један књижевни језик, учинивши тиме више но ико за духовно јединство народно. Он прикупља српске народне песме, и упознаје западни свет са њима. Он описује живот српског народа у свима облицима и у свима крајевима. Он ствара нов правопис српски, потпуно прилагођен гласовној природи српскога језика. Он је први историчар обновљене Србије.

Највећи део његова посла то је скупљање народних умотворина и борба за народни језик. Док су други били пуни презирања за „слепачке и говедарске песме“, он је први међу Србима почео систематски скупљати народну поезију. У тај посао не само да је унео своју велику радну снагу и истрајност, но извесно урођено разумевање посла, готово књижеван укус. Његове збирке песама не само да су најраније и највеће, но у исти мах и најбоље, јер од сакупљеног материјала он је штампао само оно што је најбоље. Тај скупљачки посао он је радио боље но ико у целом Словенству, и његове збирке заузимају прво место у свима словенским књижевностима. Те збирке имале су велику књижевну и научну вредност у опште, али за Србе, — зато што нису биле само простонародне, пучке, но и општенародне, националне,

— имале су и националну вредност. Прикупљајући народне умотворине и описујући народни живот у свима крајевима српским, без обзира на верску и политичку подвојеност, он је Србима дао појам да су једна велика душевна целина, и тиме силно допринео стварању једног општег националног осећања српског. Епско опевање народне прошлости, величање старе славе, јако је утицало на ојачање народне свести у српском народу. Његове збирке постале су опште народно благо, и нарочито јако утицале у крајевима српским на периферији, где је народна снага била опала и извор народне поезије пресушио. У Европи су те збирке побудиле велики интерес и симпатије за српски народ. И тим прикупљањем народних песама и описивањем народнога живота, истицањем народне чистоте и особености, Вук Караџић је постао главни творац српскога национализма у XIX веку.

У питању језика и правописа његов рад био је пресудан. Он је једном за свагда сузбио руско-словенски језик из српске књижевности, и извојевао победу народном језику. Он није потпуно успео у оном што је у први мах замишљао, да народни језик, без икаквих позајмица из старога језика и без икаквих страних утицаја, постане књижевни језик, није успео ни да јужно наречје потисне сва друга наречја, — али је успео да тај народни језик погне на висину књижевног језика за Србе и Хрвате. Он даје прву граматику и први речник живог језика српског, постаје „законодавац српског књижевног језика“. Идући логично за писцима XVIII века, који су напустили црквену азбуку и прихватили грађанску азбуку, онакву какву је Петар Ве-

лики створио, он ствара нови правопис, најупрошћенији и најразумнији правопис који данас постоји.

На књижевном пољу он такође има заслуга, али више посредних. Он је положио основе српском књижевном језику, и својим радовима, писаним врло чистим, јасним, крепким стилем, показао је како треба добро српски писати. Он се успешно борио противу класицизма и школске књижевности, и тражио књижевност на народном основу и блиску народу. Његово схватање народа и народне поезије примили су доцнији романтичари, развијали његове идеје, разрађивали мотиве које су у његовим збиркама народних песама налазили. Он је био духовни отац српскога романтизма, и нараштај од шездесетих година, који га је славио као неког светитеља, са доста разлога назван је „Вукова Омладина“.

Вук Караџић је један од оних који су највише створили у српском народу и књижевности. Он и Доситеј Обрадовић су главни писци нове српске књижевности. Оно што је Доситеј Обрадовић био крајем XVIII века, то је Караџић био у половини XIX века: књижевни реформатор и национални творац.

Бранко Радичевић.

Живот.

Његов отац, Теодор Радичевић, ба- вио се књижевношћу, и на српски превео Шилерова „Вилхелма Тела.“ Теодоров син Алексије, које је доцније своје календарско име посрбио у Бранко, родио се у Броду, у Сла-

вонији, 15 марта 1824. Отац као царински чиновник, мењао је место службовања, и цела породица често се селила. Од 1828 породица је у Земуну, где Бранко учи српску, а затим немачку основну школу; од 1835 он је у карловачкој гимназији, у Темишвару је од 1841, где 1843 довршује гимназију. 1843 одлази у Беч да учи права. У Бечу се упознаје са Караџићем, који је био од пресудног утицаја на његов књижевни развитак. Нешто бурни ђачки живот који му је пореметио здравље, нешто новчана оскудица, не дадоше му да доврши права. Године Буне, 1848 и 1849, провео је у завичају, нарочито у Земуну. У Беч се вратио 1850, и отпочео учити медицине. Али болест га је била ухватила, и он умре 18 јуна 1853 у бечкој болници.

Као ђак у карловачкој гимназији Радичевић је отпочео певати на немачком језику. У кући свога оца он је много читао српске и немачке писце, и од 1843 почео писати и српске стихове. Развијајући се врло брзо, он је брзо дао најбоље своје ствари, и исто тако брзо ућутао и нестало. Његово певање захвата доба од 1843 до 1850. За живота штампао је две збирке стихова, прву књигу „Песама“ у Бечу 1847, и другу, 1851 у Бечу. Отац му је, 1862, издао и трећу збирку.

Лирика.

Бранко Радичевић је прихватио оно што је Вук Караџић саветовао српским писцима: да треба бити народан, служити се народним мотивима, певати у духу народне поезије, на чисто народном језику. Али његова поезија одликовала се од раније српске поезије не само надахнућем из народне поезије и чистим народним јези-

ком, но и личној садржини и лирским тоном. Док су се стари „објективни“ и дидактични песници чували личних излива, и заустављали се на општим моралним и патриотским темама, били књишки ладни, старачки мудри, укочено правилни, високопарно свечани, — Бранко Радичевић, са смелошћу врло младога човека, прекида са том старом списатељском традицијом. Он пева своја лична осећања и своје личне доживљаје, своју несташну, каткад и разуздану младост, своје уживање живота, као пркосећи старцима и мудрицама, бунећи се против свега старог и у животу и у књижевности. И тек са Бранком Радичевићем дошла је младост у српску поезију. Он је тако постао први чисто лирски песник српски, „песник срца и младости.“ Сву своју поезију сам је обележио када је своје песме назвао: „чеда мила моје крвце вреле.“ „Ђачки растањак“, највећа и најпознатија његова песма, која садржи сва његова осећања и све његове идеје, најкарактеристичнија је по то његово младалачко певање.

У тој поезији једног врло младог човека љубав је морала играти главну улогу. И он не пева ону књишку, општу и сентименталну љубав, какву су певали песници пре њега, но своју љубав, непосредно, страсно, чулно, падајући често у грубости и раскалашности. Он у опште има више осећања и осећаја но идеја, његови утисци су доста обични, али све то има младалачке снаге и чар непосредности. У неколико родољубивих песама он показује исто тако јако и искрено национално осећање. Поред чисто љубавних песама он има песама у ко-

јима пева предосећање смрти, сету младости која вене, и те дубоке, продирне меланхоличне песме најбоље су што је он написао.

Као и у погледу садржине тако и у погледу форме, поезија Бранка Радичевића означава једну велику новину. Он је добро проучио народну поезију, добро научио српски језик у „Српском Рјечнику“, и пише чистијим и бољим српским језиком но и један српски песник његова доба. Из народне поезије узима фигуре и стилске украсе, исто тако и јасан, природан и непосредан начин изражавања. Његови стихови су лаки, свежи, мелодични, најбољи стихови тога доба, који су послужили као узор доцнијим песницима српским, све до појаве Војислава Илића.

Епска поезија.

Главни рад Бранка Радичевића био је у лирској поезији, у лакој љубавној лирици, која је одговарала његовој правој природи. Ту се он одликовао и дао што је најбоље могао дати. Али у доба када је он певао, еп се јако ценио и на њему се много радило. Као други песници четрдесетих година тако се и оно гледао у епској поезији. Он је тако, нарочито под утицајем Бајрона, написао, у кратком размаку времена, неколико епских песама: „Гојко“ (1848), „Освета“, „Стојан“, „Утопљеница“, „Урош“, „Хајдуков гроб“ (1849). У том покушају он није успео, као ни други песници српски, у осталом. Еп није одговарао његовој природи, и он који је писао тако лаке и свеже лирске песме, давао је троме, развучене, безбојне епске покушаје.

Општи поглед.

Бранко Радичевић је био превратник у српској књижевности, и као такав наишао је на врло различит пријем. Новином мотива и идеја, чисто личним тоном, безобзирном искреношћу, новом версификацијом, нарочито нападима на противнике Вука Караџића у сатиричној алегорији „Пут“, — он је изазвао незадовољство код старијих. Из истих тих разлога, он је са великим симпатијама дочекан код младих, код оних који су се почели окупљати око Вука Караџића, код „јотиста“ и „вуковаца“. Тада је његов друг Ђуро Даничић, наглашавајући нарочито да му је језик „као суза чист“, прогласио да до сада „ниједан Србин није тако певао.“ Али тек шездесетих година, када је романтизам потпуно завладао, његова поезија стиче велики глас. Он се сматра као оснивач нове поезије српске, постаје узор модерних песника српских. Од 1860 до 1885 он је десетак пута издаван; пренос његових костију из Беча на Стражилово 1883 био је једна велика народна свечаност; два књижевна часописа Срба у Угарској носе по њему име: „Стражилово“ и „Бранково Коло“; 1893 прослављена је педесетогодишњица постанка „Ђачкога Растанка“ као један од најважнијих датума у српској књижевности. У један мах он се сматрао не само као велики но као највећи песник српски.

Данас се тако више не мисли. Пре свега, он је радио врло кратко време, свега седам-осам година, умро онда када је духовно сазрео и када је тек требао давати озбиљна и трајна дела. Затим, он је био потпао под сувише јак утицај Вука Караџића, и, на штету своје особености и оригиналности, свео себе на подражаваоца народних песама, певао

да докаже „како се српски пева“. Као песник једне књижевне странке он је жртвовао своју особеност потребама једнога тренутка и интересима једног покрета. Из неких његових песама види се да је он имао и јаких осећања и виших песничких идеја. Он је сам осећао да није дао оно што је могао и хтео, певао да је „много хтео, много започео“, и сва његова поезија, по речима Светислава Вуловића, свела се на „један огроман и сјајан покушај“.

Али и за то кратко време, и ако притиснут утицајем Вука Караџића, он је много учинио. Смелошћу свога духа, бујношћу своје природе, независношћу и оригиналношћу свога великог песничког талента, он је учинио онај одлучан корак од старе, школске, објективне, ненародне поезије, ка правој лирској, субјективној и националној поезији. Он је први прави лиричар у српској књижевности, истински песник који сјајно започиње романтичну школу, тако богату песничким талентима.

Богобој Атанацковић.

Друг и пријатељ Бранка Радичевића, Богобој Атанацковић је у приповетци радио оно што је Радичевић радио у поезији: започињао романтички правац.

Тимотије Атанацковић, који се доцније назвао Богобој, рођен је у Баји, у Бачкој, 1826. Гимназију је свршио у Пешти, а права у Бечу. Живо је учествовао у првом омладинском покрету у Пешти, у Бечу се упознао са Караџићем и Даничићем, и ушао у њихове идеје, 1848 узео је учешћа у на-

родном покрету. У времену од 1848 до 1850 путовао је по Западној Европи. Од 1852 био је адвокат у Баји, где је и умро 1858.

У књижевности се јавио 1844, slabим стиховима и исто тако slabим сентименталним и романтичним новелама, преведеним и оригиналним. Како у то доба није било приповедача у српској књижевности, његове новеле радо су читане, и он их је 1845 и 1846 штампао у две књиге „Дарка Српкињи“. У основу једна женска природа, он је сву своју урођену сентименталност унео у све своје приповетке. У тим делима наивне романтике карактеристично је што су личности често из садашњице и носе српска имена.

1848 година чини прекид у Атанацковићевом животу и раду. Он је путовао, читао и духовно се развио, и његова дела писана после 1848 знатно су боља и стварнија. Његови путописи, управо писма са путовања по Европи, далеко заостају за путничким писмима Љубомира П. Ненадовића из истога доба. Али његова већа новела „Буњевка“ и роман „Два Идола“ (1851—1852) означавају знатан напредак. Он улази у савремени живот, слика српско друштво из 1848. Ту још има много романтике, много старинске „чувствителности“, много лирских исповести, много наивног бајронизма, — али ту се сликају прилике из савременог живота српског, савремени људи, народни обичаји, чак има и извесних способности за реалистичко описивање. Српски патриотизам и нежност према женама, жеља да се српска жена национално васпита, одликују и ова и друга дела Богобоја Атанацковића.

Као убеђен Вуковац, он је био доцније прецењен, и „Два Идола“ су за дуго сматрана за најбољи српски роман. У ствари, Атанацковић је писац без оригиналности и без књижевне снаге. Наиван и невешт подражавалац, он се књижевно васпитао код мађарских и немачких романтичарских писаца трећег реда. Он стално идеализује и поетизује, радња му је необјашњива, личности претеране како у добру тако у злу, стил извештачен и лажно поетски. Његова вредност је релативна и историјска: он означава напредак према ранијим покушајима у приповетци. Од витешке и средњовековне романтичне приповетке, он прилази романтичној и сентименталној приповетци из „свакидашњег живота“, и даје прве и невеште огледе савременог романа српског.

Јоксим Новић-Оточанин.

Романтичарска идеја: да треба певати као што народ пева, све више је завлађивала у српској књижевности. У том правцу раде нарочито три песника: Јоксим Новић-Оточанин, Јован Сундечић и Јован Илић.

Јоксим Новић, рођен у војничкој племићској породици, 1807, у Заложници, у Лици, имао је буран живот. Још као студент филозофије у Немачкој, он је сав ушао у романтичарске идеје, одметнуо се од света, отумарао на Балкан, хајдуковао по Босни и Херцеговини, лутао међу Црногорцима и Арнаутима, пред 1848 појавио се опет у завичају, узео учешћа у Буни, и до краја живота 1868 живео у Новом Саду.

Он је заронио у народни живот, стекао душу човека из народа, и почео певати сасвим у народном духу. Прво његово дело то је „Лазарица“ (1847), популаран спев испеван сасвим у духу и размеру народних песама, са чистим народним језиком. Дело је имало врло великог успеха, и 1860 доживело је и друго издање. Охрабрен тим успехом, рукујући врло лако народним стихом, Новић је дао цео низ спегова у којима је опевао српску прошлост, нарочито устанак у Србији, па чак и сувремене догађаје, као на пример Кримски Рат. Сличне покушаје чинио је у прози, и у неколико приповедака описивао хајдучки живот и догађаје из прошлости.

Новић је једна од најромантичнијих личности српске књижевности, писац који је најдоследније покушао да изведе романтичну идеју: на основу народне поезије, у истом духу, радити и уметничку поезију. Он је у том правцу тако далеко ишао да је давао проста подражавања народних песама. Његова поезија стоји на среди између народне и уметничке поезије, али није довољно природна да би била народна, ни довољно лична и књижевна да би била уметничка. Из народне поезије изнео је чист језик и гладак стих, али и њену једноликост и опширност.

Јован Сундечић.

Исто такав неуспео покушај певања у народном духу учинио је и Јован Сундечић.

Рођен 1825 у Голињеву у Босни, он је као

дете пребегао у Далмацију. Свршио је задарску богословију, служио као православни свештеник у Истри и Далмацији. Неко време био је професор богословије у Задру. Од 1864 до 1874 био је на Цетињу, као Кнежев секретар. Добивши пензију, стално се настанио у Котору, где је и умро 1900.

Сундечић је био плодан песник, и од 1848 до смрти штампао је неколико књига лирских и епских стихова, од којих су најпознатије: „Срце“ (1850), „Цвѣће“ (1858), „Вршидба“ (1861), која је доживела три издања, „Крвава кошуља“ (1864), штампана ћирилицом и латиницом. Као песник он се није мењао. Целог живота остао је добар Словенин, добар Србин, убеђен присталица српско-хрватског народног јединства, добронамеран и поучан писац, — али без јачих мисли, без оригиналности, без талента, увек подједнако једнолик у свом подражавању народне поезије. Као и Новић он добро зна народни језик и лако подражава народну поезију. Али то су била само подражавања, која су се једино могла допадати у добу када се од песника у првом реду тражило да буде велики родољуб, када се мислило да нема веће поезије но што је народна, и када је чистота језика сматрана као прва књижевна врлина.

Јован Илић.

Једини од верних подражавалаца народне поезије који је дао дела трајне уметничке вредности био је Јован Илић.

Рођен у Београду, 1824, он је учио Лицеј у

Београду и филозофију у Бечу. 1848 борио се у редовима србијанских добровољаца противу Мађара. Затим је служио као гимназијски професор у Шапцу, Неготину и Београду. 1858 био је један од вођа младих либерала и секретар Светоандрејске Народне Скупштине. Потом, био је члан Великог Суда, 1869, кратко време, министар правде; 1873 постао је државни саветник, а 1882 отишао у пензију. Умро је у Београду 1901.

У јавном и књижевном животу Јован Илић припада првом омладинском нараштају, оном који се огледао пред 1848. Он је почео певати још 1843, и први његови стихови су по старој школи, полукласични, поучни, објективни, писани под очевидним утицајем Сима Милутиновића. Прва његова збирка стихова, „Песме“ (1854), носи обележје ладне, безличне и укочене поезије четрдесетих година.

Од педесетих година јавља се преокрет у његовом певању. Он се ослобађа ранијих утицаја, и сав се подаје утицају народне поезије. Дубоко националац, сиров Србијанац старога кова, какав ће остати целога живота, он потпуно улази у романтичке идеје Вука Караџића, трудећи се да постане и остане што више народски човек и да пева као што народ пева. Он одиста улази у душу народнога певача, и пева толико у духу народне поезије да некоје од његових песама, које су ушле у народ, тешко је разликовати од народних. Он је нарочито осетио и знао пренети лирику босанских седалинских песама. Под утицајем тих песама, а и под утицајем немачких песника ориенталиста, он је у своје певање унео врло много Истока, источњачких мотива и украса, турско-српски речник, не-

када целе турске строфе. У збирци „Дахире“ (1891) има тих турско-српских песама, које су постале узор целој једној групи босанско-херцеговачких песника.

И Јован Илић огледао се на епској поезији. По једној поетској народној легенди, на коју је српским песницима указао Вук Караџић, он је написао романтичко-идилички спев „Пастири“ (1868), најбољи спев романтичког доба, један од ретких добрих епских спева цела српске књижевности. Стихови су слабији но у његовим лирским песамама, али има лепих песничких места, свежих описа, неусиљене простоте, и народнога духа.

Јован Илић, и ако не иде међу писце првога реда, заузима лепо место у историји српскога романтизма. Он је једини међу романтичарима који је успео у подражавањима народних песама, и песник који је дао најбољу источњачку поезију у српској књижевности.

Змај-Јован Јовановић.

Најплоднији, најобимнији и најпопуларнији песник српскога романтизма био је Јован Јовановић, доцније названи Змај.

Живот.

Рођен 24 новембра 1833 у Новом Саду, Јовановић је учио гимназију у Халашу и Пожуну, права у Пешти, Прагу и Бечу. Као свршен правник буде 1861 изабран за градског подбележника у Новом Саду. 1863 отиде у Пешту за надзорника задужбине Текелијанум, и упише се на медицину. Уређујући у исти мах

књижевни лист „Јавор“ и сатирички лист „Змај“ (1864—1871), по коме је и име добио, он сврши медицину. Као лекар почео је радити у Новом Саду. Затим, био је лекар у разним местима, у Панчеву, Карловцима, Футогу, Каменици, Бечу, Београду, Загребу. За све то време неуморно је радио на књижевности, уређујући разне листове, сатирички лист „Жижу“ (1871—1873), „Илустровану Ратну Кронику“ (1877—1878); 1878 кренуо је сатирички лист „Стармали“, коме је био душа до 1890. 1880 отпочео је издавати дечји лист „Невен“, који је одржавао до саме смрти. Последње године живота провео је у Каменици, у Срему. Ту је и умро, 3 јуна 1904.

Дела.

Када се Јовановић јавио у књижевности, 1849, српска поезија је била у тешкој кризи. Стара објективна поезија изумирала је у својој немоћи, ништа ново се није јављало, и оскудица песника била је тако велика да је Љубомир Пенатовић проглашавао Ђорђа Малетића за највећег живог песника српског. Змај је својим глатким и лепим стиховима убрзо скренуо општу пажњу на себе, и већ почетком шездесетих година он заузима прво место у младој песничкој школи. Он непрекидно пева за више од пола века. Готово цео његов песнички рад је у стиху, сем неколико приповедака, од којих је најпознатија песничка легенда „Видосава Бранковић“, и популарног шаљивог комадића „Шарана“ (1864). Од оригиналних песама његових прво су изишли „Ђулићи“ (1864), потом „Све дојакошње песме Змај Јована Јовановића“ (1871). Скупљена његова дела,

„Певанија“, изишла су 1882. Доцнији његов песнички рад, „Друга Певанија“ изишла је у две књиге 1895—1896. Најзад, две књиге „Снохватица“ (1895 и 1900) и „Девесиље“ (1900).

Утицаји.

Као песник Змај Јован Јовановић се развијао под неколико различних утицаја. Као први узор послужили су му ђаци-песници око омладинске „Славјанке“ из 1847. Затим, његов узор постао је Бранко Радичевић, код кога се научио лакоћи израза, окретности стиха, младалачкој ведрини, нарочито љубави за народну поезију и чист народни језик. Народна поезија утиче на њега знатно, и у добром смислу; у старости, у збиркама „Снохватице“ и „Девесиље“, он је отишао у крајности, и био сувише ропски и формалан подражавалац народних песника.

Од страних песника на њега је највише утицао мађарски песник Александар Петефи. Змај је знао мађарски од детињства, учио се на мађарским школама, добро познавао и волео мађарску поезију, нарочито Петефија, песника родољубља, љубави и слободе. Од њега је превео цео један спев, „Витез Јован“ (1860), као и неколико других већих и мањих песама. Поред њега он преводи и друге мађарске песнике, Јована Арања („Толдију“ 1858, „Толдијину старост“ 1870, и, у стиху и прози, „Толдијину љубав“ (1896). затим „Отму Мурањ-града“ (1877). Од мађарског песника Имбра Мадача превео је „Човекову Трагедију“ (1890). Поред тих већих и бољих мађарских песника преводио је цео један низ мање познатих, и више но ико урадио је за познавање мађарске књижевности код Срба.

На њега тако утичу и немачки песници, нарочито такозвани „програмни песници“, слободњачки песници четрдесетих година. Хајне је један од његових узора, и он га радо подражава у љубавној лирици и епиграму. Од немачких песника на њега знатно утичу песници ориенталисти, нарочито Фридрих Боденштет. Поред њих он се загрејао за целу источњачку поезију, читао и преводио песнике арапске, персијске и турске. Тако су постале његове књиге источњачких стихова: „Источни Бисер“ (1861) и по Боденштету, „Песме Мирзе Схафија, (1871). То нису само врло добри преводи, често бољи од оригинала, но каткад и оригинални стихови у источњачком духу, које је могао да испева само даровит песник, полуисточњак који је био у стању да осети бојадисану и опојну поезију Истока.

Не по неком нарочитом укусу, но по случају, Змај је превео још неколико дела из страних књижевности: „Демона“ од Љермонтова (1863), „Еноха Ардена“ од енглеског песника Тенисона (1880), а у старости Гетеову „Ифигенију у Тауриди“ (1899—1900), „Хермана и Доротеју“, (што је остало нештампано), и трагедију румунске краљице Јелисавете (Кармен Силве) „Мајстор Маноле“ (1897).

Обим и природа
његове поезије.

Али Змај није био само гибак дух и даровит ђак овога или оног песника, једне или друге песничке школе. То је био јак песнички таленат, богата песничка душа. Велика песничка снага, развијен унутрашњи живот, стално песничко надахнуће, ретка плодност и лакоћа у раду, — то су особине које га нарочито одликују. Он је певао лакше и више но и један српски песник и пре и после њега.

Припадајући нараштају који је сав био у јавном раду, Змај је био песник народног рада, јаван песник, народни песник. За неких тридесет година он је у својим песмама изражавао све што се мислило и осећало у српском народу, и по његовим песмама може се најбоље разумети духовни живот српског народа од 1850 до 1900. И као што је опевао народни живот у свима правцима, сва осећања и све идеје свога времена, тако је опевао и живот људски у свима добима, целу скалу људских осећања. Као несрећан отац чија су деца рано помрла, као уман човек који је знао да сва будућност народна зависи од нових нараштаја, он је срдачно заволео сву српску децу, и за њих испевао велики број добрих песама. У тим дечјим песмама велике истине и благородна осећања казивана су у лепим стиховима, лако, разумљиво, са очинском нежношћу, и на њима се неколико српских нараштаја учило читању, љубави према народу и према свему што је добро и лепо.

Лиричар.

Змај је, поврх тога, био и чист лиричар, један од најбољих лиричара целокупне српске књижевности. Главни део његовог обилног песничког рада то су нежни „Ђулићи“ и дубоко болни „Ђулићи увеоци“. То су интимне, непосредне, дубоко искрене песме, у којима је певао оно што је у истини осетио и доживео, своју велику љубав и рану смрт жене коју је волео. Сви ти стихови не чине утисак литературе, но искрене исповести једног природног човека. То су час срдачни усклици животне радости, час угушени уздицаји и испрекидано јецање болом покошена

човека, и све то са толико човечанског, са толико топлоте, да није могуће читати их без узбуђења и не делећи силна осећања песникова.

Сатиричар.

Тај исти песник који је дао можда најчистије лирске песме целе српске књижевности, био је у исти мах и најбољи сатиричар српски. Бачванин родом, из српског краја где се шала увек волела, врло духовит човек, увек готов на досетку, каламбур и епиграм, Змај се из рана почео бавити сатиричном поезијом, и никад је није остављао, као уредник и главни сарадник неколико сатиричних листова. Али он није волео шалу ради своје забаве, но ради опште народне користи, и своју духовитост ставио је у службу народних идеала и својих политичких слободњачких начела. Смело, у крепким стиховима, у низу пригодних политичких и социјалних песама, он је изобличавао и жигосао све што је кочило народни напредак, однорођавање, подлост, назадњаштво. Он је тако дао најбоље политичке сатире српске, и њима за дуго време вршио врло јак моралан утицај на српско друштво.

Општи поглед.

Али Змај као песник није без преко-ра. Живот му није био лак и угодан, и он је могао певати само онда кад је угра-био времена од заморног лекарског и уредничког посла. Његово књижевно образовање није потпуно, он је радио брзо и немарно, и зато, поред великих лепота, у његовом песничком делу има много празнина, недостатака и грешака. Отуда код њега и површности, и услињавања, и банал-

них идеја и осећања, алкохоличарских излива, кафанских досетака, рђав вулгаран укус. Врло често код њега политичар, полемичар и новинар потискује уметника, и отуда код њега толико песама одвећ пригодних, дневних, локалних, у ствари стихованих новинарских чланака. Поред лепих и глатких има код њега и слабих, погрешних стихова, са недопуштеним „песничким слободама“ и грубим језичним грешкама.

Тако неједнак, Змај се одиста не може назвати великим песником. Он је певао сувише лако, сувише брзо и сувише много, често свакојако и свашта, и зато поред песама првога реда има врло слабих стихова, и зато он као песник далеко бољи изгледа у антологијама но у својој „Певанији“. Али поред свих тих својих мана, Змај је не само у своме добу но у целој српској књижевности један од најбољих и најзаслужнијих песника. Он је најобилнији, најобимнији и најсавршенији песник омладинског доба. Што се највише могло дати у доба када се тек утврђивала српска версификација и стварао песнички језик, он је дао. Жива природа, јак таленат, плодан дух, он је радио у свима правцима, трошио се без штедње, и за опште народно добро немилице расипао своју велику песничку снагу. Он је златну руду свога великог песничког талента расковао у ситан новац, и разбацао га по свом народу. На тај начин он није постао велики уметник, али је постао велики национални песник, који је продро у народ дубље но и један од српских песника, и који је више но ико од књижевних радника донео користи свом народу.

Ђура Јакшић.

Српски романтизам имао је два велика песника: Змаја и Јакшића. Змај је обилнији, шири, идејнији, али Јакшић има више особености, јачи је песнички темпераменат, више је романтичар. Док се Змај мењао и развијао са својим временом, Јакшић је остао стално исти, са свим добрим и рђавим странама једног рођеног романтичара, бујног песника личности и страсти.

Живот.

Јакшић је рођен у Српској Црњи, у Банату, 27 јула 1832, у свештеничкој породици. Свршивши три разреда гимназије, оставио је школу и почео учити сликарство. Почео је учити код једног сликара у Темишвару, али га прекиде Буна од 1848, у којој се тукао у редовима добровољаца. После Буне учио је сликарство у Пешти, Бечу и Минхену. Вративши се у домовину, живео је неко време од сликарства. 1856 пређе у Србију, и добије за привременог учитеља у селу Подгорцу, у округу тимочком. У том селу, и у оближњем селу Сумраковцу, служио је до 1858. Од 1858—1860 био је учитељ цртања у једној приватној девојачкој школи у Београду. 1861 продужио је сликарске студије у Бечу, али се 1862 врати у Нови Сад, потом понова у Србију. 1863 је учитељ цртања у крагујевачкој гимназији, 1865—1869 учитељ у селу Сабанти код Јагодине, у Рачи крагујевачкој и Пожаревцу. 1869 постављен је за учитеља цртања у јагодинској реалци. 1871 отпуштен је из државне службе, а 1872 постављен је за корек-

тора Државне Штампарије. На том месту остао је до смрти. Умро је у Београду 16 новембра 1878.

Лирски и епски
песник.

Читајући Петефија и Бајрона, другујући са Змајем који је јако утицао на њега, Јакшић је почео певати као ђак у Вечу још 1853. Педесетих и шездесетих година он је сталан сарадник готово свих српских часописа. 1863 изилази његова драма „Сеоба Србаља“, а 1868 „Јелисавета кнегиња црногорска“. Тек 1873 изишла је збирка његових стихова „Песме“, драма „Станоје Главаш“ 1878. Целокупна дела изишла су у два издања, 1882 и 1912.

И ако је Јакшић мало радио на лирици, он је у првом реду и изнад свега лиричар, и то романтички лиричар. Јака, страсна природа, бунтован дух, он је у својим стиховима изражавао себе, своје незадовољство са људима и са животом, и због тога је поређен са Бајроном. Он је песник јаке маште, великог надахнућа, плах и бујан, и у лирским песмама, врло особеним, тесно везаним за његов живот, он показује велику снагу и широку речитост. Јакшић се бавио још и епском и драмском поезијом и приповетком, али свуда је избијао његов лирски темпераменат, и сви ти други радови вреде по свом основном лирском надахнућу. Од њега је остало неколико епских песама („Братоубица“, „Невеста Пивљанина Баја“, „Барјактаровићи“, „Мученица“, „Причест“). То су у ствари романтичке приповетке, испеване у богатом и звучном стиху. У њима има романтике, мелодраме, реторике, али и топлоте и речитости.

Драматичар.

Јакшић је један од ређих романтичарских песника који су радили и на драми. Тај његов драмски рад није незнатан: на 6.000 лирских и епских стихова, он је испевао 12.000 драмских. Од њега су остале три драме: „Сеоба Србаља“, „Јелисавета“ и „Станоје Главаш“. Све те три драме су историјске, из прошлости српскога народа, али са мало историјске истине. Било да слика досељење Срба на Балкану у VII веку, било XV век у Зети, било Устанак у Србији у почетку XIX века, он под разним именом и у разном оделу износи једне исте романтичке личности, које имају иста романтичка осећања и говоре једним истим ораторским језиком. Сва та дела су драмски подједнако невешта, пуна претеривања сваке врсте, али „Јелисавета“ има извесних врлина, тако да се још и данас на позорници одржала. Са „Максимом Црнојевићем“ Лазе Костића то је најбољи драмски рад српског романтизма. Предмет је згодно изабран, радња има покрета и живота, стално је живописна и занимљива, стил је пун полета и речитости, стихови су јаки и леци, а лирска места иду у најбољу лирику романтичког доба. „Сеоба Србаља“ је писана у једноликом десетерцу народних песама, али „Јелисавета“ и „Станоје Главаш“ писани су у живом јамбу, који је у то време са успехом унесен у српску драму. Иначе, у сва три комада, Јакшић велики лиричар спасава Јакшића осредњег драматичара.

Приповедач.

Јакшић је не само један од највећих лиричара и најранијих драматичара, но и један од најплоднијих приповедача српских. У опште он је знатно више писао у прози

но у стиху, и од њега је остало на 40 мањих и већих, довршених и недовршених приповедака, од којих су неке схваћене и започете на широј романској подлози.

Његове приповетке писане су у једном истом лирском расположењу, и задахнуте су једним истим романтичарским духом. Оне се могу поделити на чисто романтичарске, у којима се идеализује прошлост и садашњост, и које су у ствари песме у прози, писане у слободном стиху. Затим, долазе приповетке у којима се слика сувременог живота, које имају извесну политичку или социјалну тенденцију, и где се осећа извештај реализма. Слика ли Средњи Век српски, или сувремене српске борбе и ратове за слободу, или село у Србији, он је увек романтичар и идеалист, људе и догађаје види у песничком заносу, ствара их вишим и лепшим но што су, приказује их не онаквим какви су били по како су њему, у његовом сталном песничком расположењу, изгледали. Али он је умео да слободним очима загледа у сувременог живота. Слободњак по својим политичким уверењима, слободољубив и правдољубив, раздражен бедом и гоњењима, он се око 1870 баца на политичку сатиру и социјалну приповетку. Он напада на бирократску стегу у Србији, на гушење слободе мисли и савести, на гажење малих и слабих. Најбоље његове приповетке то су оне које се дешавају на банатском селу, у добу око 1848. Јакшић воли свој завичај и притиснутог сељака, он има дубоко осећање националне слободе и социјалне правде, и са извесним социјалистичким духом приказује горак, јадан живот угњетеног сељака банатског.

И ако је Јакшић написао толико приповедака, ипак се не може узети као прави приповедач. Он је на приповетци радио само узгред, често ради личног или политичког разрачунавања, обично да би што зарадио. Сав тај приповедачки рад је ужурбан, несавршен, често испод његовог талента. Али у њему има племенитих намера, смелости мисли, модерног осећања социјалне правде, дубоке љубави према народу и пуку, и изнад свега високо песничко надахнуће и увек јак лиризам.

Општи поглед.

Лиризам и живописност то су две главне одлике Јакшића као писца. Његова топла и узбуђена поезија је непосредан израз његове снажне и немирне личности. Он је топлији и осећајнији но и један други песник српски, и у целој српској књижевности нема песника који је у толикој мери романтичар, сав у машти и у осећању. Пре но што је пропевао био је сликар, и целога живота бавио се сликарством. У сликарству је васпитао своје око, своју машту развио на делима великих сликара, и у поезију унео многе сликарске навике и особине. Као романтичарски сликари он не води толико рачуна о тачности нацрта, о правилности линија, о складу између појединих делова; за њега је главно непосредан израз, живост боје, контраст између светлости и сенке. Сва његова живописна и обојадисана поезија одаје сликара, и то сликара који је више колорист но цртач.

Поред боје, као и сви романтичари, он воли реч. Он има много природне и искрене речитости, али му никада није било довољно речи, и никада

му реч није изгледала довољно јака, звучна и живописна. Он воли лепе речи као што воли лепо цвеће, воли њихову боју и музику, оне га заносе и опијају. Он осећа и мисли речима. Његова речитост често чини снажан утисак, а често се своди на ређање звучних речи, реторским ефектима често жртвује смисао и пада у вербализам. Речитост је његова снага и слабост. Код њега има сувише стилских украса, сувише фигура, сувише подигнут и натегнут тон, сувише звучних и блескавих речи. Али поред тих злоупотреба својих особина, Јакшић својом великом песничком снагом и јачином осећања јесте наш најпотпунији романтички песник, са свима добрим и рђавим особинама романтизма.

Лаза Костић.

Живот.

Рођен 1841 у Ковиљу, у Бачкој, у официрској породици, Костић је свршио гимназију у Пешти, и ту 1866 положио докторат права. Почео је као професор у новосадској гимназији, 1867 био је бележник у новосадској општини, једно време председник варошког суда. У три маха био је биран за народног посланика у пештанском сабору. Живео је доцније као новинар и књижевник у Београду, на Цетињу, у Новом Саду и Сомбору. Умро је у Сомбору 1910.

Лиричар.

Своје лирске песме Лаза Костић штампа 1873 и 1874, а све скупа 1909. Костић је имао доста јак песнички таленат, и то таленат који је у основу свом био оригиналан.

Од њега је остало неколико лепих лирских песама и добрих балада („Самсон и Делила“, „Ми-надир“). Али та његова оригиналност била је кобна по њега. Он је поставио себи као правило у животу: не треба бити као други, обични, смртни људи; ваља бити „женијалан“, пуст и разуздан, треба необичне ствари говорити необичним језиком. И у својим песмама он је заратио са здравим разумом, добрим укусом, граматиком и речником. У свима светским књижевностима, у њиним болесним периодима, било је песника који су поезију сводили на игру речи, на претеране и необичне фигуре, на замршено изражавање, на усиљене обрте, на нове речи, на бесмислен вербализам. То исто боловање од речи, ту „логоманију“, злоупотребљујући фигуративан стил, самовољно кујући нове речи, дајући речима произвољан смисао, сав тај „маскован бал реч̄и и слик̄а“, налази се у поезији Лазе Костића. И у том корову речи угушило се неколико цветова праве поезије који су никли из његове душе.

Од свију српских песника свога доба Лаза Костић се одликовао већим књижевним образовањем. Као врло млад човек преводио је „Илијаду“, од шездесетих година он је стао уводити Шекспира у српску књижевност, и превео „Хамлета“, „Ричарда III“, „Ромеа и Јулију“, „Краља Лира“. Али он из тога књижевног образовања није извукао сву корист коју је могао извући, но код великих песника тражио и налазио оно што је најслабије код њих.

Драматичар.

Драме Лазе Костића више вреде но његове лирске песме. Као прави романтичар, он је почетком шездесетих година

одушевљен „шекспироман“, и Шекспир ће му остати учитељ у драми. „Наш млади Шекспир“, говорило се о њему шездесетих година. 1866 изишао је његов „Максим Црнојевић“, после „Пера Сегединац“ (1887), „Гордана“ (1898) и „Љуба Хајдук-Вукосава“. Два последња рада мање су вредности, „Пера Сегединац“ има више значаја једне политичке, анти-аустријске манифестације, у којој је историјска истина жртвована за љубав тенденције. Али „Максим Црнојевић“ је са Јакшићевом „Јелисаветом“ најбоља драма српског романтизма. Из дуге и драматичне песме о женидби Максима Црнојевића, коју је још Гете приметио и која је послужила као предмет неколицини драмских песника, Костић је написао слободну, врло песничку и добру романтичку драму. Народна песма му је послужила само као тема, коју је он врло слободно обрадио, са slabим обзирањем на историју и верност. Он се у драми усиљава да буде дубок, и врло често је нејасан. Радња је заплетена и нејасна, личности су тамне, машта је узела сувише маха, речи су потисле ствари и појмове. Од црногорског кнежевића направио је неку врсту Хамлета. Али ова драма песничке младости Костићеве има јаким лирских места, личности су сложеније, сцене су од ефекта, стил је сјајан, језик књижеван. Најзад, то је прва српска драма у јамбу, коме је Костић успео да да нечега крепког и енергичног.

Од Костића је остало неколико фантастичних приповедака писаних у младости („Махараца“, „Чедо вилино“, „Мученица“). Поред тога бавио се естетиком и књижевном критиком. Од тих послова

највећи су му : замршена и претенциозна студија „Основи лепоте у свету“ (1880) и ружан памфлет „О Јовану Јовановићу—Змају“ (1902). За послове те врсте Костић није имао потребну равнотежу у духу и објективност.

Костић је остао најкарактеристичнији песник српског романтизма, који је отишао до краја са манама те школе. Некада слављен, он је последњих година много изгубио од свога гласа, и сведен је на оригиналнога лиричара који је злоупотребио своју оригиналност, и на драматичара који је дао „Максима Црнојевића“.

Стеван Влад. Каћански.

Рођен 1830 у Сентомашу, у Бачкој, Каћански је свршио права у Пешти. Борио се у Буни од 1848. 1857 прешао је у Србију, и ту век провео као професор и новинар, у Крагујевцу и Београду. Борио се у српско-турском рату 1876. Умро је у Београду 1890.

Каћански је радио само на поезији, и то врло мало. Већи део његових стихова, које је почео објављивати од педесетих година, изишао је у збирци „Скупљене песме“ (1879). Са малим изузетком, сви његови су стихови родољубиви, са омладинским идејама и у омладинском начину изражавања. У најбољим својим песмама, „Нохница“, „На Србобрану“ и „Граов-Лаз“, он је показивао извесну снагу и речитост, и те песме налазиле су одјека у Омладини. Некоје од његових песама, „Где је Српска Војводина...“ и „Народни

збор“, постале су врло популарне, готово патриотске химне српске. Њима и своме великом родољубљу Каћански има да захвали за глас који је као песник уживао.

Милорад П. Шапчанин.

Рођен је у Шапцу 1842, али као дете са родитељима прешао је у Срем. Учио је гимназију у Новом Саду и Карловцима, и отишао за писара духовног суда у Шапцу. Од 1866—1880 служио је као писар и секретар Министарства Просвете у Београду, од 1880—1893 био је управник Народног Позоришта. Као администратор краљеве цивилисте и крунских добара умро је у Београду 1895.

Шапчанин је обилан и разностран писац. 1863 и 1866 издао је две збирке стихова; 1883 изишла је збирка „Жубори и Вихори“, у којој има стихова из раније две збирке. Осим тога, дао је три спева, два оригинална „Невеста Љутице Богдана“ и „Монах“, и један преведен, „Краљево звоно“; неколико историјских драма, које су, са једним изузетком, остале нештампане: „Милош у Латинима“ (1886), „Душан Силни“ (1890), „Задужбина“ (1891), „Богумили“ (1893), „Хипатија“, „Трнова круна“. Затим, пет књига приповедака (1877—1902), један путопис, „С Дрине на Нишаву“, неколико преведених позоришних комада, знатан број педагошких радова, оригиналних и преведених.

По својој сентименталној природи Шапчанин подсећа на „чувствителне певце“ четрдесетих година. Ђак немачких романтичара, чије певање је

одговарало његовој сентименталној природи, он не може да схвати поезију без сентименталности, идиличности, уздаха и суза, и пева старинске поетичне мотиве. Он има један исти поетски речник, нарочито се служи диминутивима, увек страхујући да не буде довољно „појетичан“. Та књишка, сладуњава, малокрвна поезија, наивна и старинска, најслабије је што је Шапчанин написао. Али он има један изванредан број стихова у којима описује село како му је остало у детињским успоменама. Песма му ту не долази из књига но из срца. Ту је искрен и природан, сећања су топла и узбудљива, описи живи и стварни. У епској поезији показао је исте мане које и у лирекој поезији: исту сентименталност, исту романтичност, исту немоћ да се отргне од књишких утицаја.

Као дугогодишњи управник Народног Позоришта, Шапчанин се дао и на писање позоришних комада. Неколико мањих комедија су без икаква значаја. Релативно важнији му је рад на драми. Сем „Хипатије“, чији је предмет из грчке историје, све остале драме су из прошлости српскога народа. У тим својим историјским драмама он је показао много родољубља и побожности, али мало познавања драмске вештине и песничког талента.

Шапчанин је писао доста и у прози, од њега је остао приличан број приповедака, од којих и два готово романа, „Хасан-ага“ (1880) и „Сањало“ (1889), разне садржине, разног правца и разне вредности. Као што у поезији поред сентименталних и романтичних стихова има и реалистичких, тако и у приповетци поред плачевних и наивних љубавних историја има верних и занимљивих описа старог

грађанског живота у Србији и описа црквених средина. У извесним приповеткама својим Шапчанин је показао смисла за сликање стварнога живота. Међу тим приповеткама „Сањало“ заузима прво место, и ту је он лепо и занимљиво приказао духовни живот нараштаја пред 1848. По сеоским песмама и тим полу-реалистичким приповеткама види се да је Шапчанин имао песнички и посматралачки таленат, који је могао развити да је био у стању изићи из старинских књижевних схватања и отргнути се од рђавих романтичарских узора.

Јован Грчић-Миленко.

Грчић припада најмлађем нараштају омладинском, оном који се јавио тек крајем шездесетих година. Рођен у Черевиху у Срему, 1846, почео је учити медицине у Бечу. Разболевши се, лечио се дома. Смрт га је задесила у манастиру Беочину, у Фрушкој Гори, 1875.

Као сви млађи песници тога доба, Грчић је почео певати по ђачким дружинама, затим се јавио у омладинским часописима. 1869 издао је своје „Песме.“ Поред мањих песничких превода са немачкога, огледао се на приповетци, епу и драми.

Као лирски песник он је сав под утицајем Бранка Радичевића, са којим и по животу и по природи има много заједничког. Патриотски стихови су му доста општи и непеснички. Љубавне песме, у којима пева своју искрену љубав према девојци по чијем имену се назвао Миленко, знатно су бољи, и одају његову меку, благу, осетљиву

душу. Најбоље су му песме на које је он најмање полагао, оне које је он назвао „простим песмама“. Он се ту, како сам вели, клонио од свега што је неискрено и извештачено и покушао да се што више приближи „к животу и природи“. Топло и срдачно он пева село и живот на њему, осећајући поезију обичног живота, показујући живо осећање природе и известан смисао за реалистичко описивање. То су најранији и добри почетци наше реалистичке сеоске поезије. Од вредности су и његове меланхоличне песме из последњих година, у којима предосећа своју рану смрт.

Стјепан Митров Љубиша.

Далмација све више улази у књижевни живот српски. Поред Меда Пучића, Матије Бана и Јована Сундечића, она даје и Стјепана Митрова Љубишу, првог приповедача из Приморја.

Рођен у Будви, у Боци Которској, 1824, он се сасвим самостално развијао. Самоук, он је прво постао општински тајник у родном месту. Од 1861, када је постао посланик на далматинском сабору, сасвим се одао на политику; доцније је био далматински народни посланик у бечком парламенту. Умро је у Бечу 1878.

Он је припадао оном далматинском нараштају који се тек ослобађао од утицаја талијанске културе и књижевности. Почео је читањем талијанских писаца, и тек када су му дошле у руке Караџићеве збирке народних песама, пробудила се у њему љубав за народни језик и народну књижевност. Он по раз-

ним часописима српским бележи народне обичаје у Боци, у народном стиху преводи Хораџија, Дантеа и Ариоста, и по угледу на народне песме пише спев „Бој на Вису“ (1866). Он је, како сам вели, „с муком ступио на оригиналност“. Тек крајем шездесетих година пише он приповетке из бокелског и црногорског живота, и тај нови посао не напушта до смрти. 1875 латиницом, а 1876 ћирилицом изишле су његове „Приповијести црногорске и приморске“. 1882 и 1888 изишла су нова и непотпуна издања његових приповедака. 1902 и 1903 Српска Књижевна Задруга прештампала је из листа „Српске Зоре“ за 1877 „Причања Вука Дојчевића.

Све те приповетке биле су једна новина у српској књижевности. Љубиша је романтичар, али засебне врсте. Он не продужава фантастичност и сентименталност ранијих приповедача српских, васпитаних код немачких романтичара; он је ђак талијанских романтичара, и од Вука Караџића прима љубав за народни живот, народне умотворине и за чист народни језик. Познавајући добро људе и природу Воке, он хоће да је опише, да да „огледало народа нашега“, и тада често поступа као реалистички писац. Са друге стране, као ђак Вукове школе, он слика народну прошлост, труди се да буде „израз народне душе“, описује народне обичаје, показује своје знање народног језика, и излази више као фолклорист и филолог но као уметник. У доба филолошке критике то му се приписивало у велику заслугу, и то је био први разлог његовог брзог и великог успеха.

Љубиша-уметник заостаје за Љубишом-позна-
скерлић, Српска Књижевност. 13

ваоцем народнога живота и народнога језика. Пре свега, он није потпуно оригиналан, и има позајмица из страних, нарочито из талијанских писаца. Сву бокељску и црногорску прошлост, од XV века па на овамо, он слика према данашњим Бокељима. Његова приповетка доста је примитивна, и стоји по средини између народног причања и уметничке приповетке. У приповетци он је радио оно што су Јоксим Новић-Оточанин и Јован Сундечић радили у поезији: са народном грађом, и верно подражавајући народу, покушава да створи уметничко дело. Његове приповетке имају све врлине и мане народних приповедака: оне су епски широке, течне, имају миран ток причања, једар и живописан стил, зачињене су пословицама и изрекама, писане су свежим и богатим народним језиком. Али оне су развучене и оскудне идејама и осећањима, сувише се свODE на описе народних обичаја и вешто руковање народним речником; место радње долази низ епизода, слабо повезани диалози, личности су обележене општим и бледим потезима, осећање природе врло је оскудно. Љубиша је етнографски и лексиколошки приповедач Вукове школе, који није савладао силов материјал покушљен по народу, и који означава само прелаз од народног причања ка уметничкој приповетци.

Чедомиљ Мијатовић.

Мијатовић (рођен у Београду 1842) једини је од важнијих писаца из омладинскога доба који још данас живи.

Он у књижевност улази и као историчар и као приповедач. Његови историјски радови, нарочито „Деспот Ђурађ Бранковић“ (две књиге, 1880—1882), дела су у којима не треба тражити тачност и истину но поезију, живописне и патриотске идеализације српске прошлости. Као што му је историја приповедачка, тако му је и приповетка историјска. Као млад писац написао је неколико романтичних приповедака, од којих му је била најпознатија „Зека Капетан“ (1862). После тога, за дуг низ година, настаје прекид у његовом приповедачком раду. Тек деведесетих година, када је раскрстио са политиком и вратио се књижевности, дао је неколико већих историјских приповедака : „Иконија везирова мајка“ (1891), „Рајко од Расине“ (1892), „Кнез Градоје од Орлова Града“ (1899). Као у својим историјским студијама, тако је и овде идеализовао српску прошлост, чинећи је лепшом, већом, сјајнијом, дајући маха својој бујној и увек младој машти. Његове приповетке су низање најфантастичнијих догађаја, најневероватнијих личности, најкрајњијих осећања. Нарочита пажња обраћена је на описе; стил је претерано китњаст, свечан и цветан. Широј, полу-књижевној публици, која је једва израсла из Милована Видаковића, допале су се те историјске и старински китњасте фантазије, које су биле последњи покушај романтизма у српској књижевности. Мијатовић није имао боље среће ни као путописац са својим „Цариградским сликама и приликама“ (1901), у којима су све његове мане и као приповедача и историчара.

Павле Марковић-Адамов.

Рођен 1855, у Новим Карловцима у Срему, Павле Марковић-Адамов свршио је филозофију у Бечу. 1880 дошао је за професора у Карловце, и ту стално остао. 1895 покренуо је часопис „Бранково Коло“, и до смрти га уређивао. Умро је у Карловцима 1907.

Почео је писати још 1874, и давао преводе из немачке поезије и оригиналне стихове сасвим у духу омладинске лирике. У исто време почео је писати приповетке, скроз сентименталне и романтичне. Осамдесетих година наилази он на свој узор, на аустријског приповедача Росегера, који је са успехом сликао живот тиролских сељака. Он га преводи и подражава, и он почиње писати приповетке из сеоског живота по Срему. Збирке тих приповедака јесу: „Слике и прилике из српског живота“ (1883), „На селу и прелу“, (две књиге 1886 и 1888). Од већих радова дао је доста занимљив роман „Дух времена сад је таки“. Од деведесетих година писао је врло ретко, само по изузетку, и сав се предао уредничком послу.

У почетку свог рада био је сав омладинац, идеалист, сентименталац, лак на одушевљење, склон декламацији. Када га је младалачки занос прошао, он се променио, али само у неколико. Он је добио више смисла за стварност, старао се да живот слика што природније и верније, али је у суштини својој остао романтичар који идеализује народ, велича „старо добро доба“, верује у чисту душу сељака кога само цивилизација квару. Он

слави врлину, воли сентименталне теме, радо прича сеоске љубавне идиле, разнежава се лако, — и у многоме подсећа на Богобоја Атанацковића.

Иначе, он има извесне природне нежности и топлине, каткада лепо уме да дâ слику српског села. Језик му је чист, и поједине његове приповетке дају се пријатно читати.

Коста Трифковић.

Романтизам тако плодан у лирици био је оскудан у драмској поезији. Сем Јакшића и Костића нема ниједног бољег драматичара, а Коста Трифковић једини је писац комедија тога доба.

Коста Трифковић се родио у Новом Саду 1843. Не довршивши гимназију, занесен читањем, реши се да ступи у морнаре. Неко време био је у поморској школи на Ријеци и путовао по Црном Мору. Изгубивши вољу за морнареки позив, сврши на Ријеци гимназију, затим мађарска права, постане велики бележник општине у Новом Саду, потом адвокат. Умро је у Новом Саду 1875 године.

Трифковић, јако заузет за Српско Народно Позориште, ревностан читалац страних позоришних комада, и сам је почео писати за позориште. Поред неколико преведених малих комада („Мило за драго“, „Мила“, „Пола вина пола воде“, „Тера опозицију“, „Ни бригеша“), и озбиљног позоришног комада „Младост Доситија Обрадовића“, написао је оригиналне комедије: „Честитам“, „На Бадњи дан“, „Школски надзорник“, „Француско-пруски рат“, „Избирачица“, „Љубавно писмо“.

Све те мале комедије, од којих је највећа „Избирачица“ у три чина, сликају српско грађанско друштво у Новом Саду око 1870. Трифковић није над тим светом, но сасвим на његовом нивоу, није његов сатиричар, но његов љубазан сликар и расположен забављач. Његова комедија је мала комедија интриге. Он уме да нађе предмет и да изведе заплет, да занима пажњу гледалаца и да вешто, на опште задовољство, разреши интригу. Он даје доста живе типове, има лак и природан дијалог и извесну неусиљену духовитост. Све то нема снаге и озбиљности комедија Јована Ст. Поповића, али је пријатно и симпатично, и даје се гледати. Зато се Трифковић и до данас задржао на српској позорници, и зато је доста превођен на више страних језика.

Коста Руварац.

Четрдесетих година у српској књижевности прилично се бавило естетиком и књижевним питањима; за време романтизма, када је прву реч имала машта, осећање и одушевљење, књижевним делима се усхићавало и дивило, али о њима се мало писало. Један од врло ретких људи који су се у то доба бавили књижевном критиком био је Коста Руварац.

Коста Руварац, рођени брат историчара Иларијона Руварца, родио се 1837 у селу Старим Бановцима у Срему. У Пешти је учио права, али у исти мах и филозофију и естетику, учествујући врло живо у омладинском покрету. Умро је као ђак, 1864 године. Његов губитак јако је ожаљен у

Омладини. Већ 1866 и 1869 изишла су у две све-ске његова целокупна књижевна дела.

За свога краткога века, Руварац је прилично урадио. Од његових превода најзнатнија је драма „Зрињи“ од немачког песника Кернера. Као приповедач имао је извесног успеха, али не за дуго. Он је устајао противу раније „претеране фантазије“, „сувишне наивности“, „болесног чувства“, и тражио да се више води рачуна о стварности и психолошкој тачности. Његова повећа приповетка „Карловачки Ђак“ требала је да буде остварење тога књижевног програма, али она носи све мане старијих романтичних и сентименталних приповедака.

Више успеха Руварац је имао као књижевни критичар. На седницама пештанске „Преоднице“ и у омладинским часописима и листовима, он је писао о новим књигама српским, трудећи се да своје судове естетички образложи. Он је сасвим у идејама немачке идеалистичке естетике, убеђен је у једну и велику естетичку истину, и суди по једном догматичном мерилу. Као убеђен романтичар, он се бори против старе објективне поезије разума и размишљања, против „лирике мисли“ а за „лирику осећања“, и тражи субјективну поезију маште и осећања, „слободну уметност“, која не служи само за „поучавање и морал“. Он је имао љубав према књижевности, извесну урођену трезвеност, али му је оскудевало више уметничко осећање, израђен укус и шире књижевно образовање. Он који се бунио против дилетантизма у књижевности био је дилетант у књижевној критици, и цео његов утицај ограничен је на доба у коме је живео.

РЕАЛИЗАМ.

„Нова наука“.

После 1848 г., у Европи, после вере у идеале и силног полета духова, настало је, под притиском догађаја, разочарење и враћање прози стварног живота. Настаје доба грубе борбе за опстанак, новца, предузећа, материјалних успеха. У исти мах то је доба великих научних проналазака, развитка природних наука и позитивизма у филозофији. И упоредо са материјализмом у друштву и позитивизмом у науци, јавља се реализам у књижевности.

Тај нови дух почео се код Срба осећати још шездесетих година. Уједињена Омладина Српска имела је за једно од својих начела: рад „с помоћу науке, а на основу истине“. Већ тада почело се занимати природним наукама, економијом и социјалним радом. Али све је то споредно и случајно, и тек „нови људи“ уносе у српско друштво и у српску књижевност „нову науку“.

Ту „нову науку“ код Срба доносе два нова човека: Светозар Марковић и Бугарин Љубен Каравелов. Оба су руски ђаци, васпитани у школи савременог руског реализма, и међу Србима проповедају идеје духовног, политичког и социјалног ослобођења, учења руских реформатора Чернишевског, Доброљубова и Писарева. Тај руски покрет шездесетих година

десетих година био је уперен против апсолутизма у држави и феудализма у друштву, против свију предрасуда, заблуда, традиција и догми. Он је започео борбу за целокупан преображај Русије, и духован, и политички, и друштвени. У Русији то је било доба неограничене вере у људски разум и у недогледан напредак човечанства, грозничаво тежење ка општем напретку и потпуном ослобођењу — стање духова које јако подсећа на расположење у Француској пред Револуцију од 1789. Млади нараштај у Русији тражи нове изворе истине, читају се и преводе модерни позитивисти и природњаци, Огист Конт, Спенсер, Бекл, Мил, Дарвин, нарочито немачки материјалисти: Фајербах, Бихнер, Фогт, Молескот. Под тим утицајима ствара се у Русији „нова наука“, која у филозофији значи материјализам, у етици утилитаризам, у политици демократизам, у економији социјализам, у књижевности реализам.

Од 1868 почиње проповед „нове науке“ међу Србима. Каравелов, бугарски емигрант, који је живео у Београду и Новом Саду, у својим критичним чланцима и у приповетци „Је ли крива судбина“ (1868—1869) устаје против идеалистичке естетике и тражи позитивистичку и реалистичку књижевност, у духу учења Чернишевскога. Али главни посао изводи Светозар Марковић, тада још млад и непознат ђак. Његов мали чланак „Певање и мишљење“ (1868) није био само један општи поглед на сувремену српску књижевност, сведену на отужну сентименталност, извештаченост и празнину, но проглас за нову књижевност, која изилази из стварности, слика сувремени живот, духовно

васпита људе, помаже стварању бољег, разумнијег људског друштва. У другом чланку „Реалност у поезији“ (1870), он је још више развио и ближе одредио своје погледе о једној реалној, борбеној, „примењеној књижевности“. У листовима и часописима на крају шездесетих и почетком седамдесетих година, на омладинским скупуштинама, у ђачким дружинама и на јавним предавањима, он изилази са целим једним новим духовним и социјалним програмом. Он ствара један јак идејни и политички покрет, придобија знатан део ђачке омладине, не само у Србији но и у Војводини. Под утицајем учења Светозара Марковића сузбија се романтизам, проповеда се „уништење естетике“, ствара се публицистичка критика, иде се ка реалистичкој, борбеној књижевности каква је била код Руса.

Руски утицај.

Руски утицај у српској књижевности, тако јак у XVIII веку, стално је слабио, али седамдесетих година он се понова јавља и јако осећа. „Нова наука“ је дошла из Русије, апостоли новог еванђеља били су Руси, и један „нови човек“ из седамдесетих година морао је знати руски, читати руске мислиоце и руске књижевнике. Тада се у Србији читају готово искључиво руске књиге, и руски часописи. Од књижевника највише се читају и преводе и подражавају Гогољ и Тургенев, не као уметници, но као људи који су у својим делима жигосали глупости, поквареност и неправду бирократско-племићске Русије. Код њих се види како књижевност може корисно утицати на народни живот. Српски писци иду

у њихову школу, и под руским утицајем развија се реализам у српској књижевности.

Главне идеје седамдесетих година.

Седамдесете године у српској књижевности значе пад ранијег романтизма, обнову старог рационализма, стварање новог реализма. Само, овај нови рационализам не ослања се на „здрав разум“ XVIII века, но на природне науке. Руска „нова наука“ у ствари значи: популаризовање и примењивање природних наука, природњачки поглед на свет и друштво. У српским часописима и листовима обилно се преводе немачки материјалисти: Бихнер, Фогт, Молескот. Преводе се и основна дела нове природњачке филозофије, Хекелова „Природна историја постања“ (1875), и Дарвинов „Постанак ђела“ (1879). Као што су млади људи тридесетих година почињали класичким одама, а шездесетих година сентименталним уздисањима и патриотским покличима, тако се седамдесетих година почињало превођењем природњачких чланака.

Последица тога култа природних и егзактних наука била је да се свуда стао прогонити идеализам, метафизика, романтизам, све у шта је веровао ранији нараштај. „Нови људи“ су се називали „реалистима“, и свуда су хтели само истину и стварност. У политици се тражи: народно благостање, организација народнога рада, радикално преуређење државе и општине на темељу слободе и једнакости. Поред слободе народа тражи се и слобода жене, и феминизам, питање о ослобођењу жене, јавља се и у српском друштву. Место „Душановог царства“ тежи се револуционисању народних маса,

револуционарном ослобођењу целог српског народа, савезу слободних балканских народа. Место идеализма и спиритуализма у филозофији јавља се позитивизам и материјализам. Место поетичне, родољубиве и живописне народне историје, која је улепшавала народну прошлост, долази, са Иларионом Руварцем, такозвана „неродољубива“, научна историја, која прелази преко народних традиција и тежи ка научној истини.

Ново духовно стање.

Преокрет у духовима долази не само као последица „нове науке“, но и под теретом политичких догађаја, који су побијали снове и маптања шездесетих година. Ратови за ослобођење 1875—1878 свршени су са великим разочарењем за Србе: они су донели мало проширење Србије и Црне Горе, које су остале одељене и разједињене, Велику Бугарску, аустријско улажење у Босну и Херцеговину. У Србији, исцрпеној после ратова, завладала је тешка привредна криза, унутрашње борбе су се разбуктале, док није дошло до грађанског рата 1883. Несрећни рат са Бугарском 1885 још теже је утицао на српске духове. Код Срба у Угарској долази пад старе борбене националне политике Светозара Милетића, Срби ударају назад, међу њима самим почињу велика страначка трвења. Односи између Србије и Црне Горе, услед династичког супарништва, постају затегнути. У главним крајевима српским губи се стара вера и одушевљење, духови су клонули, људи постали неповерљиви или равнодушни, национални рад застаје, док се унутрашње и страначке борбе распирују. И у колико се шездесетих година ле-

тело по небу, у толико се осамдесетих година гми-
зало по земљи. Последица тога стања ствари је била
да је место старе идеалистичке и романтичке књи-
жевности завладала нова, позитивистичка и реали-
стичка.

Значај Србије.

Крајем шездесетих година осећало се да се средиште српскога духовнога живота помиче опет на југ, из Војводине у Србију, из Новог Сада у Београд. Србија се стално дизала. Од 1855 до 1875 број основних школа у Србији скочио је од 274 на 534. Од 1868 највећи део српских листова изилази у Београду. Од почетка седамдесетих година Београд све више постаје духовно средиште српскога народа. До тога доба сви духовни и културни покрети српски из Јужне Угарске прелазили су у Србију; реалистички покрет седамдесетих година јавља се у Србији, и прелази у стару Војводину. 1878, Србија ипак добија четири нова округа и независност, 1882 постаје краљевина, и, поред свих унутрашњих трзавица и спољњих тешкоћа, она се стално развија у свима правцима. У њој је школа све више и све бољих. Са страних университета долази све већи број школованих и стручних људи. Главни књижевни листови изилазе у Србији. Српска Краљевска Академија постаје средиште научног рада у целом српском народу. У Србију се стичу писци из осталих крајева српских: Јакшић, неко време Змај и Лаза Костић, Каћански, Матавуљ, Стеван Сремац. До седамдесетих година, са малим изузетком, главни српски писци били су из Угарске; од седамдесетих година Србија даје главне писце српске,

Милована Глишића, Лазу К. Лазаревића, Јанка Веселиновића, Војислава Илића. Седамдесетих и осамдесетих година Србија узима духовно вођство српскога народа у своје руке, и Београд постаје „Српска Атина“.

Књижевни часо-
писи.

Почетком седамдесетих година у српској књижевности нема правих књижевних часописа. Омладинска „Млада Србадија“ је више политичко-национални лист; нови часописи, који заступају „нову науку“: „Преодница“ (1873—1874), „Рад“ (1874—1875, 1881), „Стража“ (1878—1879) и „Побратимство“ (1881—1882), више су политичко-социјални.

1874 понова се креће Змајев „Јавор“, који, продужујући традицију омладинских часописа, изилази до 1893. Седамдесетих година изилазе „Србадија“ (1874—1877) и „Српска Зора“ (1876—1881), која је у један мах била прикупила леп број сарадника. Главни књижевни часопис тога времена је београдска „Отаџбина“ Др. Владана Ђорђевића, кренута 1875, која је, са малим обустављањем, изилазила до 1892, и за то време заузимала прво место у српској књижевности.

Осамдесетих година понова изилазе „Србадија“ (1881—1883), „Преодница“ (1884), обе у Београду. Од 1881 до 1882 изилазиле су у Новом Саду „Српске Илустроване Новине“, а 1885 кренуто је у Новом Саду „Стражилово“, које је изилазило до 1894. 1889—1891 изилазило је у Београду „Коло“, које је настављено 1901—1903. Осамдесетих година крећу се српски књижевни часописи и у крајевима где их пређе није било: „Slovinac“ у

Дубровнику, „Нова Зета“ на Петињу (1889—1891), „Босанска Вила“ у Сарајеву (1885).

Два главна српска часописа деведесетих година јесу „Дело“ (од 1894 до данас) и „Српски Преглед“ Љубомира Недића (1895), оба у Београду. Од 1894, 1898—1901 изилазила је у Београду „Звезда“ Јанка Веселиновића и у Мостару „Зора“ (1896—1901).

Књижевни раз-
витаk.

У таквим приликама продужује се књижевни развитаk. Главна обележја овога доба су: реализам у главном преоблађује, мада стари романтизам није сасвим мртав. Приповетка, и то сеоска приповетка, особито се развила, роман исто тако напредује. Седамдесетих година поезија је пригушена, али осамдесетих година добија једног великог песничког реформатора и песника првог реда, Војислава Илића. Епска поезија је готово сасвим напуштена. Историјска се драма ради обилно, али без резултата. Комедија се опет јавља. Књижевна критика се ствара, и добро започиње свој рад. Српска књижевност постаје пунија садржином и савршенија формом.

Јаков Игњатовић.

И ако је почео писати још четрдесетих година, и ако је у један мах писао у романтичком правцу, Јаков Игњатовић, већим и бољим делом свога рада, припада реализму.

Живот.

Рођен је 1824, у Сент-Андреји, крај Пеште. Права је свршио у Кечкешмету, и пред Револуцију постао је адвокат. У покрету од 1848 држао се са Мађарима, 1849 био је у Београду, а затим неколико година тумарао по свету. Од 1854 до 1856 уређивао је „Србски Лѣтописъ“, потом био народни секретар у Карловцима, велики бележник вароши Новог Сада, у два маха посланик у пештанском сабору. Као публицист и књижевник живео је несталним и неуредним животом до саме смрти. Умро је у Новом Саду 1888.

До 1848 Игњатовић је написао неколико слабих песама и путописа, и тек после 1848, када је дошао за уредника „Лѣтописа“, он се показао као писац од вредности. Тада је написао неколико зрелих књижевних чланака и дао неколико прилога културној историји свога роднога места. Он тада устаје против класицизма, а нарочито против немачког утицаја у српској књижевности, и тражи књижевност реалнију, националнију, која би имала за предмет „историју српску и социјални живот“.

**Историјски романи
и приповетке.**

Од 1859 он почиње свој рад: сликање српске прошлости и сувременог друштвеног живота српског. У историјском правцу дао је недовршене романае: „Ђурађ Бранковић“ (1859), „Дели-Бакић“ (1886—1889), „Краљевска снаха“ (1886), две велике приповетке „Манзор и Џемила“ (1860), и „Крв за род“ (1862), поред неколико мањих ствари. Тај посао он ради више као романтичар: улепшава српску прошлост са намером да развије родољубиви дух, или даје маха својој приповедачкој, машти и упада у фантастич-

ност, или суво, кроничарски, представља историјске догађаје. Историјски роман није био у складу са његовим позитивним духом, и праву своју вредност он је показао у социјалном роману.

Социјални роман.

На социјалном роману и у реалистичком правцу он је почео радити рано, још почетком шездесетих година, и у том правцу писао до саме смрти. Од већих ствари дао је у томе правцу ова дела: „Милан Нараицић“ (1860 и 1863), сеоски роман „Чудан Свет“ (1869); „Трпен Спасен“ (1874—1875), рђаво довршен у слабом позоришном комаду „Адам и берберин“ (1881); „Васа Респект“ (1875), „Увео Листак“ (1878), „Вечити младожења“ (1878), „Стари и нови мајстори“ (1883), велики роман „Патница“ (1888).

Имајући за пример Јована Ст. Поповића, који је у своје комедије уносио стваран живот, Игњатовић први међу Србима тврди да је социјалан роман могућ и да има „велику будућност“. Својим радом он је то у пуној мери доказао. Слабе маште, ни мало сентименталан, кроз позитиван дух, он је осећао и разумевао стваран живот. У својим романима често прича своје доживљаје, или ствари које су се десиле у његовој породици, у сваком случају оно што је својим очима гледао. И он снажно слика цветање и падање свог родног места Сент-Андреје, опадање српског народа у Угарској у свима сталезима. Са љубављу за „старо добро доба“, са склоношћу да сувремени живот слика у мрачним бојама, он је редом приказао моралну и друштвену кризу у свима слојевима српскога народа: у „Вечитом младожењи“ и „Васи Респекту“ у

трговачком сталежу; у „Старим и новим мајсторима“ у занатлијском сталежу; у „Чудном Свету“ у сељачком сталежу. У „Патници“ описује то распадање у целокупном српском друштву. И све те велике, широке и јаке слике падања целог једног народа и умирања једног разривеног, патрولوог друштва, чине тежак и мучан утисак.

Авантуристички
роман.

Игњатовић је нарочито читан и познат по својим авантуристичким романима, као што су „Милан Наранџић“ и „Трпеч спасен“. Он је и сам био човек од доста ниских нагона, неуредан, упуштен у животу, и живео у нижим слојевима друштва, са личностима које се без много моралних обзира гурају кроз свет. За те дрске и увек добро расположене пустолове он је имао извесне симпатије, и са љубављу је сликао њихов вулгаран и низак, али догађајима испуњен, живописан и занимљив живот. И сликајући то ниже човечанство, он је својим сликама давао много израза и боје, и као ретко ко давао пуну слику стварнога живота.

Општи поглед.

Игњатовић је био реалист не по уверењу и књижевном образовању, но зато што је сав живео телесним, чулним, земаљским животом, и што су га занимали само живи, стварни људи. Не марећи за отмен свет и за образовано друштво, где је људска природа спутана друштвеним везама и моралним обзирима, он је волео прост свет, „нижи сталеж“, где је човек онакав какав у ствари јесте. Он је ишао у тај свет у који ниједан српски писац пре њега није заила-

зио, и живео његовим животом, заволео га, постао његов сликар и дао највећу галерију типова која постоји у српској књижевности. Затим, он је реалист и по извесној уздржљивости и ладноћи са којом описује живот. Он мирно и ладно прича догађаје, ретко се узбуђује и изилази са својим идејама, остаје неузбудљив сликар људске рђавштине и беде. А ако случајно изиђе из те улоге, он показује чудновату неразвијеност моралног осећања.

Реалист по својој природи, Игњатовић је започео реалистички роман у српској књижевности, у доба када је романтизам био у пуном јеку. Он први почиње сликати српско друштво у појединим сталезима и поједине социјалне типове. Он је не само сликар живописних и забавних пустолова појединих периода српског друштвеног живота, но и морални историчар целе једне кризе у животу српског народа у Угарској. И ти његови социјални романи имају значај историјских и социјалних докумената првога реда.

Његово књижевно дело има великих мана. Оно нема ни поезије ни чистоте, морал је јадаан, слике ружне, утисак мучан. Игњатовић је радио преко колена, без плана, алкаво; каткада је преко мере развучен, каткада јури преко догађаја. Он је у опште слабо писмен, и српски језик зна врло рђаво. Али он је реалист у доба када се реализам у Европи тек стварао и када реалиста у српској књижевности није било. Он воли живот и у његовим најнижим облицима, слика људе не онакве какви би требали да су но какви јесу, и његова дела набрекла су стварним, моћним жи-

вотом. Његово дело губи када се посматра из близа и у појединостима, али када се узме као целина и гледа из даљине, оно има своју велику вредност, као широка, крепка слика целог једнога доба, и као снажан почетак целог једног новог правца у српској књижевности.

Милован Ђ. Глишић.

Са Глишићем почиње низ реалистичких приповедача из Србије, који ће српску приповетку дићи на висину на којој никада дотле није била.

Живот.

Глишић је рођен у селу Градцу, крај Ваљева, 1847. Технику и филозофију учио је на Великој Школи у Београду. Служио је као коректор Државне Штампарије, био уредник званичних „Српских Новина“, дуже време био је драматург Народног Позоришта (1881—1898), и најзад помоћник управника Народне Библиотеке. Отишавши на Приморје ради лечења, умро је у Дубровнику 1908.

Дела.

Први његов важнији рад то је једна мала збирка „Српских Народних Песама“ (1872). Припадајући колу великошколаца који су се прикупили око Светозара Марковића, Глишић је отпочео свој књижевни, махом преводни рад у листовима новог правца, у сатиричким листовима „Враголану“ и „Врзном Колу“ и у малом часопису „Преодници“, где је штампао и прву своју оригиналну припо-

ветку. Његов прави и оригинални књижевни рад отпочиње 1875 у „Отаџбини“. 1879 и 1882 изишле су две књиге његових „Приповедака“. После тога штампао је свега још неколико приповедака.

Осамдесетих година драмски и преводилачки рад све га више заузима. Он даје два комада из народнога живота: „Два пванџика“ (1883) и „Подвала“ (1885). За Народно Позориште превео је преко 30 разних комада са рускога, немачкога и француског. Исто тако превео је неколико романа и приповедака са францускога, махом од Еркмана-Шатриана, међу осталима и „Коломбу“ од Проспера Меримеа. Најважнији су и најбољи његови преводи са рускога: од Гогоља: „Мртве Душе“ (1871) и „Тарас Буљба“ (два превода, 1876 и 1902), од Л. Толстоја: „Крајцерова соната“ (1890) и „Рат и Мир“ (1899—1901), и И. Гончарова „Обломова“ (1898). Својим оригиналним и преводилачким радом Глишић је био један од најплоднијих књижевних радника српских.

Приповедач.

Главна књижевна заслуга Милована Глишића јесте што је у српској књижевности засновао реалистичку приповетку из сеоскога живота. Реалист по својим научним и социјалним уверењима, читајући руске писце, нарочито Гогоља, као дете са села волећи сеоски живот и сељаке, — он је почео описивати савремено село србијанско. Његова приповетка је добрим делом социјална и политичка, у сваком случају сатиричка. Како је „нова наука“ захтевала да се књижевност ставља у службу политичких и социјалних идеја, он исмева и жигосе глупо и поква-

рено чиновништво, нарочито зеленаше и кајишаре на које се седамдесетих година била подигла велика вика. Он воли сељака и брани га од чиновничког угњетавања и зеленашког исцеђивања, и у један мах он у приповетци спроводи идеје Светозара Марковића.

Али он није само то. Он је сељачко дете, и ако је цео век провео у вароши, он за „гадну чаршију“ никада није марио. Стара патриархална култура наших села изгледала му је несравњено виша и лепша од византијско-цинцарске културе наших вароши. И он са нарочитом љубављу описује село, сликајући сељаке са толико симпатија са колико антипатија је сликао чиновнике и зеленаше. Само, то ипак нису увек била ружичаста улепшавања сеоског живота. Он се трудио да верно слика људе са села и паланке, врло често он их је просто фотографисао, и отуда у његовим приповеткама толико живота и стварности. Поред тога, Глишић је имао чист приповедачки таленат, умео је да нађе лепу и занимљиву анегдоту и да је вешто развије, да прича глатко, јасно и пријатно, унесећи у све то ведру шалу и срдачан хумор.

У великој већини случајева, он је сатиричар или хуморист, али код њега има и нежних сеоских идила, као што је његова позната „Прва Бразда“, која је топла химна раду. Из Гогоља му је остала склоност за фантастичне приче, и он је дао неколико вампирских и вукодлачких приповедака. У својим драмским покушајима он је остајао приповедач, и „Два Цванцика“ и „Подвала“, које су прве драме из сеоског живота у Србији, само су драматизоване приповетке.

Чиста уметничка вредност приповедака Глишићевих није велика. Занимљива анегдота, широк и миран приповедачки тон, лак и природан дијалог, чист и једар народни језик — то су његове особине. Али личности су цртане овлаш и у општим потезима, радња је одвећ упрошћена, писац слабо улази у душу својих личности и готово никако не даје описе. Но ако Глишић није велики уметник, он је ваљан писац који започиње цео један нов књижеван покрет. Он најбоље представља писце из седамдесетих година, раднике на „примењеној књижевности“. Више и боље но ико он преводи руске писце, и по угледу на руске писце заснива сеоску реалистичку приповетку. Поврх тога, он је ведар и занимљив приповедач и мајстор у чистоти српскога језика.

Лаза К. Лазаревић.

Живот.

Рођен у Шапцу 1851, у трговачкој породици, Лазаревић је свршио права у Београду и медицине 1879 у Берлину. Вративши се у Србију, био је лекар, прво грађански, потом војни. У чину санитетског пуковника умро је у Београду 1890.

Дела.

Као највећи део младих људи из његова нараштаја, Лазаревић је, као великошколац у Београду, био у идејама „нове науке“, са великим уважањем преводио Чернишевскога и популарне чланке из природних наука. Али тек 1879 отпочео је оригиналан рад, припо-

веткама које су га брзо прославиле. 1886 изишла је његова збирка „Шест Приповедака“, а за њом неколико мање добрих и важних приповедака. Сав његов приповедачки рад штампала је Српска Књижевна Задруга у две књиге 1898—1899.

Приповедач.

Идеалист, сентименталне природе, Лазаревић није могао остати при опорим и негативним идејама своје прве младости, и као приповедач он ради у сасвим другом правцу, даје осећајну и уметничку приповетку. У своје приповетке он често уноси себе, целу своју словенску топлу и осетљиву душу. У својим приповеткама он је пре свега моралист и оптимист. Он породицу ставља на прво место, и у честој борби између појединца, који хоће да живи својим животом, и породице, која хоће да се све њој жртвује, он увек даје за право породици. Када има да се бира између старог духа традиција и целине, и новог духа слобде и личног самоопредељивања, он је за целину, за старо, за „чврсте, просте принципе који су исписани у сваком буквару.“ И као бранилац старих, патриархалних схватања и морала, он радо и често проповеда, и целе своје приповетке своди на једну моралну поуку.

У вези са том његовом склоношћу за морализовање стоји и његов велики оптимизам. Он је логичан дух и труди се да буде што стварнији, али за љубав лепог и поучног свршетка, он жртвује вероватност и стварност. Отуда у његовим приповеткама толико заблуделих грешника који се, у вешто удешеним сценама, у последњем часу тргну, покају и врате на пут врлине. Он се не задовољава

само да врлина победи, но и зло мора, ради поуке, да буде кажњено. И његове најбоље приповетке често имају наивне мелодрамске свршетке. Он слика село и сељаке, варош и варошане, Мачву и Шабац из пездесетих година, онако како их је он замишљао. Његово моралисање и претеран оптимизам смањују реалистичку вредност његових приповедака.

Општи поглед.

Лазаревићеве идеје су старинске и уске, његов оптимизам наиван, али, у накнаду зато, он је велики уметник, и у том погледу стоји над свим другим српским приповедачима. Он осећа живот, и уме да га сажме и унесе у књижевно дело. Он је посматрао, бележио и размишљао, и запажене појединости и уочене типове вешто уносио у своје приповетке.

Он је врло вешт писац, има знатан драматичарски дар, и уме да склопи приповетку боље но и један српски приповедач. Он има одређеног плана у раду, одржава јединство радње, увек има на уму целину и према њој развија делове и везује епизоде, радњу изводи лако и природно, вешто је заплеће и расплеће, у стању је да нађе јаке сцене. Диалог му је природан, жив и течан. Он је један од ређих српских писаца који су књижевни посао озбиљно схватили и савесно изводили. Он је читао и образовао се код великих писаца из страних књижевности, израдио свој укус, радио врло пажљиво, и у погледу склада, мере, финоће, његове приповетке су мала ремек-дела. Више но и један од српских писаца он чини утисак европског писца, и

зато је више но и један од њих превођен на стране језике.

Ушавши у књижевност после смрти Стјепана Митрова Љубише и Ђуре Јакшића, а пре но што су се јавили Јанко Веселиновић и Симо Матавуљ, Лазаревић је дошао у згодан час, и својим приповеткама попуњавао једну велику празнину у српској књижевности. Његове приповетке биле су боље и лепше но раније, означавале су један велики напредак, и зато је дочекан са највећим похвалама, готово са одушевљењем, и у један мах називан „српским Тургењевом“. Данас он изгледа врло вешт и писмен писац, одличан композитор и стилист. Својом сентименталношћу, склоношћу да улепшава и да лепо свршава, он нешто подсећа на Милорада Шапчанина, који није био без утицаја на развој његова талента. Стваралачка снага код њега није била јака, и када је био на врхунцу своје славе, у најбољим својим годинама, он је престао писати. Али у његовом делу има толико уметничке лепоте и списатељске вештине, толико склада и осећања мере, толико форме и стила, да у њему треба гледати човека који је на европску висину подигао српску приповетку. Војислав Ј. Илић у поезији, Лаза К. Лазаревић у приповетци, у једно исто доба, осамдесетих година, врше један исти посао: формално и уметнички усавршавају и подижу српску књижевност.

Јанко М. Веселиновић.

Живот.

Веселиновић се родио у Глоговцу, у Мачви, 1862. Учитељску школу учио је у Београду, учитељевао је у Свилеуви, у

Глоговцу и Шапцу. Од 1893 живео је у Београду, као помоћник уредника „Српских Новина“ и књижевник. Отпуштен из државне службе, од 1898 до 1901 издавао је „Звезду“. Потом је био драматург Народног Позоришта. Умро је у Глоговцу 1905.

Дела.

Као сеоски учитељ у Свилеуви, читајући сеоске приповетке Милована Ђ. Глишића и Милана Ђ. Милићевића и некоје малоруске приповедаче, Веселиновић је и сам почео писати сеоске приповетке. Тек 1886 успео је да нађе места својим радовима у једном шабачком листићу, где су одмах биле примећене. 1886 и 1888 штампане су две књиге његових „Слика из сеоског живота“. После тога дошао је велики низ приповедака и романа. У засебним збиркама изишло је: „Пољско цвеће“ (1890), „Од срца срцу“ (1893), „Рајске душе“ (1894), „Зелени вајати“ (1895), „Стари познаници“ (1896), „Мале приче“ (1902). Поред тих збирки и великог броја приповедака, штампаних у засебним књижицама и часописима и листовима, од њега је остало и неколико романа, махом недовршених: „Борци“ (1889), „Селџак“, (1893), „Хајдук Станко“ (три издања, 1896, 1904, 1911), „Јунак наших дана“ (1893—1903), „Селџак“ (1901—1902), „Машићи“ (1905). У сарадњи са другим писцима написао је два позоришна комада: „Ђидо“ (игран први пут 1892) и „Потера“ (1895).

Приповедач.

Можда више но и један од српских писаца Веселиновић је имао словенску душу, мекост, болећивост. Своју природну душевност и разнеженост уносио је он у

своје приповетке, преносио је на своје личности с којима је саосећао. Наслов једне збирке „Од срца срцу“ може се проширити готово на све његове приповетке, које су управо лирске идиле из сеоског живота.

Он описује село, али село са његове лепе стране, у поетичним тренутцима, његове радости, његове „рајске душе“ и „богате сиротане“. Син сеоског свештеника, као народни учитељ, он је дуго био на селу, дуже но и један од српских сеоских приповедача, живео и сам сељачким животом, и заволео село толико да је постао његов песник. Он је био и остао песник богатог мачванског села из цветнога доба старих задруга и патријархалнога морала. Он је волео тај спокојан, сигуран и ведар „старински ред“, и жалио што ново доба, нови дух квари ту лепу идилу. Доцније, он се отрезнио од тог свог поетског заноса. И као што је у „Сељанци“ претеривао ружичасто сликајући то „старо добро доба“, исто тако је претеривао у „Сељаку“, сликајући црним бојама поремећеност, морални пад села у новом добу.

Код Веселиновића има много народнога духа. Он је волео народ и његове умотворине, са нарочитом љубављу описивао народни живот, и због тога са разлогом је поређен са Вуком Караџићем. Он је почео писати препречавајући народне легенде, увек се трудио да што верније прикаже народне обичаје, да изрази народну душу, да све икаже што чистијим народним, сељачким језиком. Његове приповетке сем чисто књижевне вредности имају и научну, јер верно описују народни живот у Мачви седамдесетих и осамдесетих година.

Веселиновић се одликовао у малим приповеткама, у „сликама из сеоског живота“. Али он није био за роман, на коме је упорно радио. За тај тежи посао он није имао ни ширину схватања, ни способност да развија и разрађује. „Борци“ и „Јунак нашега доба“, недовршени романи у којима се слика политичка борба у Србији, више су политичка по књижевна дела. „Сељак“, започет на широкој основи, остао је такође недовршен; „Хајдук Станко“, његов највећи и најпознатији роман, одвећ је популарно писан и историјски произвољан. Једино у „Сељанци“ он је показао способности за сликање једне средине, али то је у ствари низ лепих слика са села.

Општи поглед.

У опште, Јанко Веселиновић вреди више као песник но као приповедач. Оно што је најлепше у његовим приповеткама, то је обиље поезије, топлота осећања, разнежено саучешће, и тек у другом реду долази верно сликање сеоскога живота. И ако је био плодан, обим његова рада није био велики. Он је успевао када је сликао поједине тренутке и типове са села, када је давао оне просте и једноставне „слике из сеоског живота“, где је мало радње и описа. Диалог му је природан и жив, језик народни и сељачки. Али када је покушавао да даје разгранатије слике, да ствара роман, или када је хтео да решава политичка и социјална питања, или да психолошки проучава душе својих личности, или да слика модерни варошки живот, он је падао и давао слабе ствари.

Он је умро млад, али његов таленат већ се био исцрпао, и последњи радови, нарочито слике из

београдског живота, као и по наруџбини писане приповетке у којима се понављао, показивале су да је почео падати. У добу од 1886 до 1893, док је био свеж и неистрошен, он је сеоску приповетку подигао на велику висину, и створио од ње једну од најразвијених врста српске књижевности. За собом је оставио целу једну гомилу подражавалаца, који су, без његовог талента а појачавајући његове мане, упропастили сеоску приповетку.

Симо Матавуљ.

Живот.

Рођен је 1852 у Шибенику, у Далмацији. Свршивши учитељску школу у Задру, неколико година учитељовао је по српским селима северне Далмације. Учествовао је у два устанка, 1875 у херцеговачком, и 1881 у бокељском. После бокељског устанка склони се у Црну Гору, где добије за наставника у гимназији, потом за надзорника основних школа. 1887 пређе у Србију, где је, са малим прекидима, остао до смрти, као наставник у средњим школама, чиновник пресбироса и као приватан човек, бавећи се увек књижевношћу. Умро је у Београду 1908.

Дела.

Матавуљ је готово самоук, и сам сам се упутио у књижеван рад. Талијански језик знао је од детињства, француски је у младости научио, и ревносно читао дела из обе књижевности. Од 1873 почињу његови књижевни покушаји, али нарочито од како је отишао у Црну Гору. Од тада до смрти он је на-

писао велики број приповедака, од којих је највећи део скупљен у збирке. Тако су изишле збирке: „Из Црне Горе и Приморја“ (две књиге, 1888, 1889), „Из primorskog života“ (1890), „Из београдског живота“ (1891), „Са Јадрана“ (1891), „Из разнијех крајева“ (1893), „Приморска Обличја“ (1899), „С мора и с планине“ (1901), „Београдске Приче“ (1902), „Живот“ (1904), „Немирне Душе“ (1908). Поред тога Матавуљ је написао две драме „Завјет“ (игран 1892) и „На слави“ (1904) и два романа: „Ускок“ (два издања, 1892 и 1902) и „Бакоња Фра-Брне“ (три издања, 1892, 1893 и 1897), затим аутобиографске „Биљешке једнога писца“ (1897—1903), успомене из бављења у Црној Гори „Десет година у Мавританији“ (1897—1898), и популаран спис „Бока и Бокељи“ (1893). Најзад, неколико путописа из Француске, Алжира, Леванта, Севернога Мора, известан број књижевних чланака. Зналац језика и добар преводилац, он је често и преводио. Од његових превода најважнији су му „Мизантроп“ и „Пучанин као властелин“ од Молијера, „Сан“ од Емила Золе и „На води“ од Гија де Мопасана.

Приповедачке особине.

Матавуљ има извесних особина које га стављају изнад велике већине српских писаца његова доба: јако развијен и општар посматрачки дар, добро и широко познавање живота и људи, знатно књижевно образовање. И ако се мало учио по школама, он је својом ретком вредноћом, духовном радозналешћу и природном бистрином, потпуно успео да попуни празнине свога образовања, и постао један од најобразованијих

писаца који су на српском језику писали. Он је читао не само велике пиесе страних књижевности но и научнике и мислиоце, и добро ушао у историју и филозофију. И то његово опште и књижевно образовање давало је његовом књижевном раду карактер нечега солиднијег и већма европског.

Док су наши ранији писци били под утицајем немачке, мађарске или руске књижевности, он се сав развио под утицајем романске културе, талијанске, увек јаке у Далмацији, и француске, до које је својим читањем дошао. Он је стално читао модерне француске реалисте и натуралисте, у првом реду Гија де Мопасана, и у главном под њиховим утицајима радио. Први у новој српској књижевности он сав изилази из романске културе, и један је од првих који почињу писати под утицајем француске књижевности.

Остали српски писци реалистичког периода нису се никада потпуно могли отргнути од романтичнога васпитања своје младости и сентименталних склоности своје природе. Матавуљ једини био је чист реалист. Без романтичарског васпитања, трезвен и позитиван дух, књижевно изучен код француских реалиста, он је потпуно у идејама европског књижевног реализма седамдесетих и осамдесетих година. Он се ограничава да буде савестан, објективан, неузбудљив посматрач стварнога живота, да ладно, без страсти, описује људе, као што ботаничар описује биље. Он неће да се он као човек види у свом делу, чува се личних излива, избегава лиризам, неће моралисање и тенденцију. И зато његова безлична дела, пуна тачних

и оштрих посматрања, дају утисак нечега ладног и сувог.

Он има шири видик посматрања но други српски приповедачи. Докле су се они ограничавали да посматрају и сликају узак видик свога роднога краја, и то једну средину свога краја, догле Матавуљ описује разне крајеве српске и разне слојеве српскога друштва. Он описује и Далмацију, и Црну Гору, и Београд, не само сељаке и мрнаре но и грађанско друштво и модерне људе. Док у сликању данашњег Београда није имао успеха, у сликању Далмације показао је све своје лепе способности, давши пуну, широку, моћну слику целе једне живописне, разнобојне земље, богату галерију занимљивих и разноликих типова из свију сталеза. Из Далмације је његово најбоље дело, хумористични роман „Бакоња фра-Брне“, један од најбољих романа целе српске књижевности.

Општи поглед.

Симо Матавуљ представља у српској књижевности модерни европски реализам, позитиван, доследан, нелиричан. Он има јасан поглед на ствари, општро посматрачко око, способност да у једној средини или код једног човека уочи оно што је најважније и најкарактеристичније, и да све то изразито каже. Његов стил је прост, одређен, непосредан, књижеван без фразе и боје, класичан у добром смислу речи. Код велике публике српске, која не може да схвати књижевност без веће или мање количине романтизма, Матавуљ, и ако цењен, није никада могао да наиђе на онај одзив који је својим духовним и књижевним способностима потпуно заслуживао.

Светолик П. Ранковић.

Рођен 1863, у селу Моштаници, у округу београдском, Ранковић је свршио богословију у Београду, а Духовну Академију у Кијеву. Као наставник веронауке служио је у гимназијама у Крагујевцу, у Нишу и Београду. Умро је у Београду 1899.

Ранковић је почео писати почетком деведесетих година, за кратко време дао приличан број приповедака и три романа. Најбоље његове приповетке, под насловом „Слике из Живота“ издала је Српска Књижевна Задруга 1904. Његова три романа су: „Горски Цар“ (1897), „Сеоска Учитељица“ (1898) и „Порушени Идеали“ (1900).

Он је волео Шумадију, где је поред оца сеоског свештеника детињство провео, и био њен песник, али не онако једнострано идиличан као што је Веселиновић био песник Мачве. Описујући Шумадију са љубављу, он није затварао очи пред стварношћу, и живот на шумадијском селу осамдесетих година сликао је отворено, слободно, онакав какав и јесте, истицао и рђаве особине сељачке и прне стране сеоског живота. Цео један снажан роман, „Горски Цар“, посветио је сликању једног друштвеног зла, хајдучије, која је била завладала на шумадијском селу осамдесетих година.

Неповољне прилике у којима је живео, и тешка болест која га је пре времена у гроб отерала, стварале су га незадовољним, раздражљивим, и он је све више падао у мрачан песимизам, нарочито у своја два последња романа, у „Сеоској Учитељици“ и у „Порушеним Идеалима“.

Као писац Ранковић је потпуно изишао из руске школе. Он се учио у Русији, са одушевљењем читао руске писце, нарочито Толстоја, преводио их, и код њих се учио писању. Из њих му је дошло широко људско саучешће и љубав за све што живи и трпи, склоност да слика личности слабе и болесне воље, „започете, а недовршене људе“, навика да опширно излаже стања свести и савести код својих јунака. Радио је убрзано, нарочито последњих година, када му је ваљало грабити од смрти, и радња му није увек јасна, пише без плана, стил му је често сведен на овешталу новинарску фразу.

Али његове слике из живота сеоског, мало-варошког, чиновничког, манастирског, верно су хватане, и иду у боље послове своје врсте. Ранковић је најбољи у роману. У својој трилогији он је дао готово натуралистичку слику србијанског живота осамдесетих година, у одвећ песимистичком тону, са извесним болесним и горким лиризмом, али тачно одржану и снажно изведену.

Стеван Сремац.

Живот.

Рођен је у Сенти, у Бачкој, 1855, у занатлијској породици. 1868 прешао је у Србију, као свршени гимназист и добровољац тукао се у ратовима 1876—1878. 1878 свршио је филозофски факултет Велике Школе, од 1879 до 1895 био професор у Нишу, потом у Београду. Умро је у Соко-Бањи, 1906.

Дела.

Што је реткост у српској књижевности, Сремац се није јавио у књижевности још са ђачке клупе, но као зрео човек,

тек око 1890. Његови мали песнички преводи из немачких и мађарских листова пролазили су неопажени, поетизовања српске прошлости већ су више вредела, али он је брзо избио на глас приповетком из нишког живота „Ивкова Слава“ (1895). Охрабрен успехом, он је за десетак година објавио велики број радова, махом хумористичних и сатиричних приповедака. „Ивкова Слава“ је доживела и друго издање (1899) и два пута драматизована. Потом су излазили од већих радова: „Лимунација“ на селу“ (1896, 1912), „Поп-Ђира и Поп-Спира“ (1898, 1911), „Вукадин“ (1903), „Зона Замфирова“ (1902), поред тога неколико приповедака штампаних у засебним свешчицама („Божићна Печеница“ 1898, „Чича-Јордан“ 1903, „Ћир-Герас“ 1908, и т. д.) У шест свезака изишле су његове поетске слике из народне историје „Из књига староставних“ (1903—1909), нешто историјских расправа, полемичких чланака и књижевних оцена. У времену око 1900 то је био најплоднији и најчитанији српски писац.

Приповедач.

Као професор историје, са романтичарском љубављу за прошлост, Сремац је био историјски традиционалист, противник нове историје која је без икаквих обзира тражила само истину, присталица старе, патриотске историје, која је хтела да очува народне легенде и да диже народни дух и веру у прошлост. У збирци „Из књига староставних“ он у прози опева херојску прошлост, стару славу српску, увек у патриотском надахнућу, у китњастом, беседничком и ритмичком стилу, готово у „слободном стиху“. Али ту је поезија потисла историјску истину, лепе речи

су стале испред историјских чињеница, и има нечег усиљеног у стално подигнутом тону. И такав покушај поетске историје или историјске поезије није успео.

Сремац традиционалист у историји био је и традиционалист у политици, пријатељ старог доба, нерасположен према новим идејама политичког и друштвеног ослобођења, према социјалистичком и радикалном покрету у Србији седамдесетих и осамдесетих година. Врло често, нарочито у „Лимунацији“ на селу“, он је излагао оштром подсмеху „нове људе“, прелазећи често из политичке сатире у грубе карикатуре. Не марећи за политичке идеје и установе нове Србије, Сремац је имао нарочите љубави за новоослобођене крајеве, где се задржао стари патриархални живот, нарочито за Ниш, где је иначе провео своје најбоље године и где је почео писати. Сликом из живота старога Ниша, „Ивкова Слава“, он је стекао глас; у „Зони Замфировој“, другој великој нишкој приповетци, он је дао најпотпуније и најбоље своје дело. Са љубављу, на врло пријатан начин, он је сликао стари, патриархални „старовремски“, источњачки Ниш, живописни живот у њему, просте, али срдачне „људе старога кова“, „старе, добре Нишлије“, који су знали како се живи. Он је те послове нарочито волео, уносио у њих један део своје младости, и зато су му те нишке приповетке најбољи књижевни послови.

Стеван Сремац је реалист који има много заједничког са Јаковом Игњатовићем, и по пореклу, и по политичким и књижевним идејама, и по љубави за све што је старо и за нижи живот и прост свет, и по реализму који је изилазио више из ње-

гове природе но из њихових научних и књижевних уверења. Не марећи за пристојан и углађен свет, за „филистре“ и „ћифте“, Сремац је волео мале људе, мали кафански свет, често и „бивше људе“, пропалице свију врста, и он их је радо и често сликао у својим приповеткама. Он је тај свет посматрао, бележио како живи, како говори, како се весели, и помоћу тог непосредног посматрања и верног бележења ситних појединости, он је својим приповеткама давао јаку локалну боју и потпуно реалистичко обележје. Његове личности говоре или локалним дијалектом или кафанским речником, и дају утисак као да су из природе снимљене.

Општи поглед.

Сремац се допадао великој читалачкој публици зато што је умео да одабере занимљив предмет, што су његове личности врло оригиналне и забавне, што му је дијалог врло жив, стил пун израза и живописности. Он се јавио у доба када је наш свет био засићен сентиментално-идиличним сеоским приповеткама, и његови хумористични описи малограђанског живота дошли су као једна пријатна промена. Исто тако допадали су се његов смех и подсмех, ведри оптимизам, сликања оригиналног живота нишког, извесна чулна, животна радост којом цело његово дело обдише. У добу око 1900, када је српском књижевношћу пролазио један талас песимизма, он је био велики забављач широке читалачке публике.

Сремац је био човек од духа, имао ретку комичну снагу, велики хумористички таленат. У „Поп-Ђири и Поп-Спири“, једној од најбољих својих ствари, он показује изузетно и извесну при-

јатну сентименталност и нежност. Али, у целини он воли да се смеје и пише ради смеја. Он нема ширих схватања, није у стању да види и постави проблем, да да слику једне средине. Он уме лепо и забавно да прича, али то је увек само ради смеја. Цео сложени живот људски он посматра само са једне, комичне стране, и грубом физичком животу даје искључиво место. Као и његов дух тако и његов књижевни таленат има нечега уског. Али што нема у дубини има у ширини. Он живот силно осећа и снажно га представља, његово дело набрекло је стварношћу, и он је не само најбољи хуморист, но и један од најбољих и истинских реалиста у целој српској књижевности.

Радоје Домановић.

Рођен 1873 у селу Овсишту, у округу крагујевачком, где му је отац био учитељ, Домановић је 1894 свршио филозофски факултет у Београду, и као предавач служио у Врању, Лесковцу и Пироту. Неко време био је писар Министарства Просвете, и у два маха због политичких разлога био отпуштан из државне службе. 1905 постављен је за шефа коректора Државне Штампарије, и на том месту умро у Београду 1908 године.

1899 изишле су две свеске његових „Приповедака“, 1901, у једној књизи, изишле су три његове одличне политичке сатире: „Краљевић Марко по други пут међу Србима“, „Данга“ и „Вођа“; 1902 јавила се велика и у своје доба много читана сатира на сувремену Србију „Страдија“. Остали

Домановићеви радови растурени су по књижицама, часописима и политичким листовима.

Домановић је радио на сеоској приповетци и на политичкој сатири. Под утицајем Јанка Веселиновића, и сам дете са села, он је из почетка сеоски живот сликао са идиличне стране; доцније, разочаран, оболео, он га је гледао само са црне стране. И његове сеоске приповетке или су наивне идиле, или црне слике; у сваком случају, оне заостају за његовим сатиричним радовима.

Још као ђак, у једном узрујаном политичком добу, Домановић је почео по политичким листовима писати оштре и духовите политичке сатире, стављајући свој таленат у службу напредних идеја. У времену од 1897 до 1903 он је написао цео један низ љутих сатира и политичких алегорија, у којима је подвргавао руглу и презирању ствари и људе који су му били мрски. Једак у свом гневу разочараног идеалиста, саркастичан по природи, наоштрен гањањима којима је био изложен, он је у своје сатире уносио много снаге. Некоје од њих, нарочито „Краљевић Марко по други пут међу Србима“ и „Страдија“, имале су у своје доба значај читавих политичких догађаја, и до данас су остале као најбоље политичке сатире српске.

Светозар Ђоровић.

Осамдесетих и деведесетих година и Босна и Херцеговина почињу улазити у књижевни живот српски, и то улажење обележавају: Светозар Ђоровић, Алекса Шантић и Јован Дучић.

Рођен 1875 у Мостару, Ђоровић је почео писати врло млад, и до 1901 дао неколико збирки приповедака, стихова и позоришних покушаја. То су младићски послови у којима је писац тек тражио свој пут. Од почетка XX века почиње он са зрелим радом и делима од вредности: 4 књиге приповедака „У часовима одмора“ (1903, 1904, 1906, 1910), збирка „Моји познаници“ (1909), 3 романа: „Женидба Пере Карантана“ (1905), „Мајчина Султанија“ (1906), „Стојан Мутикаша“ (1908), најзад неколико позоришних комада: „Он“, „Адембег“, „Птице у кавезу“, „Повратак“, „Ајша“ и „Зулумћар“.

Као ретко ко од српских писаца Ђоровић се стално развијао и давао све боља дела. Он је дао слику данашње Херцеговине, и варошке и сеоске, и православне, и муслиманске, и католичке. Он увек уме да одабере добру грађу, да нађе занимљиву анегдоту, и његово дело је богато разноврсним мотивима и оригиналним локалним личностима. Причање му је лако и природно, стил доста једноставан, каткада једнолик, али непосредан и јасан. Романи, обично развучени, заостају му за приповеткама. У појединим комадима, као „Он“ и „Адембег“, он је показао и лирских способности и сценичну вештину.

Војислав Ј. Илић.

Живот.

Син песника Јована Илића, Војислав Илић родио се 1862 године у Београду. Не свршивши гимназију, провео је

неко време као ванредни ђак Велике Школе. У српско-бугарском рату 1885 учествовао је као добровољац. Неко време био је коректор у Државној Штампарији, потом учитељ у српској основној школи у Турни Северину у Румунији, чиновник министарства унутрашњих дела, најзад вице-консул у Приштини. Умро је у Београду 1894 године.

Пред 1880 годину почео се он јављати својим стиховима. Живљи рад почиње у току осамдесетих година, 1888 изилазе његове „Песме“, а 1889 друго издање. Целокупно издање његових песама у две књиге дала је Српска Књижевна Задруга 1907 и 1909. Сем тога написао је неколико прозних скица и политичко-националних и књижевних чланака.

Реформатор у поезији.

Он је припадао нараштају који је својим очима гледао слом романтизма у јавном животу и у књижевности. Он се бунио против полумртве романтичарске поезије, њених усиљених осећања, простачких мотива и баналне версификације, писао против „накарадних подражавања и усиљеног очајања“ код малих романтичарских песника. У првим својим стиховима и он је под извесним утицајем раније романтичарске поезије, али се брзо ослобађа, самостално развија и ствара једну сасвим нову поезију.

Он напушта декламаторску и претерано субјективну поезију романтичара шездесетих година, и у неколико се враћа „узорима старим“, одмереној, мирнијој, полукласичарској, објективној поезији четрдесетих година. Од тих пред-романтичарских песника, којима је у један мах припадао и његов

отац и први песнички учитељ Јован Илић, он се научио класицизму, мирним осећањима, љубави за стране књижевности, и од њих су му остали и извесни архаизми у речнику. Отмене природе, он мрзи на извештаченост, став, декламацију, не верује у „Народно Јеванђеље“, но у општу књижевну културу, у једну општу европску уметност. И он место искључивог обожавања народне поезије, која је код романтичара значила презирање класичних и западних књижевности, враћа у српску поезију књижевну културу, западну књижевност. На њега нарочито утичу руски песници, у првом реду Пушкин и Љермонтов, од којих је примио не само мотиве, версификацију, но и идеје, осећања, па и целе изразе.

„Јавни песник“.

И ако уноси толику промену у српску поезију, он не кида све традиције. Као ранији песници српски, он има националних, политичких и социјалних песама. У његовим песмама има извесног аристократизма, презирања „сурове масе“ и „дневних истина људских“, тежње ка чистој естетичкој поезији, „уметности ради уметности“. Али он има знатан број песама у којима је љубав према народу, слободи, правди, напретку, нашла јаког песничког израза. И том родољубивом и слободњачком поезијом, која је код њега мање бујна али зато отменија, он, за Змајем и Јакшићем, продужује у српској књижевности традицију наших „јавних песника.“

Елегичар и класичар.

Али оно што је главно у поезији Војислава Ј. Илића, то су његова интимна лична осећања, меланхолија и елегичност.

Он није био невесео из књижевне моде, но зато што је такав у ствари био и што се у таквим приликама стекао: здравље му је било рђаво, живот неодређен и неизвештан, породичне невоље и материјалне неприлике стално су га пратиле. Деликатне душе, врло осетљиве природе, он је јако осећао грубости спољњег света, патио због битне несагласности идеала са прозом живота, био незадовољан са стварношћу и са садашњошћу, падао у незадовољство и повлачио се у песничке снове. У таквом расположењу поезија му је служила као уточиште, давала му заборав, била му „вео којим покрива ругобу света,“ и он је певао песме искрено меланхоличне, отмено и уметнички елегичне, дао најбоље елегије које су икада на српском језику испеване.

Окрећући главу од „бледи садашњости“, како је он називао, он је бацао поглед на „седу прошлост“, на прошле векове и ишчезле људе. Он је дубоко осећао меланхолију мртвих ствари, и певао оно што живот више не прља и скрнави, постао песник снова, рушевина, гробља, „векова тавних“. Он тако пева прве дане стварања и борбе Бога и Сатане, укочени и тужни индијски Исток, живописни и радосни арабљански Исток, давно изумрла словенска племена на обалама Севернога Мора, драматичне епизоде из светске историје. Он нарочито воли класичну старину, више јелинску но римску, „мајку Јелладу“, и изводи целу једну малу обнову класицизма у српској књижевности. У тој класичној поезији његовој класичари од струке наилазили су на недовољно формално познавање класичне старине, на материјалне грешке у митологији и у вер-

сификацији. Али он је дубоко осећао величину и лепоту класичног света, по свом високом песничком нагону ушао у њ, и његове песме дају утисак ведре и мирне, мраморне лепоте античке.

Песничке особине.

Песничке способности Војислава Илића биле су врло високе. Он има урођену отменост, ретку осетљивост, живо осећање лепоте, смисао за ритам у строфи и живописност у изразу, и његова поезија даје утисак праве уметности. Док су ранији песници за љубав идеје и осећања жртвовали форму, дотле Илић, волећи лепоту као лепоту, полаже сву пажњу на форму. Код Пушкина он се научио култу чисте уметности, и он ствара књижевну, уметничку, у форми савршену поезију. Његова поезија има нечега нематеријалног, прозачног, флуидног. Његови описи, често реалистички, мала су савршенства у својој врсти. Стихови су му течни, грациозни и мелодични, и теку мирно и величанствено као широка река. Он се угледа на старије песнике, уводи нове размере, који само изгледају на класичне метре. Не само према разлабављеној и запуштеној романтичарској версификацији, но у опште, са чисто уметничке тачке гледишта, његова савршена, чиста, складна, ритмична версификација означава врло велики напредак у српској поезији.

Општи поглед.

Војислав Илић је певао свега петнаестак година, и умро је у најбољем добу, када су му дух и таленат били сазрели. Али и зато кратко време он је учинио много. Започевши један нов правац у поезији, он је вршио

непосредан и велики утицај на младе људе који су у његово доба почињали певати. Деведесетих година сви млади који су почињали њега су подражавали, међу осталима Милорад Ј. Митровић, Милета Јакшић, Алекса Шантић и Јован Дучић, и у то доба могло се са разлогом говорити о „војиславизму“ у српској књижевности. Од почетка XX века његов утицај је ослабио, али његов углед остао је велики.

Данас се виде његове слабе стране. Он није сасвим оригиналан, оскудева му стваралачка снага, машта му није особито развијена, и он лако потпада под утицаје других песника, чинећи од њих знатне позајмице и у садржини и у форми. Његова осећања нису ни велика, ни јака, мисли ни дубоке ни нове, и он је обично, и то доста једнолико, опевао „општа места“ сваке поезије. Његова поезија често је ладна, бледа, малокрвна, са лепотом цвећа без мириса и фигура од воска. Од једнога песника данас би се тражило више унутрашњег живота, више самосталности у стварању, више оригиналности и снаге у осећањима и идејама, више слободе, даха и полета, тражила би се поезија садржајнија, обилнија, животнија.

Али у накнаду за све то Војислав Илић има велики песнички таленат, више чисте уметности но и један српски песник пре њега. Он прекида са ранијом српском поезијом, која је стајала у подређеном положају према народној поезији и исцрпла се у патриотским декламацијама и лажној сентименталности. Он тражи за њу самосталност, ослањање на европске књижевности, и ствара нашу поезију европском. У поезију он уноси општа

човечанска осећања, више песничке теме. Више него он чини за напредак форме, и даје поезију углађену, складну, хармоничну, са одабраним речником, са ритмом и мелодијом, поезију у којој се показала сва гipкост, живописност, музикалност, уметничка усавршљивост српскога језика. Он пева стихове каквих пре њега није било код Срба.

Војислав Илић означава одсудан прелом и дубок преображај у српској поезији, крај старе романтичарске и почетак нове поезије. Он је најбољи песник и песнички учитељ свога доба, оно што је Мушицки био око 1830, Сима Милутиновић око 1840, Змај и Јакшић шездесетих година. Он је највећи песник кога је Србија дала, најсавршенији мајстор у стиху у српској књижевности. Са Његошем, Змајем и Јакшићем он иде у ред првих песника српских.

Милорад Ј. Митровић.

Рођен у Београду 1867, Милорад Митровић је свршио правни факултет у Београду, служио као судски и полицијски чиновник у унутрашњости Србије и у Београду, неколико пута отпуштан због својих политичких уверења. Умро је као секретар Апелационог Суда у Београду 1907.

Готово вршњак и друг Војислава Илића, он је пропевао осамдесетих година под његовим утицајем. Главни песнички рад му је био деведесетих година и почетком XX века. Већи део својих стихова издао је у две збирке: у „Књизи о Љубави“ (1899) и у политичко-сатиричким „Пригодним Песмама“ (1903).

Митровић је писао лирске песме, сматрао се за лиричара, и оставио неколико нежних лирских песама, али он у ствари није био лиричар. Његов таленат био је више склон епској и сатиричкој поезији. Најбоље су му баладе и романсе, са много романтичарскога у себи, испеване под јаким утицајем версификације Војислава Илића, лепо заокружене, добро стиховане, које иду у најбоље полове своје врсте у српској књижевности.

Као и сви људи његова нараштаја, Митровић је живо учествовао у политичкој борби, показао у њој грађанске храбрости, и у политичким и сатиричким песмама, у своје доба јако читаним, борио се за ствар слободе. Песник другог реда, одличан ученик Војислава Илића, савестан књижевни радник који се лепо усавршио у версификацији, Митровић је, као последњи песник старије школе, задовољавао потребе свога времена, и око 1900 сматрао се за једног од најбољих живих песника српских.

Алекса Шантић.

Шантић се родио 1868 у Мостару, и почео певати врло млад, осамдесетих година. Објавио је неколико збирки стихова, 1891, 1895, 1901, 1908; добар избор његових песама дала је Српска Књижевна Задруга 1911. Од њега има три драмска покушаја у стиху: „Под маглом“ (1907), „Хасан-агиница“ (1911) и „Анђелија“, преводи: „Лирски Интермецо“ Хајнриха Хајнеа (два издања, 1897 и 1898) и „Из немачке лирике“ (1910).

Шантић је почео подражавањем Змаја, затим је потпао под јак утицај Војислава Илића, и за дуго се није могао ослободити туђих утицаја. За последњих десетак година он се развио у оригиналног песника, који има два основна и јака осећања: жарку љубав према своме народу, и дубоку сету за младошћу која одлази. Искрен и природан, он у стихове ставља откуцаје свога срца, и пева не као песнички занатлија но као човек који је све то живео и осећао. Он је један од оних који су обновили старију, готову заборављену патриотску поезију, давши јој стварнију и разумнију садржину, и искренији и топлији тон.

Милета Јакшић.

Синовац Ђуре Јакшића, Милета Јакшић родио се 1869 у Српској Црњи у Ванату. Свршивши богословију у Карловцима, постао је свештеник. Као такав сада живи у месту рођења.

Као и сви песници његова нараштаја, тако је и он, око 1890, почео певати под утицајем Војислава Илића. Али он се тог утицаја ослобађа, као што се ослободио утицаја другог свог песничког учитеља, Пушкина, и његова збирка „Песме“ (1899) има оригинално обележје. Он се све више отреса оног што је књишки, својој поезији даје све личнији и интимнији карактер, он пева што сам осећа и што види, и од обичне лирике уздиже се до лирске мисли и до пантеистичке љубави према природи. Он има јако осећање природе, јаку сликарску реалистичку способност, и његови описи жи-

вота на селу изредне су ствари. Са Вељком Петровићем то је најбољи данашњи песник старе Војводине.

Бранислав Ђ. Нушић.

Осамдесетих и деведесетих година радило се у српској књижевности доста на драми, било је писаца који су имали хучног и тренутног успеха, али једини који се одржао јесте Бранислав Нушић.

Рођен у Београду 1864, свршивши права ушао је у новинарство, потом у дипломатску службу, док није дошао до пензије. Нушић је један од најплоднијих и најразнострукијих српских писаца, писао је стихове, комедије, драме, приповетке, путописе. 1886 изишле су његове „Приповетке једног каплара“ (друго издање 1895); друга збирка његових приповедака јесу његове источњачке „Рамазанске Вечери“ (1898). Од хумористичних и сатиричних ствари најважније су му: „Листићи“ (1891), роман „Општинско Дете“ (1902), збирка подлистака „Бен-Акиба“ (1907). Од комедија најбоље су му: „Протекција“ (1889), „Народни Посланик“ (1896), „Обичан Човек“ (1900), „Свет“ (1906), „Пут око света“ (1911). Од драма: „Пучина“ (1901), „Кнез Иво од Семберије“ (1900), „Тако је морало бити“ (1900), „Јесења Киша“ (1909), „Иза божјих леђа“ (1909). Поред тога велики брoј мањих и неважних комада. Од Нушића има неколико путописа и етнографских описа: „Крај обала Охридског Језера“ (1894), „С Косова на сиње Море“ (1902) и „Косово“ (две књиге, 1902—1903).

Нушић је писац врло жива духа и велике радне снаге. Али он се никад није могао усредсредити, увек је летео на све стране и радио на брзу руку. Његове приповетке су занимљиве и читке, али овлаш рађене и површне. Он има много духа, али у хумору и сатири чини сувише уступака укусу некњижевне публике, пада у карикатуру, грубости и непристојности.

Његов главни рад је на драми, и од њега до данас има скоро 30 драма, комедија, пригодних комада, и у погледу плодности он долази на прво место међу свима српским драматичарима. Он је прави позоришни човек и разуме сценску вештину боље но ико пре њега. Он уме да нађе занимљив предмет, да га драмски развије и да нађе бинске ефекте. Он има духа, и лако и природно пише. Али у његовим лаким комедијама има више позоришне уметности но праве уметности, и оне су више за гледање но за читање. Озбиљни комади, општи, апстрактни, који се могу дешавати ма где и ма када, заостају за његовим комедијама. Он је био и остао водвиљист, плодан, вешт и духовит водвиљист. За последњих двадесет и пет година он је једини писац, и код Срба и код Хрвата, који уме да пише комедије и да забавља публику.

Светозар Марковић.

Критика у реалистичком периоду српске књижевности има као главне представнике: Светозара Марковића, Светислава Вуловића и Љубомира Не-

дића. Што је карактеристично, сва тројица су из Србије.

Живот.

Светозар Марковић родио се 1846 у Зајечару(?), технику је учио у Београду, Петрограду и Цириху. Ушавши у политику, он изгуби државну стипендију коју је имао. 1870 врати се у Србију, и започне цео један велики социјалан и политички покрет. У Београду 1871 креће лист „Раденик“, 1872 одлази у емиграцију у Нови Сад, 1873 враћа се у Србију, и до 1875 издаје у Крагујевцу листове: „Јавност“, „Глас Јавности“ и „Ослобођење“. Годину 1874, готово целу, осуђен због штампарских кривица, прележао је у пожаревачком затвору. Тешко оболео, пође на Југ да тражи лека. Смрт га задеси у Трсту, 1875.

Рад.

Светозар Марковић заузима значајно место у историји духовнога развитка српског. И ако се мало и узгред бавио књижевношћу, био је од великог утицаја на њен развитак. Од 1868 почео је он код Срба проповедати „нову науку“ коју је из Русије донео. У тој борби за нове идеје, а противу дотадашњег идеализма, либерализма и романтизма, он ствара нов дух у српском друштву, образује нов нараштај, цео један покрет који из Србије прелази на остале крајеве српске. У српском друштву седамдесетих и осамдесетих година он је оно што су Чернишевски, Доброљубов и Писарев били у руском друштву шездесетих година. Он је више публицист и пропагандист но научник и књижевник, и у првом реду ради у практичном политичком правцу.

Главно и најоригиналније његово дело јесте „Србија на Истоку“ (1872). Његова „Скупљена Дела“ изишла су у Београду (1888—1892).

Књижевне идеје.

Марковић није био само социјални реформатор и политички агитатор, но и идеолог, покретач, „сејач идеја“, духовни вођ целог једног новог правца. У основу рационалист, са дубоком вером у разум и његову снагу, он је веровао да револуција у духовима треба да претходи револуцији политичкој и социјалној, и зато је много пажње поклањао свима појавама духовнога живота, па и књижевности. Он је написао само два књижевна чланка: „Певање и Мишљење“ (1868) и „Реалност у поезији“ (1870), али та два мала и узгредна, али одсечна и одлучна чланка, имала су јаког утицаја на даљи развој српске књижевности.

Његови одвећ ревностни ученици ишли су сувише далеко у критици метафизичке естетике и романтизма, тражили „уништење естетике“ и одрицали поезију. Марковић је био општар израз општег незадовољства са исцрпним и изопаченим романтизмом, и само је без обзира и без поштеде рекао оно што су сви трезвени духови мислили. Он удара на рђаве и неискрене песнике српске, на метафизичку естетику, која се свела на формуле и догме, жртвовала ствари речима и садржину форми. Он тражи једну разумну, позитивну, реалну, реалистичку књижевност, која би била „веран израз живота“, идеја и потреба једнога доба, у коју би сувременници уносили: „*свој* живот, *своја* убеђења и осећања, и *своје* потребе.“ Та „примењена књижевност“, став-

љена у службу напредних, разумних и корисних идеја, имала би да буде моћно оруђе општег друштвеног напретка, — онаква каква је била борбена, рушилачка и ослободилачка књижевност XVIII века.

Марковић је са разлогом ударао на штуру и застарелу метафизичку и изопачени романтизам у српској књижевности, али му је грешка што је на књижевност одвећ гледао као публицист и политичар, што је књижевни реализам изједначавао са тендециозношћу, што је сувише хтео да књижевност стави у службу идеја једног политичког и социјалног покрета. Он код Срба остаје главни представник публицистичке књижевне критике, каква се код Руса била развила шездесетих година.

Његов утицај.

Његова је заслуга што је оштром, каткада суровом критиком учинио крај једном болесном стању у српској књижевности, што је српске писце и читаоце упутио на велике реалисте модерних књижевности, у првом реду на Русе, под чијим се утицајем развио српски књижевни реализам.

Његов утицај на српске писце био је велики: главни писци новог књижевног правца, Милован Глишић, Лаза К. Лазаревић, Јанко Веселиновић почели су писати под његовим утицајем; од старијих писаца Ђура Јакшић се окренуо социјалној поезији, а неколико млађих песника, међу којима су најпознатији Јаша Томић и Владимир Јовановић, покушавали су да заснују поезију у духу његових идеја.

Светислав Вуловић.

Живот.

Светислав Вуловић се родио 1847 у Ивањици, 1868 свршио је правни факултет у Београду, и неко време служио у суду. 1870 ступио је у просветну службу, постао гимназијски професор у Београду. Учествовао је у ратовима 1876—1878. 1881 постављен је за професора југословенских књижевности на Великој Школи. Умро је у Београду 1898.

Критичар.

Правник по струци, Вуловић се почео као љубитељ бавити књижевном критиком и историјом књижевности. Прво се огледао, још 1871, на књижевној и позоришној критици. На супрот дотадашњој догматичарској естетици Ђорђа Малетића, која је владала по школама, и метафизичарској критици новосадских критичара, Вуловић, угледајући се на немачког писца Лудвика Бернеа, започиње такозвану „природну критику“, много слободнију, независнију и искренију, казујући у њој своја осећања и личне утиске који су му остали од прочитаних књижевних дела. Он за писце тражи слободу стварања, у књигама не тражи саобразност мртвим правилима но књижевну истину. У томе правцу он је по листовима и часописима седамдесетих година држао позоришну хронику, пишући често о делима која су ван књижевности. Један део тих позоришних оцена штампао је у књизи „Из Позоришта“ (1879), која је прва збирка те врсте у српској књижевности. Вуловићев суд у књижевној

критици није сасвим сигуран, он има доста нетачних романтичарских идеја, али он слободно суди писце и дела по њиховој стварној књижевној вредности, и књижевно пише о књижевним стварима.

Књижевни историчар.

Предајући годинама историју српске књижевности на Великој Школи, Вуловић је био принуђен да обухвати сав тај обимни и разнострани предмет, бавио се и старом, и дубровачком, и народном, и новом књижевношћу. Он није имао потребна стручна знања о свим тим оделитим периодима српске књижевности, и радио је на свима њима са неједнаким успехом. Из проучавања старе српске књижевности остало је неколико његових мањих прилога који нису без општоумља и проницљивости. Дубровачком књижевношћу само се узгред и површно бавио, као што је и о народној књижевности само узгред писао. Највише и најбоље је радио на историји нове српске књижевности. Он је написао прве веће и озбиљније студије о Ђури Јакшићу, Његошу и Симу Милутиновићу. Нарочиту пажњу заслужује његова овећа, добра и прегледна студија „Уметничка приповећка у најновијој српској књижевности“. На прво место међу његовим радовима из српске књижевности долази монографија „Бранко Радичевић (1889), најбоља и најпотпунија монографија из наше раније историје књижевности. Као критичар и професор Вуловић је имао јаког утицаја и на писце и на публику, и око 1880 он је обарао и стварао репутације у српској књижевности. Његове две књиге „Српске Читанке“ (1873, 1876), антологија нове српске књижевности, за дуго

су остале у школској употреби, и у њима је неколико нараштаја стицало своје књижевно образовање.

Општи поглед.

Хотећи да обрађује све периоде српске књижевности, Вуловић није бивао подједнако обавештен и стручан; он нема снаге да се усредреди на једном предмету, и расипа се на више страна; из жеље да изгледа што књижевнији и што бољи стилист, он често више воле речи и стилске украсе но саму садржину и смисао. Али, ваља имати на уму да је он био самоук, да је сам почео радити послове које до њега готово нико није радио. Он је један од првих који су почели да раде историју српске књижевности, први који је покушао да одвоји књижевна проучавања од тадашње свемоћне филологије. Јасна духа, он је умео прегледно да излаже; није био без духовитости и укуса, писао је лако и занимљиво, и био један од најбољих стилиста свога доба. За своје доба он означава знатан напредак.

Љубомир Недић.

Живот.

Рођен је 1852 у Београду. Филозофију је учио и докторат филозофије положио у Лајпцигу. 1884 постао је суплент, а 1886 професор Велике Школе, за историју филозофије, психологију и логику. Због болести стављен је 1895 у пензију. Умро је у Београду 1902.

Дела.

У књижевном раду Љубомира Недића има прекида и промена. Као ђак превео је у Београду, 1870, „Куково путовање

око света“. Тек крајем осамдесетих година јавља се са мањим популарним филозофским расправама („О хипнотизму“, „О сну и сновима“, „О софизмима“, „О песимизму“). Почетком деведесетих година баца се на књижевну критику. Плод његових проучавања нових српских писаца јесу књиге: „Из новије српске лирике“ (1893), „Новији српски писци“ (1901), „Критичке Студије“ (1910). Из страних књижевности су његове студије о Хамлету и Вертеру. Од интереса је његова књижица „О правопису и интерпункцији“ (1894). 1895 уређивао је књижевни лист „Српски Преглед“. Поред још извесног броја чланака, оцена и полемика, превео је са енглеског „Векфилдског Свештеника“ од Оливера Голдсмита (1898).

Његов оригиналан књижеван рад захвата мало времена: десетак година. И тај рад обимом није велики. Али, и ако је радио тако мало, он је заузео знатно место у књижевности свога доба и био од великог утицаја на даљи развој њен.

Књижевне идеје.

Недић се одликује слободним и смелим духом, готовошћу да каже целу своју мисао, и да до краја и доследно иде за њоме. Он је без устезања ударио на писце који су уживали велики глас, као што су били Змај, Љубомир Ненадовић, Лаза Костић, Милан Ђ. Милићевић. Али у тој својој безобзирној критици он је често уносио духовне нетрпљивости, предубеђења, личне обзире, нарочито политичке антипатије. Болестан, ђудљив, раздражен, негативан дух по својој природи, он је боље видео рђаве стране писаца него добре, осуђивао савремену српску књи-

жевност, био више рушилац но стваралац. И због тога његова мишљења треба пажљиво примати.

На супрот чисто описној и скроз површној критици старијих српских критичара, личној, „природној критици“ Светислава Вуловића и утилитарној, публицистичкој критици Светозара Марковића, Недић, ђак немачке филозофије и естетике, дошао је са новим схватањима. Он верује у вечите истине естетике, у „опште норме Лепога“, у непроменљивост књижевног укуса, и са тога апсолутног гледишта он суди само књижевно дело. Не водећи рачуна о писцу који је дело написао и о добу у којем се дело појавило, одричући биографску и историјску критику, он проучава „једно књижевно дело само за се, као такво, и независно од свега што је ван њега.“ Тако је он писце проучавао као апстрактне личности, без икаква обзира на њихов живот и средину, а књижевно дело одсеца од свега што га је родило и развило. И то је радио увек прек, одсечан, сув и ладан, претерано уверен у непогрешивост својих схватања, играјући радо улогу књижевног полицајца и судије.

Општи поглед.

Човек широког образовања, јак логичан дух, смео полемичар и добар писац, Недић је био један од најзначајнијих српских писаца на крају XIX века. Поред свега свог традиционализма, он је био модеран дух, и у српску књижевност је унео и нова схватања и нов начин рада. Он је знатно подигао мерило којим су се писци оцењивали, извршио претрес многих књижевних судова, кренуо велике књижевне препирке које су, на крају крајева, биле ипак ко-

рисне. Он је можда први прави критичан дух међу српским критичарима, и његова независна, слободна критика, која је тражила само истину, одговара исто тако слободној и независној, „неродољубивој историји“ Илариона Руварца. Као и Руварац тако и Недић има више негативних но позитивних заслуга. Они су раскрчили поља старих заблуда, на која су дошли други да сеју нове истине.

Марко Цар.

Поред књижевних критичара, као што су били Вуловић и Недић, који су се бавили српском књижевношћу, било их је који су се бавили страним књижевностима, и који су у књижевно писаним расправама представљали српској публици велике стране писце. Тако је осамдесетих година радио Светомир Николајевић, професор опште историје књижевности на Великој Школи, у својим „Листићима из Књижевности“, (две књиге, 1883 и 1888), у некада радо читаним, неоригиналним, али читким и доста књижевним расправама о Тациту, Шекспиру, Ариосту, Тасу, Камоенсу, Монтескијеу, Бајрону.

Тај посао радио је деведесетих година и Марко Цар (рођен 1859, у Херцег-Новом, у Боци Которској). Далматинац родом, васпитан код талијанских писаца, он је нарочито и радо писао о писцима романских књижевности и о домаћим далматинским писцима. Бавио се писањем уметничких путописа („Венеција“, 1891, „U Latinima“ 1894, „Кроз Умбрију и Тоскану“, 1895 „Наше Приморје“, 1910),

написао је и једну књигу приповедака „Primorke“, (1911), за дуги низ година упознавао је талијанску публику са српском и хрватском књижевношћу, и дао три свеске критичких студија „Моје Симпатије“ (1895, 1897, 1904). Када говори о страним писцима, он није оригиналан и сувише, често дословце, ослања се на оно што су други писали. Много бољи, оригиналнији и кориснији је када говори о домаћим, нарочито далматинским писцима XIX века. Књижевно образован, лак на писању, он је умео да буде занимљив и да стече читаоце. И он и Светомир Николајевић имају заслуга што су развијали књижевно образовање код српске публике и у српској књижевности одомаћивали књижевни есеј и студију.

Божидар Кнежевић.

Рођен на Убу 1862, Кнежевић је свршио филозофски факултет у Београду, 1884 отишао за предавача у Ужице, учествовао у српско-бугарском рату, служио као професор у Нишу, Чачку, Крагујевцу, Шапцу, најзад, од 1902, у Београду. Умро је у Београду 1905.

Божидар Кнежевић је живео и радио у врло неповољним приликама. Готово двадесет година провео је у унутрашњости, никада није ишао на страну, сам је научио језике и развио се сопственом снагом. Од њега су остала два значајна превода са енглеског: Беклова „Историја цивилизације у Енглеској“ и Карлајлова књига „О херојима“, и оригинална дела из филозофије историје: „Прин-

ципи Историје“, „Ред у историји“ (1898) и „Пропорција у историји“ (1901).

Књижевности припада само једно његово мало, али значајно дело, „Мисли“ (1902). То нису афоризми какви се обично пишу. Ту је Кнежевић давао zgodне формуле својих историјско-филозофских размишљања, у којима има много научно апстрактнога. Али ту има много његовога личнога, готово аутобиографскога, његова интимна осећања, схватања и утисци живота. Дело има много интимнога, и често чини утисак исповести. Све своје дубоко незадовољство са животом, сва своја разочарења и душевне болове, своје жалосно животно искуство и своје филозофске утехе — он је унео у ову књигу, високо мисаону и благородну. Његове омиљене идеје јесу: неизлечива нискост људске природе, песимистично схватање човека, борба идеала са стварношћу, крајњи триумф духа над материјом и вечности над пролазношћу, култ и поезија мисли, не бесмртност душе но бесмртност духа и мисли, мисли ослободитељке и утешитељке. Сва та високо интелектуална и морална осећања, која је писац сам преживео, казивана су снажно, речито, са много израза. Висином идеја и књижевном вредношћу „Мисли“ Божидара Кнежевића достојно започињу једну сасвим нову врсту у српској књижевности.

ДАНАШЊА КЊИЖЕВНОСТ.

Почетком XX века десиле су се велике промене у српској књижевности. Пре свега, чудном случајношћу, тада умире знатан број главних писаца старијега нараштаја, који тако сасвим нестаје, као што умире и неколико млађих писаца који су већ били стекли име. Тако, 1901 умире Јован Илић, 1902 Љубомир Недић, 1904 Змај Јован Јовановић, 1905 Јанко Веселиновић и Божидар Кнежевић, 1906 Стеван Сремац, 1907 Павле Марковић-Адамов и Милорад Ј. Митровић, 1908 Милован Ђ. Глишић, Симо Матавуљ и Радоје Домановић, 1910 Лаза Костић. Смрт је учестаним ударцима учинила „места младима“, тако да никада до сада у српској књижевности није међу људима који пишу било тако мало старих, а тако много и искључиво младих. Самим тиме што су дошли нови људи, српска књижевност данашњега доба добила је други вид.

Тешко је, ако не и немогуће, из близа и тачно одредити каква је та данашња књижевност. Она је сада у пуном јеку стварања, и њени главни радници су у непрестаном развијању. Док се писци потпуно не развију, док се временом не стече могућност да се и данашња књижевност посматра из извесне даљине, може се учинити само неколико врло општих опажања.

Просветни напре- дак и ширење књи- жевности.
--

Пре свега, услови под којима се српска књижевност развија постали су далеко повољнији. Последњих година осетио се у целом српском народу велики привредни, просветни и национални полет. Као и у ранијем периоду Србија је духовно средиште српско. Главне научне и књижевне установе српске налазе се у Србији: Српска Краљевска Академија, која развија највећу научну делатност на целом Словенском Југу; Универзитет у Београду, са скоро 1200 студената и 80 наставника; Српска Књижевна Задруга, са 11.000 чланова у целом српском народу; Културна Лига, Народна Одбрана, многа просветна стручна и хумана друштва, велики број средњих школа. Док је 1885 у целој Србији било свега 534 основне школе, 1911 било их је 1425. Главни књижевни листови српски изилазе у Београду: „Српски Књижевни Гласник“, кренут 1901, за који је везан књижевни живот и напредак последњих десет година, „Дело“, „Звезда“. У Србији се, у опште, више чита но икада и игде у српском народу. (Док је, на пример, 1816, једини српски лист онога времена, бечке „Новине Српске“, ишао у Србију у 5 примерака, 1911 године, од 218 само српских листова, колико их је тада било, у самој Србији изилазило их је 125, растураних у 50 милиона примерака годишње; сам Београд имао је те године 90 листова, од којих 15 часописа и 15 дневника).

Напредак није само ограничен на Србију но и на остале крајеве где Срби живе. Последњи историјски догађаји раздрмали су српски народ, нарочито анексија Босне и Херцеговине 1908, и на

све стране осетила се народна снага и самопоуздање. Народни и просветни рад код Срба све више и боље се организује. Никада се у српском народу није радило са толико снаге, али и са толико разума и модерних позитивних схватања. Моралне везе између Србије и осталих крајева где Срби живе јаче су но што су икада биле. Српске књиге читају се у све већем броју и у свима крајевима српским. Стара Србија и Северна Македонија улазе у књижевни и културни живот српски. Не само међу католицима, којих је у српској књижевности било још у половини XIX века, но, од краја XIX века, и међу муслиманима Босне и Херцеговине јављају се српски писци. До краја XIX века национални живот осећао се у Србији и у бившој Војводини, данас се распростро на све српске крајеве, нарочито на Хрватску и на Босну и Херцеговину. Добре српске књиге, које су раније биле ограничене на један крај српски, штампале су се у 600—1.000 примерака; данас се штампају у 3.000—4.000 примерака, и растурају се по свима крајевима српским. Док је некада, за сто година, од 1741 до 1837, изишло на 1.000 српских књига, данас их изилази, од прилике, сваке године толико. Књижевни листови који су пре петнаест година били срећни са 1.000 претплатника, сада терају и до 3.000. Има стручних листова и популарних књига који су штампани у 20—30.000 примерака, у броју који би изгледао невероватан још пре десет година.

Тај општи покрет све се већма шири. Покрет за зближавање Јужних Словена, који је узео веће размере од 1904, све се више снажи. Зближавање,

уједињавање Срба и Хрвата све већма напредује. Оно што се давно очекивало и што је морало наступити дошло је најзад: мисао о народном јединству Срба и Хрвата захватила је готово сву праву интелигенцију и културне људе оба дела нашега народа. Како на политичком тако и на књижевном пољу мисао народнога јединства практички се извршује: узајаман рад између Матице Хрватске и Српске Књижевне Задруге, између београдског и загребачког позоришта, „Алманах српско-хрватски“, стална сарадња српских писаца на хрватским часописима и хрватских на српским, све потпуније изједначавање књижевног језика, читање српских писаца у хрватској публици и хрватских у српској — све су то предзнаци који казују да се иде к стварању једне књижевности српско-хрватске, књижевности целог нашег народа.

Нови утицаји.

Материјална основица српске књижевности на тај начин постаје све шира и поузданија. Али поред тога јасно се види да у данашњу српску књижевност све више продире западњачки модерни дух, што ништа не смета да она у исти мах буде врло родољубива. Ранији књижевни утицаји све већма слабе. Мађарски утицај се готово сасвим угасио, немачки утицај ограничио се само на Србе у Јужној Угарској, талијански утицај осећа се само у Далмацији. Руски утицај нешто је јачи, последњих година руски писци читају се радо и много, али тај утицај ни из близа није толики какав је био седамдесетих година. Место свих тих утицаја све више се осећа утицај француске културе и књижевности.

Тај утицај у Србији се почео осећати још од половине XIX века, од како се у земљу вратио први нараштај домаћих синова школованих у Француској, такозваних „Паризлија“. Од осамдесетих година тај француски утицај све више се осећа. Француски писци све више се преводе и најрадије се читају; подлистци листова пуне се француским романима; позорница је преплављена француским комадима; у књижевном језику осећа се утицај француског стила и језика; интерпункција, некада према немачком граматичарска, сада према француском постаје логичка. Главни српски писци васпитају се у француској књижевности. Поједине књижевне врсте, лирика и критика на пример, развијају се према француским узорима.

Главне црте да-
нашње књи-
жевности.

За последњих десетак година, у новим приликама, под новим утицајима, са новим писцима, створила се једна сасвим нова књижевност. Стари књижевни правци и школе пропадају. Романтизам, који је животарио за доба реализма, сада се потпуно изгубио, и мали покушаји за обнову романтизма нису имали успеха. Реализам седамдесетих и осамдесетих година знатно се променио, он је постао књижевнији, већма уметнички, са више личнога обележја, са извесним лиризмом, али увек задахнут социјалним и националним осећањем.

У опште, српска књижевност данас има далеко више личан, индивидуалистички карактер но што је некада имала. У ранијим књижевним периодима, писци, поред све своје књижевне особености, припадали су више или мање једном правцу, имали

у главном исти поглед на свет, исти укус, исте књижевне идеје, исти начин рада. Данас се не види један књижеван правац; књижевне школе не постоје, старе су пале, а нове се нису јавиле, писци нису сви под једном заставом, но сваки иде за својом природом и својим путем. Као и у осталим данашњим европским књижевностима, тако и у српској књижевности влада слобода стварања и књижевни индивидуализам.

Ипак, и данас се може рећи ово за разне књижевне врсте у српској књижевности:

На *поезији* ради се врло много, и са великим успехом. Као што је осамдесетих година цветала приповетка, тако сада цвета поезија, управо лирска поезија. Епска поезија је сасвим напуштена, и што је било покушаја то су били без књижевне вредности. Лирска поезија се јако развила. Данашњи лиричари немају снагу и обимност песника ранијих периода, али имају више идеја и осећања, више отмености и савршенију форму, негују праву модерну уметност. Они су врло разнолики. Има их који су у пуној теорији „уметности ради уметности“, који траже ретка осећања, песничке симболе, беспрекорну форму. Има песника личне искрености, непосредног изражавања. Има подражавалаца декадентизма, „поезије грча“, духовне изнурености и мутних и болесних стања свести и душе, настраних и болесних идеја. Има песника снажне вере у живот и националне енергије. Данашњи песници имају више осећаја и осећања, више прелива и танчина. Песнички језик и версификација су се усавршили као никада до сада, и данашњи песници другог реда пишу писменије и боље стихове но што

су то некада радили песници првога реда. Стих је постао слободнији, и опажа се тежња ка једној новој версификацији. И ако је без великих личности које све надвишују, данашња српска поезија, као целина, подигла се на висину модерне европске поезије.

У *приповећци* се такође осећа велика промена и напредак. Старија сеоска приповетка готово се сасвим изгубила. Село се ређе описује, и када се описује то је без оне старе романтичке идиличности; српски приповедач није идиличар ни етнограф као што је био осамдесетих година, но социјални посматрач, политички сатиричар, или лиричар који се опија природном лепотом. Варош и њен сложенији живот, модерна душа са свима њеним проблемима, модерни живот у свој његовој сложености, — то данас много више занима српскога приповедача. Приповетка у главном остаје реалистичка по начину рада, али са много субјективнога, лирског, социјалног и националног елемента. Роман се почиње више и успешније обдељавати.

На *драми* се ради мало, и са slabим успехом. И ако данас има сталних позоришта, и ако је створена доста велика позоришна публика, и ако се стално расписују повољни драмски конкурси, драмска производња је увек слаба. Историјска драма готово сасвим је напуштена. Или се продужује водвиљска комедија, или се дају наивна подражавања скандинавске, немачке и руске симболистичке и социјалне драме. Српска драма чека повољније социјалне прилике, већи ступањ опште културе, или једнога човека који ће је подићи силом свога талента.

Врло велики напредак учинила је *књижевна*

криџика, која постаје једна потпуно развијена врста српске књижевности, и пеће се на висину на којој никада није била. Филолошки дух у њој сасвим нестаје, и она постаје само књижевна, историјска, естетичка или психолошка. Она је под утицајем француске књижевне критике, дела Сент-Бева, Хиполита Тена и Жила Леметра. Служећи се модерним методима, нарочито биографским, историјским и естетичким, она проучава старије писце, врши ревизију разних књижевних погледа и оцена, прати нарочито данашњу књижевну производњу, и јако утиче на развијање данашње књижевности. Ни мало педантна, слободна, врло књижевна, данашња критика код читалаца наилази на онај добар пријем на који је наилазила поезија шездесетих и приповетка осамдесетих година.

У *књижевном језику* опажа се велики напредак. За доба романтизма тежило се да јужно¹ наречје постане опште књижевно. Данас је источно наречје освојило у српској књижевности, и ако се већина писаца из југозападних крајева још служи јужним наречјем. Књижевни језик се стално развија. Старо схватање филолошке школе да је српски језик довршио свој развитак и да се од језика Вука Караџића и Ђура Даничића не сме даље ићи, пропало је. Данас се на језик гледа као на природан производ људског духа, на један жив организам који се стално развија и усавршава. У Србији, у чисто националној средини и у слободи, ствара се такозвани „*београдски стил*“, нов и модеран књижевни језик, жив, покретан, живописан, изразит, обогаћен оживљавањем zgodних архаизама, примањем лепих провинцијализама,

природним стварањем неологизама, неопходно потребних за нове појмове, нова осећања и осећаје. У реакцији противу филолошких догматичара иде се каткада сувише далеко, и прелази се и преко граматике. „Београдски стил“, пун живота и снаге, све више осваја, прелази границе Србије, и постаје књижевни језик најновије српске књижевности.

Песници.

Данашња српска поезија има на челу два песника, Јована Дучића и Милана Ракића, два ђака француске поезије, али који се знатно разликују један од другога.

Јован Дучић (рођен 1874 у Требињу, у Херцеговини), као и његови земљаци, вршњаци и књижевни другови Алекса Шантић и Светозар Ђоровић, почео је писати деведесетих година под утицајем Војислава Илића, и то се јако осећа у првим његовим стиховима. 1899 године, Дучић је отишао на страну, прво у Швајцарску, у Женеву, па у Француску, у Париз, и тамо потпао под утицај најновијих песника француских, нарочито симболиста. Врло гипког духа, он се из основа изменио. У почетку он је био песник готово романтичке љубави, шумова и звукова, као што је имао јаких песама непосредне, личне лирике. Доцније, форма му почиње изгледати све важнија, док му није постајала најважнија. Песник у његовим очима постаје „кабинетски радник и учени занатлија на тепшком послу риме и ритма“. Он хоће да у своју поезију унесе што ређа и суптилнија осећања, што поетичније

симболе, и обделава метафизичку поезије. Он је у том погледу отишао далеко, несумњиво његова је поезија врло складна, отмена и префињена, али, из претеране тежње за оригиналношћу и отменошћу, он је каткада усиљен и извештачен.

У погледу песничке речитости Дучић долази на прво место у данашњој српској поезији. Он има више стила но и један српски песник, има врло поетске симболе, сјајне слике и ретка поређења, бљештаве фигуративне украсе, богат речник, углађене стихове, и његова поезија је најлитерарнија поезија српска. Од њега има неколико путних слика и књижевних есеја који по богатству боја и сјају писања иду у најлепше ствари које су на српском језику написане. Нарочито његови путописи су најбољи послови своје врсте у целој српској књижевности. Дучић, чије песничко развијање још није завршено, и чији врло велики песнички таленат стално се обнавља, био је од великог утицаја на најновији песнички нараштај.

Милан Ракић (рођен у Београду 1876) јавио се у књижевности тек 1902. Прва свеска стихова, „Песме“, изишла му је 1904, а друга, „Нове Песме“, 1912. До сада писао је врло мало: за десетак година ни педесет песама, али код њега је каквоћа обилно надокнадила количину, и он је убрзо, са Јованом Дучићем, заузео прво место у сувременој српској поезији.

Он се није угледао на раније песнике српске, но је непосредно и право изишао из школе француских писаца. У књижевности се јавио када је песнички занат већ добро изучио, као израђен и самосталан песник, са песмама савршеним у форми,

доносећи нешто ново и више у српску поезију. Он није песник од велике маште и јаких осећања; он нема ни велике снаге ни изналазачке моћи, и често изгледа једнолик. Али он има велику књижевну културу, богат унутрашњи живот, развијену душу једног модерног човека, и његова поезија великих човечанских осећања и високих мисли најинтелектуалнија је поезија српска. Док су ранији рефлексивни песници српски били ладни, укочени, високопарни, Ракић је у исти мах и мисаон и топао, и књижеван и непосредан, и речит и природан, и његова, у основу врло лична и субјективна поезија у исти мах је и општечовечанска.

У првим својим стиховима Ракић је био нешто одвећ апсолутан песимист, речито певајући празнину, ништавило, беду живота, јад човека притиснутог судбом и природом, али у исти мах и достојанство мисли и воље. У доцнијим песмама тај ораторски песимизам, који је имао нечега романтичнога, прелази у једну вишу филозофију живота. Последњих година Ракић је дао низ ванредних патриотских песама, испеваних на самом Косову, и њима обновио родољубиву поезију, потпуно и сјајно доказао како и она може бити врло књижевна и уметничка. Његов патриотизам је савремен, разуман и отмен, без фразе и става, саставан део његове душе и плод зреле мисли модерног човека.

У погледу форме, нарочито версификације, Ракић је на првом месту у српској поезији, и у српској књижевности нема израђенијих и савршенијих стихова но што су његови стихови, пажљиво и са разумевањем рађени. Он има широку беседничку фразу, заокругљену, као у мрамору изрезану

строфу, свечан ритам, снажан израз; стил кристално јасан и крепак; његови стихови су звучни и одјекују звуком племенитих метала. У погледу технике то је последња реч уметничког савршенства у српској поезији. Мислен без цепидлачења, дубок без нејасности, речит без високопарности, лиричан без патоса, Ракић код Срба представља модерног песника нашег интелектуалног доба.

Занимљива и лепа књижевна појава била је поезија рано преминулог *Стевана Луковића* (1877—1902), чије „Песме“, недовршене и неприправљене за штампу, изишле су после песникове смрти, 1903. Песничка природа, фина душа и отмен дух, Луковић је, под утицајима нових француских песника, нарочито Алфреда де Мисеа и Пола Верлена, унео нешто ново у српску поезију. Песник „чезнућа и снова“, неодређене туге и тихе меланхолије, сањарија и симбола, он је испевао извештан број елегичних песама, које својом музикалношћу иду у најбоље ствари што је нова српска поезија дала.

Нечега новог и оригиналног уноси у српску поезију *Милан Ђурчин* (рођен у Панчеву 1880). Стојећи под утицајем бечких модерниста, он је почео певати почетком XX века, и 1906 дао збирку „Песме“. Његова поезија је мало чудна, каткада чудњачка, и идејама, и осећањима, и формом, има извештачености, стих није израђен, језик није сигуран, али има интересантних идеја, смелости и у садржини и у форми. Ђурчин је један од првих који су код Срба почели писати слободним стихом.

Један од најбољих и најоригиналнијих млађих песника јесте *Сима Пандуровић* (рођен у Београду

1883). Он је до сада дао две свеске стихова, „Посмртне Почасти“ (1908), и „Дани и Ноћи“ (1912), и превод у стиху „Романтичних Душа“ од Едмона Ростана. У првим својим стиховима он је био најпотпунији песимист у српској књижевности. Његов мутан и тежак, болеснички песимизам није био један филозофски поглед на свет, но израз растројених живаца; он је, по угледу на модерне декадентске песнике, певао своје „снове без ноћи и ноћи без снова“, несвесна стања душе, оно што се самонаслуђује и предосећа, тамне осећаје место одређених осећања, симболе место идеја, парадоксе место мисли. Стил му је нејасан, стихови често неправилни, језик пун страних речи. Али у свој тој поезији има много истинске, неусиљене оригиналности, ретких душевних стања, дубоког и болног продирања у тамне дубине људског срца, а нарочито лепих стихова. Пандуровић се стално развија, и у збирци „Дани и Ноћи“ он се показује и као зрелији дух и бољи писац, осећања су му мирнија, стил јаснији, форма савршенија.

Двоје од најновијих песника *Даница Марковић* (1879) и *Велимир Рајић* (1879) имају извесно заједничко обележје: песимизам, опевање сопственога живота, велика искреност. Даница Марковић је издала свега једну збирку стихова, „Тренуци“ (1904). Ту има угледања на Војислава Илића, нејасности, слабих стихова, али и једна ретка искреност, тако да књига има аутобиографски карактер, и духовне смелости која је и код човека ретка. Та мала и несавршена, али оригинална књига нервозних и болних стихова, чини Даницу Марковић до сада најбољом песникињом у српској књижевности. Велимир Рајић је такође објавио свега једну књигу,

„Песме и Проза“ (1908). У њој нема ниједног осећања, ниједне мисли које песник није осетио и проживео свим својим бићем. Његов велики песимизам није опште књижевно место но непосредно осећање које чини готово физички утисак. Стихови су нешто старински, али правилни и чисти. И код Данице Марковић и Велимира Рајића, песника потпуне субјективности, опажа се извесна неплодност и немоћ да из себе изиђу, да прошире круг својих осећања и опажања.

Од најмлађих песника одликује се нарочито *Вељко Петровић* (рођен у Сомбору 1884). Његови стихови су растурени по листовима и часописима; у засебну књигу издао је само патриотеке и пригодне стихове, „Родољубиве Песме“ (1912). Петровић је песник оригиналних и сложених осећања, он радо и добро анализује узнемирену душу модернога човека, уме да нађе сасвим нове песничке мотиве, и да их каже на нов и ефективан начин. Његови патриотски стихови одишу врло јаким националним осећањем, казују борбено расположење, пуну веру у будућност српског народа; то је најбоља и најјача збирка патриотских песама која се јавила за последњих тридесет година. Његовој поезији нешто смета несавршен стих и недовољно гибак језик. Вељко Петровић се са успехом бави и новелом, нарочито новелом из модерног живота угарских Срба.

Од песника који се јављају привлаче на се пажњу Мирко Королија и Милутин Бојић.

Приповедачи.

Приповетка, која се почела развијати од седамдесетих година, стално напредује.

Прво место међу данашњим приповедачима српским заузима *Борисав Станковић* (рођен у Врању 1876). Он је нагло ушао у књижевност, као већ израђен и оригиналан таленат, са стварима савршеним, које су означавале један сасвим нов правац у српској приповетци. Прва његова збирка приповедака „Из Старог Јеванђеља“ (1899) привукла је општу пажњу. Затим је дошла збирка „Вожји Људи“ (1902). Исте године Српска Књижевна Задруга дала је избор његових приповедака „Стари Дани“. Затим дао је позоришни комад „Коштана“ (1902, 1905) и роман „Нечиста Крв“ (1911). Поред тога, изван број приповедака растурених по часописима и неколико објављених чинова из комада „Ташана“.

До Борисава Станковића српска приповетка била је ограничена само на северне и западне крајеве нашега народа. Станковић први уводи у књижевност југоисточне крајеве наше, део Старе Србије који је Србија ослободила 1877 и 1878. Станковић искључиво описује живописни, занимљиви живот свога роднога места Врања. Он слика Врање „стarih дана“, какво је запамтио из своје младости, даје живу слику тога старинског, источњачког света, са пуно локалних особина, често у дијалекту који се тамо говори. Али он се не задовољава да као ранији реалистички приповедачи само описује спољни живот других људи, он у своје дело уноси много себе, своје јако осећање живота, плаху страст и болне чежње, и његове приповетке, које су у основи реалистичке, имају врло много топлога, бујнога лиризма, и он је у њима често више песник но приповедач.

Код њега нема много приповедачких мотива: љубав, манита и кобна љубав која сажиге и уништава, источњачки „дерт“, „севдах“ народних песама наших, и све то у толикој мери да је за његово дело са разлогом речено да је „једна велика љубавна грозница“. Он приповеда, готово опева, сталне и болне сукобе између целине и појединача, страсти и дужности, снова и јаве, поезије младости и прозе живота. Само, љубав коју он описује није ведро, мирна и срећна, за њом остаје горчина и туга за пролазношћу свега, „жал за младост“. Све његове личности болују од једне исте љубавне бољке, говоре једним истим језиком, али осећају тако силно, изражавају се тако природно поетски, да то није више опис једне полу-источњачке паланке но приказ вечите драме људског срца.

Не само у приповетци но и у драми и у роману Станковић је имао великог успеха. Његова „Коштана“ није драма у правом смислу речи. Она је невешто склопљена, слабо повезана, и на позорници је држе више песме и декорације. Али она је једна велика, чежњива и силна песма љубави, тако је прожета дубоком и опојном поезијом Истока, да се не може читати без дрхтаја у срцу. У роману „Нечиста Крв“ Станковић показује сву снагу свог великог приповедачког талента, али и више духовне зрелости и књижевног искуства, сигурнију руку. То је широко схваћен и снажно изведен модеран роман. Главна мисао романа: „нечиста крв“ која трује једну стару породицу, лабаво је и недоследно изведена, али роман има ванредно израђене типове, неколико описа првог реда, нарочито обиље велике поезије. Станковић је као приповедач прилич-

но једнолик и уског видика, није у стању да се макне из Врања, и у свему види само љубавнике и љубавнице, поетичне жртве љубави. Он невешто и тешко развија своје приповетке, епизоде се развијају на штету целине, описи заустављају радњу, дијалог је испресецан, често личи на муцање; језик је несигуран, општа писменост недовољна. Али Станковић има једну једину врлину, али главну: силан лирски темпераменат, дивљу снагу осећања. То је можда најјачи таленат који је икада био у српској приповетци.

Иво Ђипико (рођен 1869), иза Љубише и Матавуља, продужује далматинску приповетку. Угледајући се на србијанске сеоске приповедаче, нарочито на Јанка Веселиновића, он је почео писати крајем деведесетих година. Од њега су досада изишле четири збирке приповедака: „Primorske Duše“ (1899), „Са јадранских обала“ (1900), „Са острва“ (1903), „Крај мора“ (1912); затим два романа: „За крухом“ (1904) и „Пауци“ (1909), и позоришни комад „На граници“ (1911).

Прве његове приповетке су описи роднога краја, писани са лиризмом, као изливи срца, осећани, како сам Ђипико вели, „у страсти и самољубости“. Тек доцније он ће од тих лирских описа прећи на приповетке са социјалним предметима и са вишим душевним проблемима. Он са љубављу и саучешћем описује тврд и мучан живот загорског сељака, срдачно и братски узима га у заштиту. Али он је још бољи као песник мора. Поморац, заљубљен у море, он га је описивао више и лепше но ико у српској књижевности. Он се није задовољио да буде само описивач, но уноси у своје дело себе, своју душу.

Човек од темперамента, сав од мяса и крви, снажног физичког живота, он воли природан, једар, јак живот, светлост, радост, и пун је паганске љубави према природи и осећања према људима.

Ћипико има више талента но књижевне вештине. Он пише невешто, и његове списатељске мане виде се нарочито у његовим романима, који су у ствари низ слабо повезаних епизода. Његова снага остаје у обиљу живота и у поезији мора.

Као што Ћипико у српској приповетци представља Далмацију и њено море, тако *Петар Кочић* (рођен 1877 у Стричићима, код Бања Луке, у Босни) представља Босну и њене планине. Од Кочића има четири збирке приповедака, — три књиге „С планине и испод планине“ (1902, 1904, 1905), „Јауци са Змијања“ (1910), и две политичке сатире „Јазавац пред судом“, која је за неколико година доживела осам издања, и „Суданија“ (1912).

У првим својим приповеткама Кочић је показао свој леп и свеж таленат, као раздраган песник младости и здравља, животне снаге и националне енергије. Његови описи сеоскога живота у босанској Крајини, њених модрих планина и старих шума, непосредни су и врло свежи, и у њима се осећа дах расцветале природе, ритам моћнога живота. Кочић је пун планинске свежине и младичког полета, и када заљубљено и сликарски слика своје планине, и када са страшћу описује љубав младих „жестоке крви“.

Поступно, он са природе скреће поглед на људе. Он не гледа само као уметник на природу, на игре светлости и боја у њој, природа му све више постаје оквир, а главна ствар човек, невољни

босански сељак, убоги крајишки кмет, за којег он осећа братску нежност. Дете једног српског краја који је много страдао и много се бунио, Кочић има смео, борбен, бунтован дух, он не плаче над сељачком бедом но тражи слободу и правду за вековнога роба. Његов борбени национализам има широку социјалну подлогу. Општар протест, плаха срџба према насиљу нашли су израза у његовој духовитој, нешто развученој сатири „Суданији“, али нарочито у прослављеном „Јазавцу пред судом“, најпопуларнијем спису најновије српске књижевности. Тип лукава, притуљена, али у души бунтовна сељака, невоље које га притискују, туђинско чиновништво, домаћи зеленаши, — све то изнесено је снажно и верно, у живим сценама, са савршеним дијалогом, са снагом у сатири, тако да је „Јазавец пред судом“ једна од најбољих политичких и социјалних сатира српских. Поред тога Кочић се одликује чистим, свежим, сликовитим језиком. У погледу чистоте језика он стоји над свима савременим приповедачима српским.

Варошки и модерни живот добио је свога сликара у *Милуџину Ускоковићу* (рођен у Ужицу 1884). Јоште млад, тек у почетку свога књижевнога рада, он је до сада дао неколико књига: две збирке пртица: „Под животом“ (1905) и „Vitae fragmenta“ (1908), један роман „Дошљаци“ (1910), и једну збирку приповедака, „Кад руже цветају“ (1912).

Као писац Ускоковић се тек развија, и још није дошао до свог правога и пунога израза. Почео је огледима, нацртима, „пробама пера“, у којима је било више но што би требало књишкога песимизма и младићске сентименталности, али у којима

се показивала лепа осетљивост, занимљива опажања, књижеван начин изражавања. Радећи, читајући, нарочито француске писце, Ускоковић се развио, сазрео, и дошао са јачим и бољим делима. Он је новелист по узору на француске писце, уме да нађе занимљив предмет, да га заокругли и изведе, и да добру књижевну форму. „Дошљаци“ су му најбоље и најзрелије књижевно дело, и један од значајних романа српских из последњег времена. Главна идеја романа је спорна, дело није без романтичарских схватања и слабости, али то је добра слика београдског живота, занимљив приказ младога нараштаја, добро изведен, писмен роман.

Од осталих приповедача који данас пишу, *Јелена Димитријевић* једнолико слика живот турскога женскиња, а *Радован Перовић Невесињски*, сликајући живот херцеговачких и црногорских брђана продужује фолклорну приповетку Стјепана Митрова Љубише, живописно и речито, али нескладно и без мере.

Драматичари.

У погледу драмске производње данашњица је једна од најнеплоднијих периода српске књижевности, и ако су материјални услови за развитак драме повољнији но што су икада били.

Од нових драмских писаца обратио је пажњу на себе *Војислав Јовановић* (рођен 1884). Под утицајем француских натуралистичких драматичара, такозваног „Слободног Позоришта“, он је 1906 дао значајну драму из београдског живота „Наши Сини“. Ту се није приказала само једна разривена варошка породица, но се збирањем појединих

црта из живота разних пропалих породица дала општа слика разривене породице; комад је више низ драмских сцена и галерија типова но право драмско дело, бољи је у појединостима но у целини, а поред тога има у њему хотимичних претеривања и грубости. Али у њему има слободан поглед на живот и људе, јако осећање стварности, љубав за „књижевност без фрази“, оштра посматрања, способност да се живот збијено изнесе на позорницу, тачан стил. На жалост, Јовановић, од кога се очекивало да ће препородити српску драму, напустио ју је сасвим, и одао се на науку.

Вешти и окретни драматичар, Бранислав Нушић хтео се прилагодити новом добу и дао је у истом правцу натуралистички комад из београдског живота „Иза божјих леђа“. Неколико млађих писаца покушавали су и покушавају увек да утврде и развију натуралистичку драму, са сликањем доњих слојева друштвених и изопачености варошког живота, све то са нешто позоришнога, али са нимало књижевног успеха. Код најмлађих писаца који учествују на драмским конкурсима опажа се подражавање Ибзена, Максима Горког и Судермана, али сви ти покушаји ван књижевности су.

По младима и најмлађима не би било драме. Њу још подржава Бранислав Нушић, који је плодан и гибак, и хрватски књижевник *Иво Војновић*, писац једне од најбољих драмских ствари на нашем језику, „Дубровачке Трилогије“, која је дубоко продрла и у српску публику, и Борисав Станковић, који је дао „Коштану“, најбољи драмски рад за последњих десет година у српској књижевности.

Књижевни критичари.

Књижевна критика која се стала развијати још у реалистичком периоду, у данашњем добу се расцветала, постала независна књижевна врста, и стала вршити врло јак утицај на развој српске књижевности. Значајна је чињеница да као и у ранијем тако и у овом књижевном периоду критику раде писци из Србије.

Главно место међу савременим критичарима заузима *Богдан Појовић* (рођен у Београду 1863). Као естетичар и писац, као двадесетогодишњи наставник књижевности на старој Великој Школи и садашњем Универзитету, као оснивач и уредник „Српског Књижевног Гласника“, он је вршио сталан и снажан утицај на млађи књижевни нараштај, и више но ико, непосредно и посредно, утицао на развој савремене књижевности српске. Он је у српску књижевност увео француски дух и модерно књижевно и уметничко схватање, створио модерну књижевну критику српску.

Његов књижевни рад почиње у „Отаџбини“ 1887; из тога првог доба је значајан приказ „О савременом роману“ и сјајна студија „Бомарше“. Своје уводно предавање „О књижевности“ штампао је 1894, а у другом, проширеном издању изишло је 1911. Матица Хрватска издала је његову уметничку „Antologiju povije srpske lirike“, која је 1912 изишла и ћирилицом. Знатан број његових књижевних и уметничких студија, чланака, оцена, раструрени су по часописима, нарочито у „Српском Књижевном Гласнику“. Више књижевни теоретичар и уметнички филозоф но књижевни критичар, он се ређе зауставља на дневним књижевним по-

јавама, и радије улази у општа претресања и даје исцрпне естетичке студије. У том погледу нарочито је значајно оно што је писао : о васпитању укуса, о начелу хармоније, о естетичкој анализи, о песничкој дикцији, о алегорији и сатири, о југословенској уметности.

Он има неколико крупних особина које га стављају изнад осталих књижевних критичара српских. Он није самоук у књижевности као што су били Вуловић и Недић, но има јаку стручну спрему. Зналац језика, он је дубоко ушао у неколико главних европских књижевности, потпуно развио свој дух и утанчао свој укус. Његово естетичко образовање није ограничено само на књижевности, но обухвата и модерну филозофију и све гране уметности. Зато његова естетика има широку филозофску подлогу, разумевање свију уметности, и отуда је он и најбољи уметнички критичар српски.

У српску књижевност он је унео модерну, позитивну естетику. Али њега нарочито занима чиста естетична критика, и у том показује необично развијен укус, уметничку осетљивост, анализаторски дар, независност и сигурност суђења. Из тих његових врлина изилазе и његове мане : зато што хоће да исцрпи питања, да све потанко и потпуно објасни, он се сувише зауставља на појединостима, губећи каткада из вида целину ; из претеране савесности ствара тешкоће и онде где их нема, ствара споро и даје мање но што би могао дати.

Богдан Поповић је у српској књижевности утврдио начело : да о књижевности треба књижевно писати. Књижевно васпитан код најбољих европских, нарочито француских писаца, са урођеним

стилистичким способностима, он је почео писати оним живим, сликовитим и духовитим језиком, али јаким и крепким, који је доцније добио име „београдског стила“. Место сјајног стила, пуног украса и варница духа, којим је писао прве своје књижевне радове, он данас радије пише стилем сувљим, збијенијим, убедљивим и отмено упрошћеним. Он је дао савршене обрасце књижевног стила, и у том погледу повео пео један књижевни нараштај.

Слободан Јовановић (рођен у Новом Саду 1869), и ако му књижевност није струка, и ако се њоме бави само по изузетку, један је од најбољих стилиста српских и један од оних који су основали данашњи начин писања у српској књижевности. Као правник и социолог он је написао неколико одличних расправа, која заузимају прво место у нашој политичкој и правној књижевности („Светозар Марковић“, 1903, „Политичке и правне расправе“, две књиге, 1908 и 1910; „Уставобранитељи и њихова влада“, 1912, и т. д.).

Али он се бавио и књижевном критиком, и од њега је остало неколико студија и књижевних слика, од којих су најбољи „Макијавели“ (два издања, 1904 и 1911), „Пера Годоровић“, „Љубомир Недић“. Поред тога, нарочито у раније доба, дао је извештај број књижевних оцена. Општроуман, анализатор, дух слободан, без самообмана и предрасуда, он се одликује нарочито у портрету, уме да уђе у душу личности коју проучава, да је ухвати у њеним најтајнијим побудама, и да је живо и изразито представи. Ретке логичарске снаге, он је дао примере логичног умовања и доказивања. Књижевно врло образован, јасна духа, он пише стилем врло књи-

жевним, али без ичега усиљеног, кристално јасним, математички прецизним. Његова проза је образац доброг, истински књижевног стила, и са Богданом Поповићем он је један од оних који су толико развиле и подигли књижевни стил у српској књижевности.

Књижевном критиком бави се и *Павле Поповић* (рођен 1868 у Београду). У том послу он се не држи искључиво једног правца и начина рада. Он писце и дела проучава са свих страна и свима начинима, али га нарочито занимају биографска проучавања и естетичке анализе. Његова већа књижевна студија „О Горском Вијенцу“ (1902), најбоље је дело о том знаменитом спеву. Збирка књижевних студија и чланака „Из књижевности“ (1906) показују сигуран дух и развијен укус. У последње време он се одао на историју српске књижевности. Поред засебних студија из свих периода српске књижевности, најважнији му је савесно и зналачки рађен „Преглед Српске Књижевности“ (1909). Павле Поповић је још заслужан што је први историју старе и дубровачке књижевности почео да проучава са књижевног, а не са филолошког гледишта, као књижевност а не као писменост. Код Срба он је најбољи познавалац дубровачке књижевности. Стил му је прост и једноставан, али прецизан, чврст и јасан.

Од најмлађих радника на критици нарочито се истиче *Бранко Лазаревић* („Импresiје из књижевности“, 1911 и „Позоришни Живот“, 1912), и *Димитрије Митриновић*, који се све више одаје на уметничку критику.

Хронолошки преглед
главних писаца, списа, публикација и датума
у новој српској књижевности¹

1645. — * Ђорђе Бранковић.	1760. — Бегство Доситеја Обрадовића из манастира.
1709. — * Василије Петровић	1761. — <i>Плач Србији</i> Захарије Орфелина.
1711. — † Ђорђе Бранковић	1765. — <i>Крајское введеније... Павла Ђулинца.</i>
1726. — * Захарија Орфелин
* Јован Рајић	1766. — * Глигорије Трлајић.
† Василије Петровић.
Долазак руског учитеља
Максима Суворова међу
Србе.	1768. — <i>Славено - Србски Магазин.</i>
1733. — Долазак Емануила Козачинског и другова међу Србе и оснивање „Латинске Школе“ у Карловцима.	1770. — Оснивање штампарије Ј. Л. Курцбека у Бечу.
1736. — Представа <i>Трагикомедије</i> Емануила Козачинског (издао Јован Рајић 1798).	1772. — * Јоаким Вујић.
<i>Жијије Пејира Великога</i> од Захарије Орфелина.
1740. — Беседе Гаврила Венцловића коморанским Шајкашима.	1773. — * Атанасије Стојковић.
1741. — <i>Ситемајтографија</i> Христифора Жефаровића.	1776. — <i>Велизариј</i> од Мармонтела у преводу Павла Ђулинца.
1742. — * Доситеј Обрадовић (или 1743).	1777. — * Лукијан Мушички.
1743. — * Јован Мушкатировић.	1780. — * Милован Видаковић.
1750. — * Вићентије Ракић.	1781. — * Павле Соларић.
1753. — * Алексије Везилић.
† Христифор Жефаровић.	1783. — Позив <i>Љубезни Хараламјије</i> од Доситеја Обрадовића.
<i>Живош и прикљученија</i> Доситеја Обрадовића.
1754. — <i>Историја о Черној Горје</i> од Василија Петровића.	1784. — <i>Совјетш здраваго разума</i> од Доситеја Обрадовића.
1758. — * Емануило Јанковић
Оснивање „Греко-Православне Типографије“ у Венецији.	1785. — † Захарија Орфелин.
	1786. — <i>Крајское размишленије о праздници</i> од Јована Мушкатировића.

¹ Знак * означаје годину рођења писца, знак † означаје смрт.

1787. — * Вук Ст. Караџић.
Причће од Јована Мушкатиновића.
Голдонијеви *Терговци* у преводу Емануила Јанковића.
1788. — *Басне* Доситеја Обрадовића.
Крајкоке најисаније о сѣокојној жизни од Алексија Везилића.
1791. — * Симо Милутиновић Сарајлија.
Бој змаја са орлови од Јована Рајића.
Сербскија Новини (1791—1792).
Оснивање гимназије у Карловцима.
1792. — † Емануило Јанковић.
† Алексије Везилић.
Славено-Сербскија Вједомости (1792—1794).
1793. — *Собраније разних наравоучишелних вешчеј* од Доситеја Обрадовића.
1794. — *Историја* Јована Рајића (1794—1795).
Оснивање Богословије у Карловцима.
1796. — Пренос српске штампарије из Беча у Будим.
1798. — *Пјесн о жизни Алексија человјека божииа* од Вићентија Ракића.
1799. — * Јован Хаџић.
Жерѣва Аврамова од Вићентија Ракића.
1801. — † Јован Рајић.
Фисика Атанасија Стојковића (1801—1803).
1802. — *Цвјетник* Јована Рајића.
1803. — *Ешика* Доситеја Обрадовића.
1804. — *Пјесна на инсурекцију Сербиианом* од Доситеја Обрадовића.
1806. — * Јован Ст. Поповић.
* Јоксим Новић Оточанин
1809. — † Јован Мушкатировић.
1810. — * Никанор Грујић.
Усамљени Јуноша од Милована Видаковића.
Сало дебелого јера од Саве Мркаља.
1811. — † Доситеј Обрадовић.
† Глигорије Трлајић.
Велимир и Босиљка Милована Видаковића.
1813. — * Петар Петровић Његош.
Новине Сербске (1813—1822).
Прве позоришне представе Јоакима Вујића.
1814. — *Мала ѿрстонародња славено-сербска ѿјеснарица* од Вука Караџића.
Писменица сербскога језика од Вука Караџића.
Љубомир у Елисиуму од Милована Видаковића (I—III, 1814—1823).
1815. — *Народна србска ѿјеснарица* од Вука Караџића.
Забавник Димитрија Давидовића (1815—1821, 1833—1836).
1816. — * Ђорђе Малетић.
1817. — * Јован Суботић.
1818. — * Матија Бан.
† Вићентије Ракић.
Срѣски Рјечник Вука Караџића.
Мезимац Доситеја Обрадовића.
1819. — * Васа Живковић.
1821. — * Медо Пуџић.
† Павле Соларић.
Народне срѣске ѿриѿвјетѣ Вука Караџића.
1823. — * Јован Илић.
Друго издање народних песама Вука Караџића (1823—1824).
1824. — * Бранко Радичевић.
* Јаков Игњатовић.

1824. — * Стјепан Митров Љубиша.
1825. — * Јован Сундечић.
Сербски Лешојис.
Оснивање Матице Српске.
1826. — * Богобој Атанацковић.
* Љубомир Ненадовић.
Сербианка Сима Милутиновића.
Христоишија Доситеја Обрадовића.
Даница Вука Караџића (1826—1829, 1834).
1827. — *Свјетислав и Милева* Јована Ст. Поповића.
Касија царица од Милована Видаковића.
1828. — *Милош Обилић* Јована Ст. Поповића.
Пушешествије по Србији од Јоакима Вујића.
1829. — *Писма* Доситеја Обрадовића.
Силоан и Милена Милована Видаковића.
1830. — * Милица Стојадиновић.
* Стеван Влад. Каћански.
Буквица Доситеја Обрадовића.
Лажа и Паралажа Јована Ст. Поповића.
1831. — Оснивање штампарије у Београду.
1832. — * Ђура Јакшић.
† Атанасије Стојковић.
1833. — * Змај Јован Јовановић.
Пјеванија црногорска и херцеговачка од Симе Милутиновића.
Љубезна сцена у веселом двору Иве Загориче од Милована Видаковића.
Оснивање штампарије на Цетињу.
1834. — *Лијек јаросиш шурске* од П. П. Његоша.
1834. — *Пустинњак цетински* од П. П. Његоша.
Новине Србске у Београду.
1835. — *Дика Црногорска* Сима Милутиновића.
Историја Церне - Горе Сима Милутиновића.
Сербски Народни Лисџ (1835—1849).
1836. — *Народне српске њословице* од Вука Караџића.
Сербске Народне Новине (1836—1849).
1837. — * Коста Руварац.
† Лукијан Мушицки.
Тврдица (Кир Јања) од Јована Ст. Поповића.
Историја Србије од Сима Милутиновића.
Трагедија Обилић од Сима Милутиновића.
Уранија (1837—1838.)
Србско - Далматински Магазин (1837—1869.)
1838. — *Роман без романа* од Јована Ст. Поповића.
Зла Жена од Јована Ст. Поповића.
Покондирена Тиква од Јована Ст. Поповића.
Синхошворенија Лукијана Мушицког (I—IV, 1838—1847).
Оснивање Лицеја у Београду.
Голубица (1839—1844.)
1841. — * Лаза Костић.
* Милорад П. Шапчанин.
† Милован Видаковић.
Треће издање народних песама Вука Караџића (1841—1866).
Смрти Свјетлана Дечанског од Јована Ст. Поповића.
Оснивање Друштва Србске Словесности.
1842. — * Чедомиљ Мијатовић

1842. — *Ајдуци* Јована Ст. Поповића.
Владислав Јована Ст. Поповића.
1843. — * Коста Трифковић.
1845. — *Луча Микрокозма* од П. П. Његоша.
Огледало Србско од П. П. Његоша.
Дарак Србкињи од Богобоја Атанацковића.
1846. — * Светозар Марковић.
* Јован Грчић-Миленко
Краљ Дечански од Јована Суботића.
1847. — * Милован Глишић.
* Светислав Вуловић.
† Симо Милутиновић.
† Јоаким Вујић.
Горски Вијенац од П. П. Његоша.
Песме Бранка Радичевића (I-III, 1847, 1851, 1862).
Лазарица Јоксима Новића Оточанина.
Нови Завјеш у преводу Вука Караџића.
Славјанка.
1849. — *Ковчезић* Вука Караџића.
Песме Љубомира Ненадовића.
Славенска Вила Љубомира Ненадовића.
1850. — *Родољубци* Јована Ст. Поповића (око 1850).
Песме Милице Стојадиновић (1850, 1855 и 1869).
Шумадинка Љубомира П. Ненадовића (1850—1857).
1851. — * Лаза К. Лазаревић.
† П. П. Његош.
Шћепан Мали од П. П. Његоша.
Два Идола Богобоја Атанацковића (1851—1852).
1852. — * Симо Матавуљ.
* Љубомир Недић.
1853. — † Бранко Радичевић.
Београд некад и сад од Јована Ст. Поповића.
1854. — *Слободијада* од П. П. Његоша.
Песме Јована Илића I-II, (1854—1858).
1855. — * Стеван Сремац.
* Павле Марковић Адамов.
Дела Јована Хаџића (I-II, 1855—1858).
1856. — * Јован Ст. Поповић.
1858. — * Богобој Атанацковић.
Дела Јована Суботића (1858—1873).
1859. — * Марко Цар.
Ђурађ Бранковић од Јакова Игњатовића.
1860. — *Даница* (1860—1872).
Милан Наранџић Јакова Игњатовића.
1861. — *Источни Бисер* Змаја Јована Јовановића.
Свети Сава Никанора Грујића.
У Фрушкој Гори од Милице Стојадиновић, (I-III, 1861, 1862, 1866).
1862. — * Војислав Ј. Илић.
* Јанко Веселиновић.
* Божидар Кнежевић.
Јавор (1862—1863, 1874—1893).
1863. — * Богдан Поповић.
* Светолик П. Ранковић.
Сеоба Србаља Ђуре Јакшића.
Песме Милорада П. Шапчанина (I—II, 1863, 1866).
1864. — † Вук Караџић.
† Коста Руvaraц.
* Бранислав Ђ. Нушић.
Ђулићи Змаја Јована Јовановића.
Шаран Змаја Јована Јовановића.
1865. — *Вила* (1865—1868)

1866. — Уједињена Омладина Српска (1866—1872).
Максим Црнојевић Лазе Костића.
Скуљени Сјиси Косте Руварца (I-II, 1866, 1869).
Машица (1866—1870).
1867. — *Живош и обичаји народа српског* од Вука Караџића.
1868. — * Алекса Шантић.
* Павле Поповић.
† Јоксим Новић Оточанин.
Пасири Јована Илића.
Јелисавића Ђуре Јакшића.
Певање и Мишљење од Светозара Марковића.
Је ли крива судбина од Љубена Каравелова.
1869. — * Слободан Јовановић.
* Иво Ђипико.
* Милета Јакшић.
† Јован Хаџић.
Чудан Свети од Јакова Игњатовића.
Песме Јована Грчића-Миленка.
1870. — *Млада Србадија* (1870—1872).
1871. — *Све дојакошње ђесме* Змаја Јована Јовановића.
Песме Мирзе Схафија од Змаја Јована Јовановића.
Оригиналне комедије Косте Трифковића (1871—1873).
1873. — * Радоје Домановић.
Песме Ђуре Јакшића.
Песме Лазе Костића (I-II, 1873—1874).
1874. — * Јован Дучић.
Рад (1874—1875, 1881).
Тријен Сјасен од Јакова Игњатовића (1874-1875).
1875. — * Светозар Ђуровић.
† Светозар Марковић.
1875. — † Коста Трифковић.
† Јован Грчић Миленко.
Отаџбина (1875—1892).
Васа Решиекџ Јакова Игњатовића.
Пријовијесци црногорске и приморске од Стјепана М. Љубише.
1876. — * Борисав Станковић.
* Милан Ракић.
1877. — * Петар Кочић.
* Стеван Луковић.
Причања Вука Дојчевића од Стјепана М. Љубише.
1878. — † Ђура Јакшић.
† Стјепан М. Љубиша.
† Милица Стојадиновић.
Спража (1878—1879).
Вечити Младожења од Јакова Игњатовића.
Сјаноје Главаш од Ђуре Јакшића.
1879. — * Даница Марковић.
* Велимир Рајић.
Скуљене Песме Стевана Влад. Каћанског.
Из Позоришта од Светислава Вуловића.
Пријовешке Милована Ђ. Глишића (I-II, 1879, 1882).
1880. — * Милан Ђурчин.
1881. — *Калуђер* од Јована Суботића.
1882. — † Медо Пуцић.
Певанија Змаја Јована Јовановића.
Дела Ђуре Јакшића.
1883. — * Сима Пандуровић.
Сјари и нови мајсјори од Јакова Игњатовића.
Два Цванџика Милована Ђ. Глишића.
Жубори и Вихори Милорада П. Шапчанина.
1884. — * Вељко Петровић.
* Милутин Ускоковић.

1885. — *Босанска Вила*.
Стражилово (1885-1894)
Подвала Милована Ђ.
Глишића.
1886. — † Јован Суботић.
Шест Приповедака Ла-
зе К. Лазаревића.
*Слике из сеоског жи-
воћа* Јанка М. Весели-
новића. (I-II, 1886, 1888).
На селу и ђрелу од Па-
вла Марковића Адамова
(I-II, 1886, 1888).
1887. — † Никанор Грујић.
Сувремени роман од
Богдана Поповића.
Пера Сегединац од Ла-
зе Костића.
1888. — † Јаков Игњатовић.
† Ђорђе Малетић.
Пајаница од Јакова Иг-
њатовића.
Песме Војислава Илића.
*Из Црне Горе и При-
морја* од Сима Мата-
вуља (I-II, 1888, 1889).
1889. — *Бранко Радичевић* од
Светислава Вуловића.
Сањало од Милорада П.
Шапчанина.
1890. — † Лаза К. Лазаревић.
† Стеван Влад. Каћански.
Пољско Цвеће Јанка Ве-
селиновића.
1891. — † Васа Живковић.
Дахире Јована Илића.
Са Јадрана од Сима Мата-
вуља.
Лисичићи Бранислава Ђ.
Нушића.
Иконија везирова мајка
од Чедомиља Мијато-
вића.
1892. — *Бакоња фра-Ђрне* од
Сима Матавуља.
Ускок од Сима Матавуља.
Оснивање Српске Књи-
жевне Задруге.
1893. — *Селанка* Јанка Весели-
новића.
Од срца срцу Јанка Ве-
селиновића.
Из разлијех крајева од
Сима Матавуља.
Изновије српске лирике
од Љубомира Недића.
1894. — † Војислав Илић.
Дело.
Звезда. (1894, 1898—1901,
1912).
О књижевности од Бог-
дана Поповића.
1895. — † Милорад П. Шапчанин.
† Љубомир П. Ненадовић.
Српски Преглед (1895).
Друга Певаница Змаја
Јована Јовановића (I—II,
1895—1896).
Снохвистице Змаја Јо-
вана Јовановића (1895—
1900).
Ивкова Слава од Стевана
Сремца
Моје Симијатије од Мар-
ка Цара (I—III, 1895,
1897, 1904).
1896. — *Зора* (1896—1900).
Хајдук Штанко од Јанка
Веселиновића
„Лимунација“ у селу
од Стевана Сремца.
1897. — *Горски Цар* од Свето-
лика П. Ранковића.
1898. — † Светислав Вуловић.
Пој-Ђира и пој-Сџира
од Стевана Сремца.
Сеоска Учишљица од
Светолика П. Ранковића.
1899. — † Светолик П. Ранковић.
Из старој јеванђеља од
Борисава Станковића.
Приморска обличја од
Сима Матавуља.
Primorske Duše од Ива
Ђипика.
1900. — † Јован Сундечић.

1900. — *Девесиље* од Змаја Јована Јовановића.
Са јадранских обала Сима Матавуља.
Порушени Идеали од Светолика П. Ранковића.
1901. — † Јован Илић.
Српски Књижевни Гласник.
Новији српски писци од Љубомира Недића.
Краљевић Марко и други њуи међу Србима од Радоја Домановића.
С мора и с џланина од Сима Матавуља.
Пресме Јована Дучића.
1902. — † Љубомир Недић.
† Стеван Луковић.
Мисли Божидара Кнежевића.
Страдија од Радоја Домановића.
С џланине и исјод џланине од Петра Кочића (I-III, 1902, 1904, 1905).
Божји Људи Борисава Станковића.
Кошћана Борисава Станковића.
О Горском Вијенцу од Павла Поповића.
1903. — † Матија Бан.
Букадин Стевана Сремца.
Зона Замфирова Стевана Сремца.
У часовима одмора од Светозара Ђоровића (I-IV, 1903—1910).
1904. — † Змај Јован Јовановић.
Песме Милана Ракића.
За крухом од Ива Ђипика.
1905. — † Јанко Веселиновић.
† Божидар Кнежевић.
1906. — † Стеван Сремац.
Наши Синови од Војислава Јовановића.
Песме Милана Ђурчина.
Из књижевности од Павла Поповића.
1907. — † Павле Марковић Адамов
† Милорад Ј. Митровић.
1908. — † Милован Ђ. Глишић.
† Сима Матавуљ.
† Радоје Домановић.
Песме Јована Дучића.
Посмртне Почасије од Симе Пандуровића.
1909. — *Пауци* од Ива Ђипика.
1910. — † Лаза Костић.
Дошљаци од Милутина Ускоковића.
Алманах српско - хрватски.
Јауци са Змијања од Петра Кочића.
1911. — *Нечистија Крв* од Борисава Станковића.
Анџологија новије српске лирике саставио Богдан Поповић.
Импресије из књижевности од Бранка Лазаревића.
1912. — *Крај Мора* од Ива Ђипика.
Кад руже цвештају од Милутина Ускоковића.
Дани и Ноћи од Симе Пандуровића.
Нове Песме Милана Ракића.
Родољубиве Песме Вељка Петровића.
Суданија од Петра Кочића.
Позоришни Живош од Бранка Лазаревића.

С А Д Р Ж А Ј

	СТРАНА	V
<i>Предговор</i>		V
Почетак нове српске књижевности		I
I. Рационализам.		
Политичко и верско стање српскога народа у 18 веку		5
Културно стање		10
Просветне установе		14
Штампарије		17
<i>Српско-словенски ђисци</i>		20
Кипријан Рачанин		21
Јеротеј Рачанин		22
Гаврило Стефановић-Венцловић		22
Ђорђе Бранковић		24
<i>Руско-словенски ђисци</i>		27
<i>Победа руско-словенског језика</i>		29
Христифор Жефаровић		31
Василије Петровић		32
Павле Ђулинац		33
Јован Рајић		35
Захарија Стефановић Орфелин		40
<i>Јозефинизам</i>		44
Доситеј Обрадовић		49
Јован Мушкатиrowић		67
Алексије Везилић		69
Емануило Јанковић		70
Глигорије Трлајић		71
Атанасије Стојковић		73
Павле Соларић		74
Вићентије Ракић		75
II. Од рационализма ка романтизму.		
<i>Опшће културне ђрилике</i>		78
<i>Књижевни ујџицаји</i>		85
Лукијан Мушицки		87
Јоаким Вујић		91
Милован Видаковић		92
Симо Милутиновић Сарајлија		96
Јован Ст. Поповић		103
Петар Петровић Његош		109
Јован Хаџић		117
Ђорђе Малетић		118
Јован Суботић		120
Никанор Грујић		121
Васа Живковић		122
Матија Бан		123
Медо Пуцић		123

Љубомир П. Ненадовић	СТРАНА 124
Милица Стојадиновић-Српкиња	127
III. Романтизам	129
Вук Ст. Караџић	143
Бранко Радичевић	162
Богобој Атанацковић	167
Јоксим Новић-Оточанин	169
Јован Сундечић	170
Јован Илић	171
Змај Јован Јовановић	173
Ђура Јакшић	180
Лаза Костић	185
Стеван Влад. Каћански	188
Милорад П. Шапчанин	189
Јован Грчић-Миленко	191
Стјепан Митров Љубиша	192
Чедомиљ Мијатовић	194
Павле Марковић-Адамов	196
Коста Трифковић	197
Коста Руварац	198
IV. Реализам	200
Јаков Игњатовић	207
Милован Ђ. Глишић	212
Лаза К. Лазаревић	215
Јанко М. Веселиновић	218
Симо Матавуљ	222
Светолик П. Ранковић	226
Стеван Сремац	227
Радоје Домановић	231
Светозар Ђоровић	232
Војислав Ј. Илић	233
Милорад Ј. Митровић	239
Алекса Шантић	240
Милета Јакшић	241
Бранислав Ђ. Нушић	242
Светозар Марковић	243
Светислав Вуловић	247
Љубомир Недић	249
Марко Цар	252
Божидар Кнежевић	253
V. Данашња књижевност	255
Песници	263
Приповедачи	268
Драматичари	274
Књижевни критичари	276
Хронолошки преглед главних писаца, списа, публи-	
кација и датума у новој српској књижевности	280